

ODELJENJE ZA ETNOLOGIJU I ANTROPOLOGIJU

FILOZOFSKI FAKULTET

UNIVERZITET U BEOGRADU

Nevena V. Milanović

OD KONZUMIRANJA ALKOHOLA DO KULTURNE
KONCEPTUALIZACIJE PIJENJA: ANTROPOLOŠKO
ISTRAŽIVANJE NA PRIMERU POPULACIJE
MLADIH U BEOGRADU

doktorska disertacija

Beograd, jun 2019. godine

DEPARTMENT OF ETHNOLOGY AND ANTHROPOLOGY

FACULTY OF PHILOSOPHY

UNIVERSITY OF BELGRADE

Nevena V. Milanović

FROM ALCOHOL CONSUMPTION TO CULTURAL
CONCEPTUALIZATION OF DRINKING:
ANTHROPOLOGICAL RESEARCH BASED ON
YOUTH POPULATION IN BELGRADE

PhD thesis

Belgrade, June 2019

Mentor:

Prof. dr Lidija Radulović

Univerzitet u Beogradu

Filozofski fakultet

Članovi komisije:

Prof. dr Ivan Kovačević, Filozofski fakultet u Beogradu

Doc. dr Ana Banić Grubišić, Filozofski fakultet u Beogradu

Doc. dr Ivana Gačanović, Filozofski fakultet u Beogradu

Jadranka Đorđević Crnobrnja, viši naučni saradnik, Etnografski institut SANU

Datum odbrane disertacije: __. __. 2019, u Beogradu

Reči zahvalnosti

Ne postoji niko drugi kome bih na prvom mestu mogla da se zahvalim više nego svojoj mentorki, prof. dr Lidiji Radulović. Hvala što ste bili strpljivi, što ste pažljivo čitali svaki deo rukopisa, što ste delili sa mnom zainteresovanost za istraživačku temu, i što ste davali inspirativne i konstruktivne kritike i komentare. Hvala i za šalu i podršku, onda kada se činilo kao da je sve crno.

Roditeljima dugujem zahvalnost na više nivoa: bezrezervna moralna podrška, ohrabrenje, ali i podrška u materijalnom smislu – bez vas ovo sve ne bi, isprva, ni bilo moguće. Hvala i Milošu i Vuku, baka-Branki i baka-Lepi. Svi ste deo inspiracije.

Hvala svim profesorima i profesorkama, i predavačima i predavačicama na Odeljenju za etnologiju i antropologiju. Kolektiv u kojem imam čast da radim je, bezmalo, ono u čemu bi, verujem, svaki antropolog želeo da se nađe. Posebno hvala prof. dr Ivanu Kovačeviću, zatim kolegincama i prijateljicama doc. dr Ani Banić i doc. dr Ivani Gačanović na savetima, komentarima, i još mnogo čemu – one znaju zašto. Takođe, svim kolegama i kolegincama iz Instituta za etnologiju i antropologiju, kao i Ani D. i Danilu T. – hvala!

Onima koji su razumeli moje povlačenje i izolaciju u *bubble*, svim svojim prijateljima prijateljicama i dragim mi osobama, takođe hvala. Pisanje je usamljen proces. Bez svih vas, kao (i) mojih ispitanika i ispitanica, koji ste sa mnom satima razgovarali o temi (a istovremeno vam je bilo zanimljivo!) ovog rada ne bi bilo.

Od konzumiranja alkohola do kulturne konceptualizacije pijenja: antropološko istraživanje na primeru populacije mladih u Beogradu

Apstrakt: U disertaciji se, iz antropološke perspektive, istražuje povezanost konzumacije alkoholnih pića i populacije mladih kao ciljne grupe. Konzumaciji alkohola pristupilo se kao društvenoj praksi i činu koji se odigrava u specifičnim socijalnim kontekstima. Pod društvenim i kulturnim konceptualizacijama pijenja se podrazumevaju svi oni oblici ponašanja i praksi koji se formiraju oko konzumacije alkohola, bilo da su u pitanju svakodnevni rituali, poput pića nakon napornog dana, ili neki rekurentni događaj, ritual životnog ciklusa (poput proslavljanja punoletstva); alkoholna pića igraju uloge markera i graničnika između rada i dokolice. S tim u vezi, cilj je bio istražiti deljene prakse pijenja među mladima, kao vid participativnih aktivnosti. Kroz ove aktivnosti, osmišljavaju se lični i kolektivni identiteti, podložni manipulisanju. Pijenje predstavlja integrativni deo svakodnevice mladih, a na osnovu subjektivnih iskustava, koja su u sadejstvu sa aproprijacijama vladajućih normi u društvu, mladi konceptualizuju pijenje i opijanje pre svega kao vid užitka i provođenja slobodnog vremena, *ali* i kao socijalni problem ili, pak, kao „alatku“ za osporavanje vladajućih normi. Osnovna hipoteza u radu jeste da je alkoholno piće, iako je nastalo na hemijskim osnovama i u našim telima izaziva metaboličke promene, simbolički prazno dok se značenja u njega ne „upišu“. Ova značenja koreliraju sa istorijskim, političkim, ekonomskim i društvenim parametrima. Mladima se pristupilo ne kao homogenoj grupi, koja deli jedan zajednički identitet, već kao polimorfnoj. Mladi putem praksi pijenja pre svega osmišljavaju koncepte zabave i provođenja slobodnog vremena (dokolice). Metodološki postupak zasnovan je na tri nivoa: pisanim upitnicima, intervjuima i posmatranju sa učestvovanjem. Ovako sprovedena kombinacija kvantitativnog i kvalitativnih metoda omogućila je uvid u etnoeksplicacije o piću i pijenju, mestima i nemestima pijenja, stilovima pijenja (pre svega *binge-drinking*) i kafanama kao etnografskim arenama u kojima se odigravaju visoko ritualizovane forme ponašanja. Parkovi, kućne žurke, klubovi i kafane dobijaju na taj način oznaku *mesta konvivijalnosti*. Dobijeni rezultati pokazuju da se identiteti, putem praksi pijenja kao

kroz posebnu prizmu transgresije sopstva, artikulišu, preinačuju i transformišu, čime se potvrđuje i druga premisa u disertaciji.

Ključne reči: antropologija alkohola, prakse pijenja, mladi, opijanje, kafana

Naučna oblast: etnologija i antropologija

Uža naučna oblast: etnologija i antropologija

UDK:

From alcohol consumption to cultural conceptualization of drinking: anthropological research based on youth population in Belgrade

Summary: The dissertation tackles the relation between alcohol consumption and youth as focus group, from anthropological perspective. In these terms, alcohol consumption is understood as a cultural practice, which takes place in specific social context. Cultural and social conceptualizations of drinking entail all those behavioral patterns and practices that shape and stem from alcohol consumption as such, whether the drinking occasion is a part of daily rituals (such as having a drink after a long day), or a recurrent life event (such as coming of age); alcohol plays as border marker between work and leisure. Bearing that in mind, the goal of the dissertation was to inquire shared drinking practices among youth population, as a form of participative activity. Through these activities, individual and collective identities are being (re)imagined and manipulated. Drinking is an integrative part of the „ordinary“ and daily, and based on personal experiences, which interact with appropriation of norms in the society, young people conceptualize drinking as an aspect of enjoyment and hedonism, but also as a social problem or a means to challenge the proclaimed norms. The first premise is that an alcoholic drink, although it is a chemical „compound“ and triggers metabolic processes in our bodies, is symbolically empty, until the meanings are inscribed. These meanings correlate with historical, political, economic and social parameters in a given society. The youth is perceived not as a homogenous group that shares a single unique identity, but as a polymorph one. Through drinking practices, young people construct the notions of fun and leisure. Three levels of methodological conduct were combined: questionnaires, in-depth informal interviews and participant observation. Through such mixed methods, the insight into following is gained: ethno-explications on drinks and drinking; places and spaces of drinking and drinking styles (binge-drinking being the prominent style) and *kafana* as an ethnographic arena in which highly ritualized forms of practice take place. Public parks, house parties, clubs and *kafana* are marked as places of conviviality. The results show that indeed, identities are transformed through drinking practices, and transgression of self is articulated and shifted, thus confirming the second premise.

Keywords: anthropology of alcohol, drinking practices, youth, getting drunk, kafana

Field of study: ethnology and anthropology

Subfield of study: ethnology and anthropology

UDC:

Sadržaj:

I	UVOD	1
II	ISTORIJSKI I SOCIO-KULTURNI KONTEKST. KONSTRUKCIJA PIJENJA KAO DRUŠTVENOG PROBLEMA	11
III	TEORIJSKI PRISTUPI I METODOLOŠKI POSTUPAK.....	41
	III 1. Pozitivističke nasuprot socio-konstruktivističkih teorija o konzumaciji alkohola u društvenim naukama	44
	III 2. Antropološke teorije o alkoholnim pićima i konzumaciji alkohola.....	51
	III 3. Mladi kao ciljna grupa; antropološki pristup proučavanju mladih i kulturi pijenja.....	63
	III 4. Metodološki okvir i metode istraživanja.....	71
IV	INTERPRETACIJA I ANALIZA MATERIJALA.....	90
	IV 1. Etnoeksplicacije pića i pijenja	92
	IV 2. Mesta, nemesta i prilike pijenja.....	123
	IV 3. Stilovi pijenja.....	148
	IV 4. „Novi život“ kafane	158
V	Zaključak.....	174
	Literatura	177
	Biografija autora.....	189
	Izjava o autorstvu.....	190
	Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada.....	191
	Izjava o korišćenju.....	192

I UVOD

Od svih poznatih psihoaktivnih supstanci kojima se čovek služi ili ih upotrebljava na najrazličitije načine, sa sigurnošću se može reći da su alkoholna pića najrasprostranjenija i najupotrebljavanija u svetu: skoro sve kulture slave i obeležavaju važne događaje, datume i životne prekretnice upotrebom alkoholnih pića¹, što samo pijeње čini esencijalno društvenim činom (Douglas 1987, Heath 1987, Mandelbaum 1965, Wilson 2005). Sveprisutnost i značaj alkoholnih pića tokom ljudske istorije je teško preneglasiti, i oni se mogu se pratiti kontinuirano: od antičkog perioda, preko srednjeg veka do modernog doba, alkohol je neizbežan činilac svih važnih društvenih (javnih) i privatnih događaja (Jennings et al. 2005, Dietler i Hayden 2001). Pisani i arheološki nalazi iz ranih civilizacija sa prostora Afrike, Mesopotamije i Mediterana, kao i drugih delova starog sveta (Južna Amerika) govore nam da proizvodnja piva i ejla² datira čak nekoliko milenijuma pre Nove Ere (Martin 2015, 1), a vinogradarstvo i proizvodnja vina stari su oko 7.000 godina i razvijaju se paralelno u različitim regijama starog sveta: Kini, Indiji, Mesopotamiji, Egiptu i Amerikama (Martin 2015, 1). Razmena, trgovina, kao i mesta i prilike za konzumaciju alkoholnih pića su oblikovali ekonomski, društveni i politički razvoj ranih civilizacija; sledstveno, legislativni kodovi u sprezi sa religijskim smernicama etablirali su norme i regulaciju proizvodnje, distribucije i konzumacije. U svim drevnim civilizacijama, pića su vršila brojne funkcije: bila su bazične nutritivne namirnice prisutne u svakodnevnoj ishrani, učestvovala su u procesima robnih razmena, ali su služila i kao statusni simboli, markeri rodne segregacije, „društveni lubrikant“, ritualni predmeti (Martin 2005, 2).

¹ Ovde se može postaviti pitanje: za koje kulture se smatra nisu poznavale (ili ne poznaju) proces fermentacije žitarica/voća za potrebe proizvodnje alkoholnih pića? Među kulturama za koje se sa velikom sigurnošću smatra da nisu proizvodile sopstvena alkoholna pića nalaze se Inuiti (Hornsey 2012), narodi arhipelaga Ognjene Zemlje u Južnoj Americi (Hornsey 2012), australijski Aboridžini (Hornsey 2012), Aleuti (Berreman 1956), narodi Okeanije (Giesbrecht 2003), kao i većina nativnog stanovništva Severne Amerike (Hornsey 2012).

² Ejl (ale) je vrsta „lakog“ svetlog piva (sa nižim procentom alkoholnog udela od običnog svetlog piva).

Promatranje pijenja kao društvenog fenomena i kulturološke prakse izaziva kontraverze u društvenim (i, naravno, prirodnim) naukama, iako se socijalne dimenzije prepoznaju kao važne u definisanju svih oblika pijenja. Razlozi za to, smatram, pre svega proizilaze iz percepcije alkoholnog pića kao opipljive, „stvarne“ tvorevine koja poseduje „dualnu“ prirodu: ono je „prirodna“, hemijska supstanca, ali i artefakt koji je istovremeno i kulturološki, „veštački“ proizvod. Ispijanje alkoholnog pića, koje je, doslovno, organska tečnost, u našim telima izaziva izvesne promene: u zavisnosti od mnoštva faktora, kao što su količina popijenog pića, vreme konzumacije određene količine pića, zatim udeo alkohola tj. etanola u datoj jedinici pića, telesne mase konzumenta, zavise i spektar, tip i jačina hemijsko-metaboličkih promena u našim telima. Na ovaj način gledano, pijenje predstavlja fizički čin koji za posledicu ima metabolički proces u organizmu. Međutim, piće je takođe i neizostavni činilac čovekovog društvenog života: pijemo da bismo nešto proslavili, pijemo iz žalosti, kako bismo se opustili nakon napornog dana, u izlasku, vikendom, pijemo za rođendane, svadbe, punoletstva, odlaske u penziju, sahrane, daće, na slavama, sa prijateljima i porodicom, sami, u obližnjem omiljenom kafiću, u kafani, u klubu, na festivalu; sa određenim ljudima izbegavamo da pijemo, i na određenim mestima i u određeno vreme *ne pijemo, biramo* pića koja volimo više ili manje, biramo pića u skladu sa prilikom. Dakle, iako je pijenje sasvim izvesno *fizičko unošenje tečnosti u ljudski organizam*, socijalne dimenzije pijenja ga izmeštaju iz striktno medicinskih naučnih okvira, čime ono prestaje da biva *samo konzumacija*: pijenje ću, stoga, posmatrati u društvenom i kulturološkom kontekstu u kojem se odigrava. Može se reći i da antropologija teži da pronikne u kulturološku „nadgradnju“ alkoholnog pića kao hemijske supstance: piće je stvoreno od strane čoveka, za čoveka, i kao takvo, na različite načine učestvuje i troši se u društvenom životu.

U radu će biti zastupljen socio-konstruktivistički pristup pomenutoj istraživanoj problematici. S obzirom na to da je (globalno, kao i u lokalnom kontekstu) opšteprihvaćeno i uvreženo stanovište o učestaloj ekscesivnoj konzumaciji alkohola kao nužnog jednolinijskog puta u alkoholizam proizvod izvesnih sociomedicinskih

pretpostavki, kao i da je svaki vid ovakve konzumacije alkohola zapravo vid rizičnog ponašanja i jedan „korak bliže“ bolesti zavisnosti, socio-konstruktivistički pristup nam daje mogućnost da se udaljimo od ovih postavki i sve oblike pijenja, normativne, kao i ekscesivne, promatramo kao kulturni i društveni čin i praksu. Pomenuti svakodnevni diskurs o štetnosti ekscesivne konzumacije alkohola je produkt medicinskih i socio-medicinskih diskursa, koji su piće i pijenje uzeli pod svoje „okrilje“ od 19. veka (Martin 2005; Conrad i Schneider 1992; Fingarette 1988). Iz njih su, potom, proistekle i sociomedicinske teorijske postavke (koje su bile zastupljene i u antropologiji početkom 20. veka), koje, iako uključuju izvesne društveno-situacione faktore i daju važnost socijalnim komponentama, fokus usmeravaju na metaboličke procese konzumacije. Smatra se da ovi procesi, osim što izazivaju promene u hemijskom (telesnom, organskom) smislu, jesu odgovorni i za šablonske, takoreći univerzalne promene u ljudskom ponašanju. Promenama u ljudskom ponašanju povezanim sa pijenjem se, većinom, pristupalo kao vidu rizičnog ponašanja, kontrolisanog rizika ili problematičnog ponašanja, a o ekscesivnoj upotrebi alkoholnih pića se u društvenim naukama i dalje gotovo uvek govori u terminima *zloupotrebe* (Lightfoot 1997, prema: Videnović 2015). Socio-medicinski pristup, dakle, i njemu srodni teorijski pristupi koji su i dalje prisutni i priznati u sociologiji i psihologiji, a do pre nekoliko decenija i u antropologiji, pijenju (posebno pijenju mladih, odnosno pijenju u adolescenciji) pristupaju kao individualnom i društvenom *problemu*, a ponašanju koje proizilazi iz pijenja kao vidu rizičnog ponašanja. Rizična ponašanja mladih i adolescenata definišu se kao oni tipovi ponašanja koji kao posledicu imaju negativne zdravstvene i/ili socijalne ishode, te na neki način narušavaju/uništavaju određeni segment života, čineći ga manje kvalitetnim, a individuu oštećenom; smatra se da se rizična ponašanja javljaju sa izvesnom razvojnom trajektorijom i da su vezana za drugu dekadu životnog ciklusa (najčešće su to upotreba/zloupotreba opojnih supstanci i alkoholnih pića, opasna i neodgovorna upotreba motornih vozila, poremećaji u ishrani) (Irwin i Millstein 1986; McKay, Percy i Cole 2013, prema: Videnović 2015, 18).

U ovom radu, pijenje neće biti tretirano kao vid rizičnog ponašanja, iako ne postoji namera da se umanju važnost mogućih loših posledica konzumacije alkohola. Fokusiraću se na kulturnu konstrukciju određivanja granica između „normalnog“ i

eksczesivnog pijenja, na to kako se i zašto one uspostavljaju, da li su fleksibilne i propusne i kada, kao i to koji faktori igraju ulogu u definisanju ovih obrazaca pijenja.

Čitalac/čitateljka će primetiti da se, već sada, susrećemo sa dve „kategorije“ pijenja: a) normalnom (umerenom, normativnom) i b) eksczesivnom, te da se potonja do skora u društvenim naukama posmatrala kao jednolinijski put ka alkoholizmu (Fingarette 1988). Međutim, kako će se i u istraživanju pokazati, ne postoje jasno definisane granice između ove dve kategorije pijenja. U tom smislu, socio-konstruktivistički pristup konzumiranju alkoholnih pića nas vodi i korak dalje, izvan granica pozitivističkog gledišta³ socio-medicinskih, psiholoških i socioloških istraživanja koja konzumaciju alkoholnih pića dele isključivo na „normalnu“ ili „eksczesivnu“ – odnosno, ili na konzumaciju koja je na neki način stalno „zauzdana“ i ograničena, ili onu koja (po pravilu) vodi u alkoholizam. Radije, u radu će pažnja biti usmerena na to kako su ove kategorije oblikovane od strane društva i kao takve, posledično internalizovane, postaju svakodnevni okvir za snalaženje i baratanje sa različitim vidovima pijenja⁴.

Polazna ideja i osnov doktorske disertacije bili su, dakle, dovesti u vezu i recipročan odnos konzumaciju alkoholnih pića i populaciju mladih u Beogradu, kao ciljnu grupu na koju je istraživanje bilo usmereno. Konzumiranju alkoholnih pića pristupilo se kao vidu kulturološke prakse, kao društvenom činu koji, u zavisnosti od konteksta u kojem se odigrava, poprima različita značenja i forme (oblike). Ovakav pristup, koji se, kao što je naglašeno, bazira na postulatima socio-konstruktivizma,

³ Ovakav pristup bio je dominantan u ranim antropološkim radovima prve polovine 20. veka koji su pristupili fenomenu pijenja sa pretpostavkama tipičnim za tada dominantnu pozitivističku paradigmu u društvenim naukama. Pijenje je posmatrano kao patološka pojava ili kao socijalni problem, u skladu sa tadašnjim medicinsko-naučnim trendom karakterističnim za Zapad (posebno u vreme i nakon prohibicija i pokreta trezvenosti u Severnoj Americi), i radovi su se fokusirali na ustanovljavanje *obrazaca prekomernog ili dozvoljenog/umerenog pijenja*.

⁴ Kao analitički koncepti za analizu pomenutih kategorija u teorijskom delu biće razrađeni pojmovi diskursa (shvaćenog u fukoovskim terminima) i Burdijeovog habitusa.

podrazumeva da se pije posmatra iz perspektive koja primat daje *socijalnim dimenzijama* ove prakse, i omogućava da ga, na društvenom nivou, sagledamo upravo kao kulturološki fenomen. **Cilj** ove disertacije jeste bio da, putem empirijskog istraživanja, istraži deljene prakse pijenja među mladima; putem ovih praksi, mladi razvijaju kako lične, tako i kolektivne identitete, koji su podložni manipulisanju i fleksibilnosti. Pijenje predstavlja integrativni deo svakodnevice mladih – bilo da su u ovu participativnu aktivnost uključeni neposredno, ili posredno. Na osnovu subjektivnih iskustava, u sadejstvu sa aproprijacijama vladajućih normi u društvu koje određene obrasce pijenja kategorišu kao normalne/ekscesivne (odnosno poželjne ili nepoželjne), mladi konceptualizuju pije i opijanje pre svega kao vid užitka, provođenja slobodnog vremena, ali i kao socijalni problem ili, pak, kao sredstvo osporavanja vladajućih normi. Negde na nepisanoj i drhtavoj granici između onoga što bi se moglo nazvati spoljašnjim faktorima, ili makronivoom društvenog ustrojstva, i individualnim faktorima i mikromrežama odnosa, neprestano se konstruišu značenja koja mladi pripisuju pije i opijanju kao kulturnoj konceptualizaciji jednog fizičkog čina.

U ovom radu se neću baviti problemom alkoholizma, na onaj način koji ga definiše kao koncept *bolesti*⁵. U prvom poglavlju disertacije, koje se fokusira na (de)konstrukciju pijenja kao društvenog problema govoriću o tome kako je učestala i ekscesivna konzumacija alkohola (tzv. opijanje i, sledstveno, alkoholizam) konstruisana kao društveni problem u određenom istorijskom trenutku. Takođe, cilj rada nikako nije da opovrgne činjenicu da alkoholna pića tj. njihova ekscesivna upotreba *moгу biti* srž i uzrok niza društvenih, individualnih i naravno zdravstvenih problema, već da uputi na potencijal istraživanja koje piće i pije posmatra kao konstitutivne elemente sveta čiji su neodvojivi deo (Douglas 1987, 11). Naposletku, socio-konstruktivistički pristup upravo daje mogućnost da se jedan naizgled običan čin kao što je konzumiranje alkoholnih pića posmatra kroz prizmu kulturnih i društvenih konceptualizacija tog čina i

⁵ O spornosti alkoholizma kao bolesti, koji nastaje u SAD tridesetih godina 20. veka, i dekonstrukciji ovog koncepta, piše Finagret u knjizi *Heavy drinking: the myth of alcoholism as a disease* (Fingarette 1988).

time ponudi iščitavanje značenja koja mu se pridaju. **Prva i osnovna premisa u disertaciji**, dakle, jeste da je samo ispijanje alkoholnih pića kao takvo isprazno značenjima dok se ona u nje ga ne „upišu“, a da su upravo društvo i kultura odgovorni činioci za utiskivanje značenjskih formi.

Veza između (ekscesivne) konzumacije alkoholnih pića i populacije mladih kao proučavane grupe nije nova tema. Mediji i zdravstvene organizacije svakodnevno izveštavaju o problemu adolescentskog pijenja, nudeći različite taktike i mere akcija koje bi trebalo da umanje učestalost pijenja i opijanja u adolescenciji, ali, sa malim varijacijama u procentima i statistici tokom godina, ovaj problem ostaje prisutan u svakodnevnom, ali i u naučnom diskursu. Mere prevencije koje izdaje Gradski zavod za javno zdravlje u Beogradu često se usmeravaju ka suzbijanju „omladinskog pijenja“ kao problema⁶, u kojima se apeluje na mlade da „preuzmu kontrolu“, „pripreme se“ na osudu društva ukoliko ne piju, zauzmu čvrst stav, ali i da savetuju svoje prijatelje da se uzdrže od alkohola, navodeći pritom sve one negativne posledice koje proizilaze iz ekscesivne konzumacije (alkohol utiče na obrazovanje, zdravlje, izgled, seksualni život, odnose sa bliskim ljudima, rizične situacije, vožnju u pijanom stanju i sl.⁷) U svakodnevici se najčešće nameće pitanje *zašto* se ova praksa intenzivira kao vid zabave i provođenja slobodnog vremena u adolescenciji, dok je problematizacija odnosa između kategorije mladih kao starosne grupe i pijenja/opijanja prisutna kako u svakodnevnom javnom, tako i u naučnom diskursu (Videnović 2015, 1; Milanović 2016, 90). Iz zabrinutosti za problem adolescentskog pijenja nastaju i javne politike i akcije usmerene ka njegovom „suzbijanju“. Ishodište ove zabrinutosti ovaploćuje se u strahu i pretpostavci da i jednokratna i kontinuirana ekscesivna konzumacija alkohola (jednom rečju, opijanje) mogu imati „fatalne“, ili, u najmanju ruku, opasne i štetne

⁶ Videti, recimo, liflet na sledećem linku: <http://www.zdravlje.org.rs/publikacije/agitka-alkohol-ili-ti.pdf>.

Liflet se zove „Alkohol i(li) ti“, što implicira da alkohol i „ono što jesmo“ ne može postojati u harmoničnom sadejstvu.

⁷ Vidi navedenu publikaciju (liflet).

posledice kao što su: intoksikacija, gubitak „svesnosti i kontrole“, depresija, zavisnost, prekidi socijalnih relacija, ekonomski problemi (Dragišić Labaš 2012, 15). Ovaj rad ne pretenduje da ponudi jedan, univerzalan odgovor na pitanje *zašto* se praksa opijanja čini inehrentnom populaciji mladih, kako u svetu, tako i u Srbiji. Radije, motiv za istraživanje bio je „vratiti“ se proučavanima, i istražiti konstruisana značenja koja upravo *mladi* pridaju praksama pijenja i opijanja, te na taj način bolje razumeti normalizaciju problema adolescentskog pijenja, kao i samu problematizaciju pijenja kao participativne aktivnosti i društvene prakse. Prakse opijanja, u nebrojenom nizu varijacija, formi i oblika, i u svim starosnim dobima, duboko su utkane u istoriju modernog društva, i pokušaj da se nad takvim istraživačkim poljem zapitamo „zašto“, bilo bi preambiciozno. Drugim rečima, u disertaciji će biti ponuđeni odgovori na to na koji način se, putem praksi pijenja, kao jednom od vidova društvene konstrukcije identiteta, konstruišu i identiteti mladih⁸ u Beogradu.

Polazeći sa stanovišta da su identitetske kategorije zapravo društvene konstrukcije, dolazimo i do druge važne premise u disertaciji. **Druga premisa** ovog rada jeste da identiteti mladih (u Srbiji, i šire) nisu fiksirane i prirodne kategorije, već stvorene i sazdavane, a koje se na poseban način izgrađuju (ispoljavaju, aktuelizujuju, ali i dekonstruišu) posredstvom praksi pijenja kao participativnih aktivnosti. Iz istog razloga neću se koristiti sintagmu „omladinski identitet“ kao teorijski ili analitički koncept. Pod praksama pijenja kao vidovima participativnih aktivnosti podrazumevam kako društveno prihvaćeno i „odobravano“ pijeње, tako i sve one forme i oblike pijenja/opijanja koji prevazilaze granice društvene normalnosti, te na koje društvo (i/ili neposredno okruženje) gleda sa neodobravanjem i osudom. Takođe, pažnja će biti posvećena **faktorima** koji utiču na oblikovanje ovih identitetskih kategorija: lokalnim i globalnim kulturološkim i društvenim faktorima koji interaguju i tvore pomenute identitete.

⁸ Sintagmu „omladinski identitet“ neću koristiti, jer bi ona implicitno podrazumevala da postoji nešto takvo kao homogena, monolitna celina poput omladine i jednog deljenog identiteta u polju te grupe.

Disertacija je koncipirana tako da je fokus usmeren na **dva „žarišta“ problematike** o alkoholu. Prvo, pažnja će biti posvećena problematizaciji same konzumacije alkoholnih pića, i konstrukciji pijenja kao društvenog problema. Putem dekonstrukcije *ideje* o pijenju (posebno ekscesivnom pijenju, kao i vikend-opijanjima) kao „štetnoj“ ili spornoj društvenoj praksi, objasniće se tenzija i ambivalentnost prema piću i pijenju koja je prisutna u srpskom društvu, ali i globalno. Činjenica da je alkoholno piće kao artefakt postalo komoditet, da vekovima učestvuje u procesima robnih razmena i danas je predmet je masovne proizvodnje, kao i da proizvodnja (pre svega) piva i vina čini gro ekonomskih procesa (u određenim zemljama i istorijskim periodima neretko i glavnu granu industrije), učestvuje u svakodnevnom životu, noćnom životu, svim ritualima životnog ciklusa (od rođenja do smrti) a *istovremeno* podleže nizu zakonskih regulativa i društvenih normi čini osnovu za promatranje pića i pijenja kao *stožera značenja*. Drugo, na primeru populacije mladih, kao starosne grupe kojoj se u svakodnevnom diskursu (ali i naučnoj literaturi) pripisuju njoj svojstvene, zajedničke, deljene karakteristike, od kojih je jedna i neizbežna konzumacija alkohola u ovom uzrastu kao vid provođenja slobodnog vremena, biće analizirana značenja koja mladi pripisuju piću praksama pijenja, kao participativnim aktivnostima.

U teorijskom delu biće predstavljene paradigme i teorije u društvenim naukama i posebno antropologiji, koje su na različite načine problematizovale alkoholno piće i koncepte „normalnog“ i ekscesivnog pijenja. Znanje koje se formiralo oko koncepta pijenja je tokom celog 20. veka bilo pod snažnim uticaje prirodnih nauka i paradigmi koje su svoje teorijske pretpostavke crpele iz medicinskog naučnog diskursa. U ovom smislu, ni antropologija nije predstavljala izuzetak, i bilo je potrebno da prođe skoro šest decenija od početka prohibicije u Severnoj Americi kako bi pijenje počelo da se posmatra kao kulturna praksa, a piće kao artefakt koji nosi određena nacionalna, etnička i identitetska obeležja, i skoro još dve decenije kako bi prakse pijenja počele da se izučavaju izvan okvira „normalnog“ i „problematičnog“ ponašanja.

U poglavlju u kojem ću analizirati prikupljeni etnografski materijal (upitnike, intervju i materijal sa terena) ću se fokusirati na četiri veće tematske celine. Korpus

znanja, predstava i stavova, zasnovan na socio-medicinskom naučnom okviru i promovisan u društvu putem politika javnog zdravlja, koji čini ono što ću nazvati javnim/svakodnevnim diskursom o alkoholu, predstavlja smernice kojima se pojedinac služi kako bi „navigirao“ kroz mrežu društvenih odnosa. Značenja koja se pridaju alkoholnim pićima i pijenju ogledaju se u aproprijacijama, ali i osmišljavanju stavova o alkoholu kao artefaktu i pijenju kao participativnoj aktivnosti i praksi, i o tome će biti reči u prvom poglavlju analize (etnoeksplikacije pića i pijenja).

Zatim, biće analizirana *mesta* i *prostori* pijenja. „Mesto“ posmatram kao polje socijalnog delovanja u kojem se odvija društveni čin (pijenje); ona su kulturološki oblikovana tako u njima (do izvesne mere) vlada *liminalnost*. Nemesta, s druge strane, mogu nastati bilo gde i u bilo kom trenutku i nisu kulturološki predodređena za pijenje; u okviru nemesta kao polja socijalnog delovanja biće analizirani parkovi i kuće, kao deo privatne sfere. I mesta i nemesta biće posmatrani kao mesta konvivijalnosti: pod ovim konceptom podrazumevam spektar kvalitativnih (ali i fizičkih) odlika koje, zajedno, čine neko mesto, u nekom trenutku, pogodnim za pijenje: prijatna atmosfera, društvenost, rasterećenost od socijalnih normi (u izvesnim granicama), osećaj dobrodošlice, osećaj opuštenosti, aproprijacija mesta (ogleda se u osećaju kontrole, prisvajanja tog mesta kao da je u našem posedu), liminalnost.

U potpoglavlju o stilovima pijenja biće analizirane situacije i povodi/konteksti koji su ili predodređeni, ili rezultuju pijenjem. Najčešće, tip prilike određuje i stil pijenja. Kao preovlađujuća praksa u okviru stilova pijenja izdvojilo se „bindžovanje“ (*binge-drinking*) vikendima, i ono će biti posebno analizirano kao tip formalizovanog i naučenog obrasca ekscesivnog pijenja (Rolando 2015; Videnović 2015; Vander Ven 2011). Bindžovanje predstavlja najčešće vid „kolektivne intoksikacije“ (ekscesivnog pijenja u grupama) kao sredstvo pojačavanja ekspresivnosti, emocija, interakcije, kao i način na koji mladi ohrabruju sebe u socijalnim interakcijama. Naglasak je na osećajima transformacije koju ispitanici i ispitanice doživljavaju kao krucijalni „preokret“ kada su pijani. Doživljaj transformacije pojedinac vidi u promenama misli i ponašanja, odnosno transgresiji iz „normalnog“ *identiteta* i *sopstva*.

U poglavlju o „novom životu“ kafane mapiraću i objasniti koncepcije, promene u koncepcijama i predstavama o ovom tipu javnog mesta, i obrazaca ponašanja u njima. Kafane, kao i druga mesta i prostore okupljanja i društvenih interakcija, posmatram kroz analitičku koncepciju u okviru koje je moguće razmatrati pluralitet ovih mesta, a to je *identitetski forum* (ili *identitetska arena*). Identitetski forum odlikuje konvivijalnost, a čine ga dve sfere koji se preklapaju i interaguju – *drinking arenas* i *drinking practices* (mesta pijenja i prakse pijanje). Ovo implicira da su *mesta gde se pije* i *prakse i ponašanje tokom pijenja* tesno povezani, kao i da igraju važne uloge u konstrukciji novih ili dekonstrukciji postojećih društvenih identiteta (Wilson 2005; Douglas 1987; Bowser and Jennings 2008).

II ISTORIJSKI I SOCIO-KULTURNI KONTEKST. KONSTRUKCIJA PIJENJA KAO DRUŠTVENOG PROBLEMA

Kada govorimo o istorijskom, socijalnom i kulturnom kontekstu nekog društvenog fenomena, to znači da želimo da u obzir uzmemo sve one faktore neke epohe i društva na makro i mikronivou koji su uticali (i utiču) na oblikovanje i artikulaciju datog problema. Kontekstualizacija pijenja kao istraživanog fenomena i problematike neodvojiva je od socijal-konstruktivističke perspektive koja je zastupljena u ovom radu.

U najširem smislu, socijalni konstruktivizam insistira na kritičkoj distanci i kritičkom odnosu prema svetu koji nas okružuje. Polazna osnova jeste da su naše individualne i deljene percepcije sveta, uzimane zdravo-za-gotovo, kao neproblematične, prirodne i stvarnopoštojeće, zapravo proizvod društvenih konvencija i konstrukcija. Ovo dalje implicira da se „stvarni svet oko nas“ ne može spoznati u svojoj „istinitosti“ putem puke opservacije, kao i da naše uvreženo znanje o svetu ne može biti zasnovano na objektivnom, nepristrasnom posmatranju tog sveta (Burr 2003, 3). Radije, socijalni konstruktivizam znanje posmatra kao kumulativno i stečeno, kao ishodište prihvaćenih i naučenih društvenih normi. Kategorije kojima se služimo kako bi opisali društvene pojave i prakse svojih svakodnevnica pogodne su za oblikovanje sveta u „logičke“ operativne jedinice putem i pomoću kojih dajemo svetu oko sebe značenje i pozicioniramo se kao funkcionalne društvene individue.

Kada govorimo o konceptu društvene funkcionalnosti, možemo reći da se pojedinac uči „dobrom“ ponašanju putem socijalizacije i kretanjem kroz mikro i makro društvene mreže odnosa. Ove mreže odnosa sačinjavaju društvene institucije, zatim različiti socijalni „krugovi“ okruženja pojedinca. „Dobra“, odnosno normativna ponašanja koja se tiču pijenja, beleže se u pojedinčevom znanju kao sklop koji obuhvata ne samo pretpostavljene (u nekom društvu podrazumevane) i naučene običaje vezane za obrasce pijenja u nekoj kulturi, već i aspekte društvene kontrole, kao i njoj suprotne tj. izazovne odgovore. Norme se definišu kao „kulturološka pravila, odnosno društveni sporazumi/konvencije koji utiču na obrasce ponašanja, koje su, u manjoj ili većoj meri, osnažene sankcijama“ (Room 1975, prema: Savic et al. 2016, 6). Takođe, norme

predstavljaju pravila kulture i „pripadaju“ nekoj zajednici – u smislu da nisu „vlasništvo“ ili izum pojedinca, već su relativno postojana, etablirana pravila koja su *deljena* i između onih članova jednog (ili više) društva koji nemaju nužno zajedničkih veza; na taj način, norme su važeće i primenljive na nivou celokupnog društva/kulture, neke zajednice koja deli interese i/ili status, ili subkulturne grupe (Savic et al. 2016, 6). Norma je, dakle, deljeno razumevanje o određenoj društvenoj pojavi/praksi koju grupa ljudi klasifikuje kao poželjno tj. normativno ili nepoželjno ponašanje, ali isto tako može biti uobličena (i najlčešće jeste) zakonom ili drugom državnom regulacijom. Ovo je slučaj i sa pićem i pijenjem, koji podležu formalnim pravilima, te je u celu „igru“ uključen i državni aparat. Današnje važeće i opšteprihvaćene percepcije opijanja (ili bilo kog vida ekscesivnog pijenja) u nepravo vreme, na nepravi način i/ili na nepravim mestima jesu krajnji proizvodi *uobličavanja društvene prakse u društveni problem*.

S tim u vezi, u ovom poglavlju biće predstavljene i kulturne i socijalne konceptualizacije pijenja, u koje, u prvim redovima, spada i konstrukcija pijenja i opijanja kao društvenog problema. Ove dimenzije pijenja predstavljaju društvene konstrukte koji su se formirali oko smene naučnih trendova i diskursa vezanih za ugao gledanja kao i vrednovanje pijenja u određenim istorijskim periodima. Iz konstrukcije pijenja kao društvenog problema, koja podrazumeva da ono može biti sagledano kao poželjna ili nepoželjna društvena praksa (te da potonja figurira kao društveni *problem*), proističe i pomenuti ambivalentni odnos prema pijenju i alkoholnim pićima, globalno prisutan i duboko utkan i u milje našeg društva i kulture.

Kako bismo razumeli socijalne i kulturne konceptualizacije pijenja, neophodno je poći od „osnove“, od same proizvodnje i konzumacije alkohola, koja je stara gotovo koliko i samo čovečanstvo. Ovo implicira da ćemo u ovom poglavlju obratiti pažnju na dve stvari: **prvo**, pokazaću na koji način je društvena praksa ispijanja većih količina alkohola (ekscesivno pijenje, ili opijanje) konstruisana kao društveni problem u određenom istorijskom trenutku. Konstrukcija društvenog problema, prema Spektoru i Kicusu, podrazumeva shematski model koji autori nazivaju prirodnom istorijom društvenih problema; međutim, kako Ljubica Milosavljević napominje, izvesni

društveni problemi prečesto izlaze iz datih okvira koje su postulirali Spektor i Kicus (Milosavljević 2013, 71), te se mogu posmatrati kao *krnji konstrukti*, čija je konkretizacija kao društvenog problema kakvog poznajemo, produkt istovremenog oblikovanja i drugih društvenih problema (Milosavljević 2013, 71). Ovo je slučaj i sa konstrukcijom pijenja i opijanja kao društvenih problema, koji su sazdavani u sadejstvu sa drugim korpusom društvenih problema (nastankom nacije i građanstva te podele na privatnu i javnu sferu, invencijom koncepta zavisnosti i koncepta adiktivne ličnosti). Konstrukcija ekscesivnog pijenja kao društvenog problema poslužiće kao osnov legitimiteta rečenoj tezi da je konzumacija alkohola kao takva isprazna značenjima dok se ona u nju ne „upišu“, te da je, iščitavanjem tih pridodatih značenja, moguće govoriti i o kulturnim konceptualizacijama pijenja u nekom društvu (Douglas 1987; Mandelbaum 1965; Heath 1987; Phillips 2014; McDonald 1994). **Drugo**, ambivalentni odnos (poželjno:nepoželjno pijenje) koji kultura i društvo gaje prema alkoholu proizilazi iz činjenice da se alkoholno piće tretira kao simbolički stožer koji poseduje izvesni socijalni kapital, te kojim je moguće manipulirati. Ovaj ambivalentni odnos prisutan je bezmalo u svim društvima koja poznaju proces proizvodnje alkoholnih pića, a jedna od najuočljivijih artikulacija tog odnosa ogleda se u tome na koji način, kada, i koje društvene grupe su posedovale moć ili pretendovale da neku praksu/formu pijenja (ili pak samu vrstu/tip alkoholnog pića⁹) okarakterišu kao poželjnu ili nepoželjnu. Takva manipulacija simboličkim kapitalom pića i pijenja služila je za afirmaciju, manipulaciju ili dekonstrukciju određenih ideala i ideja, a time i društvenih (individualnih i kolektivnih) identiteta. Smatram da je rečeni ambivalentni odnos proistekao direktno iz konstrukcije pijenja kao društvenog problema i činjenice da se piće posmatra istovremeno kao „prirodni“ proizvod, ali i kao kulturni artefakt.

⁹ Kao primer da tipovi pića u različitim epohama mogu nositi različita značenja i imati različite upotrebe dobro ilustruje priča o pivu, odnosno ejlu. Pivo se u srednjevekovnoj Evropi pre pojave industrijske proizvodnje destilovanih pića koristilo umesto vode i kao deo svakodnevne ishrane, odraslih i dece; preferirano je kao izvor pijaće tečnosti, budući da je bilo sigurno i bakteriološki ispravno, za razliku od vode (Anderson i Baumberg 2006, 37).

Od 18. veka naovamo, alkohol i pijeње neprestano prožimaju i vrše uticaj na politički, društveni, kulturološki i ekonomski život modernog sveta (Martin 2005, 7). Osvrnućemo se na devetnaestovekovne koncepcije o promociji trezvenosti i trezvenjačkim pokretima u svetu, koji su doveli do prohibicije alkohola u 20. veku (najpre u SAD, a zatim i drugim delovima sveta) i koji su potakli i etablirali globalne trendove zakonskih regulacija proizvodnje i konzumacije alkohola. Zakonodavne mere i njihovo sprovođenje (ili nesprovođenje) tesno su isprepletani sa kulturološkim odnosom neke zajednice prema konzumaciji alkoholnih pića. U tom smislu, pažnja će takođe biti posvećena ulogama koje je alkoholno piće igralo u tradicijskim te modernim kulturološkim praksama u Srbiji, čime stičemo bolji uvid u to kako su piće i pijeње utkani u kulturološku matricu jedne zajednice.

Imajući u vidu sveprisutnost i dostupnost alkoholnih pića, regulacione norme vezane za konzumaciju su stare koliko i samo piće: u Egiptu su zvanični nadzornici vodili računa o kvalitetu vina koje se točilo u tavernama, a u Hamurabijevom zakoniku (oko 1754. godine p.n.e.) do tančina su navedene propisane mere koje se tiču cena, kreditnih politika, ali i ponašanja vlasnika taverni, od kojih se očekivalo da prijave bilo kakva izdajnička „šuškanka“ svojih gostiju koja bi uzela mesta u njihovim prostorijama. Zapise sličnije nama bližem i poznatijem odnosu prema ekscesivnoj konzumaciji alkohola nalazimo i u Bibliji, gde su navedeni moralni, etički i duhovni „prekori“ vezani za loše posledice prekomerne konzumacije vina (Martin 2015, 4), ali i pozitivne reference u vezi sa vinom kao ritualnim i sakralnim pićem; dok se u mnogim manastirima širom Evrope (na Balkanu takođe) proizvodilo vino, sveštenstvo je osuđivalo javna pijanstva kao greh, odnosno halapljivost/proždrljivost.

U Evropi, alkohol se proizvodi i troši hiljadama godina, od gotovo svih pogodnih „materijala“; pića nastala fermentacijom, a od 13. veka i procesom destilacije (čime je otpočela proizvodnja žestokih alkoholnih pića sa visokim udelom alkohola, najpre džina i viskija), često su korišćena u narodnoj medicini kao lek, a fermentisana pića sa niskim udelom alkohola neretko su preferirana i kao izvori pijaće tečnosti, budući da su bila sigurna i bakteriološki ispravna za razliku od vode (Anderson i Baumberg 2006, 37). Tokom celog srednjeg veka u Evropi, javna pijanstva bila su česta pojava i, iako su

osuđivana ili čak i zakonski sankcionisana, cilj je bio regulacija javnog reda ili tržišta, bez težnji ili naznaka ka uspostavljanju koncepta javnog zdravlja, kakvog poznajemo danas.

Ovakva postavka stvari rapidno počinje da se menja sa industrijalizacijskim bumom prvih decenija 19. veka u zapadnom svetu, kao i intenziviranjem komunikacijskih i trgovinskih veza (sledstveno, trgovina jakim pićima, poput džina i viskija postaje jedna od najprofitabilnijih trgovinskih grana). Industrijska, masovna proizvodnja jakih destilovanih pića (najviše džina) u Evropi (Anderson i Baumberg 2006, 37) i sa njom do tada nezapamćen skok ekscesivne konzumacije u vidu opijanja na javnim mestima počinju korenito da preoblikuju urbane prostore i mesta ljudske interakcije i kretanja, transformišući ulicu i javne prostore u „nadrealni pozorišni spektakl“ (Hackley et al. 2012, 3). „Loš“ moral, i s njim u vezi neprimereno ponašanje na javnim mestima – nikada do tada u istoriji zabeleženi brojčani porast javnih pijančenja – počinju da se pripisuju dejstvima koje alkohol ima na pojedinca, njegovu ličnost i, šire uzev, zajednicu i naciju. „Prirodno“ ishodište ovakvih događaja bilo je da se ova pitanja lagano počinju pomaljati kao *društveni problemi*, kako u onovremenom naučnom, tako i u svakodnevnom diskursu. Dolazi do mobilizacije građana i građanki u organizovane *trezvenjačke pokrete*, koji su promocijama svojih načela putem javnih politika postigli akt zabrane proizvodnje, trgovine i konzumacije alkoholnih pića, odnosno – prohibiciju (najpre u Kanadi i SAD, a ubrzo i u drugim delovima sveta). Opisani proces, u okviru kojeg pijenje i opijanje postaje predmetom društvenog interesovanja i osude, razložićemo i analizirati kroz koncept konstrukcije društvenog problema, prema Spektoru i Kicusu (Spector i Kitsuse 1973). Cilj ovakve analize jeste da pokaže tok i konstruisanje procesa i njegovih faza u okviru kojeg članovi jednog društva/zajednice definišu neko (već) postojeće stanje kao društveni problem, pri čemu „istinitost tvrdnje da li je neki problem *zapravo* i društveni za ovaj naučni koncept nema značaja“ (Milosavljević 2010, 166). Treba još jednom istaći da će fokus biti na rekonstrukciji pijenja i opijanja kao društvenog problema u tzv. modernom zapadnom svetu, odnosno, u Evropi, Velikoj Britaniji i SAD od 18. veka naovamo. Upravo su tekovine modernizacije i urbanizacije ovih društava iznedrile naučne diskurse i teorijske

pozicije koje će oformiti dalje globalne trendove, svakodnevnih diskurse, javne i zdravstvene politike vezane za konzumaciju alkohola u svetu i kod nas. Isto tako, kako bih izbegla preambiciozne pretpostavke da su pijenje i opijanje „oduvek“ predstavljali neki vid društvenog problema (iako postoje navedeni pisani dokazi da su piće i pijenje bili predmet javnih rasprava, zakonskih regulativa i različitih vidova sankcionisanja u Starom Egiptu i Vavilonskom carstvu, kao što je već napomenuto).

Polazeći sa rečenog socijal-konstruktivističkog stanovišta i, u skladu sa time i moralnog relativizma¹⁰, u ovom delu rada će prvo biti dat istorijski pregled razvoja i kontekstualizacija termina „alkoholizam“ i „zavisnost“, i pokazaću koji su sve faktori imali uticaja na oblikovanje jednog obrasca „poželjnog i dobrog ponašanja“, a koji se ogledao u promociji trezvenosti, odnosno – uzdržavanja od konzumacije alkohola. Zatim će opisani proces biti smešten u pomenute okvire konstrukcije društvenog problema.

„Zapadnjački“ slučaj. Iako se ne može reći da je postojao jedinstveni, univerzalan obrazac konzumacije alkohola u zapadnom svetu tokom 18. i 19. veka – u nekim zemljama zabeležen je porast dok je u drugima zabeležen pad u konzumaciji, zajedno sa regionalnim i demografskim varijacijama u svakoj pojedinačnoj državi – postojala je jedna zajednička nit u diskursu o alkoholu u Evropi i Severnoj Americi: povezivanje zloupotrebe alkoholnih pića (odnosno – opijanja) sa usponom industrijske radničke klase (Phillips 2014, 288). Alkoholna pića postala su referentna tačka i uporište mnogih društvenih nespokojstava, bilo da su se ona ticala socijalnih i

¹⁰ Stanovište da su moralne vrednosti i norme relativne, odnosno, da ne postoji univerzalna i svevažeća istina koja ih prožima i opstaje kao nepromenljiva, već da su norme proizvodi društvenih konvencija i tekućeg socio-političkog diskursa, socijal-konstruktivizam „duguje“ teorijsko-intelektualnom pokretu na koji najčešće referišemo kao na post-modernizam. Za razliku od modernizma, koji svoje korene vuče iz doba Prosvetiteljstva i teži da ustanovi arbitre objektivne istine, te time „svali“ na pojedinca kao odgovornog moralni teret i krivicu, moralni relativizam ne posmatra i ne teži da kodira moralna načela kao „istinita“ ili „neistinita“, već da ih, upravo, relativizuje kao svojstvene nekoj teorijskoj paradigmati, istorijskom periodu ili društvu/kulturi.

ekonomskih fluktuacija, bilo promena u normama vrednosti i obrazaca ponašanja. Istini za volju, zabrinutost u vezi sa štetnim dejstvima alkohola po zdravlje čoveka i opstanak „normalnog“ i uređenog društvenog poretka može se pratiti stolicima unazad, ali je u poređenju sa žestinom i obimom „napada“ na alkohol tokom 19. veka prava sitnica. Trezvenjački pokreti, koji uspon doživljavaju tokom treće decenije 19. veka, za samo pedeset godina transformali su se u masovne, mnogoljudne organizacije koje su sve svoje resurse posvetile ograničavanju dostupnosti alkoholnih pića, i potpunoj eliminaciji istih iz čovekovog života. Mnogi od ovih pokreta delovali su u sadejstvu sa religijskim kongregacijama, čime su privukli još veći broj sledbenika; takođe, ove organizacije i pokreti povezivali su se na intranacionalnom i internacionalnom nivou, publikovali svoje ideje u novinskim člancima, pamfletima, knjigama, organizovali predavanja i javne govore. Do tog momenta na liniji ljudske istorije, trezvenjački pokret smatra se najmasovnijom građanskom mobilizacijom sa jednim jedinstvenim ciljem, ikada: prohibicijom alkoholnih pića (Phillips 2014, 319). Rezultat je bio jasan – politike prohibicije i njoj srodnih zakonskih regulacija doživele su ekspanziju u mnogim državama tokom i nakon Prvog svetskog rata.

Iako su istoričari i sociolozi posvetili dosta pažnje trezvenjačkim organizacijama, kao i javnim politikama vezanim za konzumaciju alkohola koje uzimaju maha u 19. veku, Filips nas upućuje da bi fokus takođe trebalo usmeriti na društvene, kulturološke i materijalne uslove koji su „obezbedili“ osnov za formiranje ovih pokreta, kao i šire promene koje su obuhvatale procese urbanizacije i industrijalizacije: pojavu hrišćanskih reformističkih pokreta i rodne politike (Phillips 2014, 320). Alkohol postaje odgovoran za „razboljevanje“ (psihičko tj. duševno ili fizičko), pa čak i za smrt svojih konzumenata, postaje razarač i uništitelj porodice i društva, kao i „izazivač“ čitavog niza društveno nepoželjnih obrazaca ponašanja poput prostitucije, samoubistava, ludila, kriminaliteta (Phillips 2014, 288). U 19. veku dolazi do odbacivanja stava da je umerena konzumacija alkohola „ključ“ za produktivan život, i ovaj stav zamenjuje uspon ideje o potpunoj apstinenciji – voljnoj ili, pak, prisilnoj. Novina koja je potakla razvoj ove ideje bilo je, svakako, opskrbljenje velikog broja urbanih populacija bakteriološki ispravnom pijaćom vodom, a uz ubrzani tehnološki i materijalni razvoj,

čija su pokretačka sila bile rastuća briga za javno zdravlje i predstave o ličnoj i kolektivnoj higijeni i moralu, oformljena je baza za nastanak radikalnih trezvenjačkih pokreta. Ovi pokreti iznedrili su mnogobrojne akcije, naučne debate (članovi pokreta često su bili društveni aktivisti, političari, književnici, doktori...) i mobilisali su ogroman broj ljudi u zajedničkoj borbi protiv nove nacionalne pošasti – alkohola. Može se reći da su praksa i ideja prohibicije, odnosno zabrane konzumacije i proizvodnje alkohola, kojoj su prethodili trezvenjački pokreti, na određeni način, pokušaji investicije u bolje društvo i bolji, kvalitetniji život pojedinca i građanina/građanke u njemu. Međutim, treba postaviti pitanje: šta u konkretnom istorijskom trenutku, koji kroji određeni socijalni, politički i ekonomski kontekst datog vremena, rečeno „bolje“ društvo treba da predstavlja? Tragati za uzrocima promena i društvenih fluktuacija znači, između ostalog, razumeti i zašto neki problem *postaje problemom*. Kakvim značenjima se „ispunjava“ taj fenomen, da bi bio prepoznat i percipiran kao problem? Ko ima pravo da o tom problemu govori, odnosno, zašto se određeni glasovi čuju, dok drugi ostaju „nemi“? U tekstu koji sledi ćemo iz antropološke perspektive, usmeriti fokus ka rekonstrukciji ekscesivnog pijenja (opijanja, kao i alkoholizma) kao društvenog problema, odnosno, definisanog kao takvog u jednom specifičnom istorijskom trenutku.

Kada govorimo o pokretima i inicijativama koji teže da kreiraju „bolje“ društvo, polazim od osnovne pretpostavke da taj proces kreacije počiva na sprovođenju poželjnih, normativnih obrazaca i praksi („normalnog“) ponašanja, ali, isto tako, na sankcionisanju negativnih (Fuko 2007). S obzirom na to da usvajam premisu o društvenoj konstrukciji rečenih obrazaca, jedan od faktora u toj konstrukciji jesu akteri, odnosno, ko diktira kriterijume prema kojem određene obrasce ponašanja možemo svrstati u dobre, a druge u loše; ukoliko za osnov uzmemo univerzalistički princip da *dobro* počiva na određenom moralu koji je opštevažeći, prirodan¹¹, inherentan čoveku,

¹¹ Stanovište koje, recimo, zastupa Noam Čomski (vidi: https://chomsky.info/199811_-2/). Kao suprotno ovom stanovištu može se uzeti Fukoovo viđenje moralnog relativizma: Fuko moral definiše kao set vrednosti i pravila za delanje/ponašanje, koja su promovisana od strane individua i grupa kroz kanale

obrećemo se na vrlo klizavom tlu: veliki broj aktera pretenduje da upravo svoja viđenja *dobrog* i *moralnog* predstavi kao ona koja *to jesu*; oni mogu imati cilj koji doprinosi boljitku uslova života pojedinaca i društva kao kolektiva, ali to *nije nužno*; ono što je, pak, činjenica, jeste da svi ti akteri, koji pretenduju na povlašćenu poziciju u društvenoj stvarnosti i društvenom životu, putem određenih tehnika istine pokušavaju da upravo svoje viđenje predstave kao *dobro i/ili moralno*. Načini na koje su naučnici, lekari, političari i uopšte trezvenjački pokreti u 18, 19. i 20. veku definisali pijenje, opijanje i alkoholizam i kako su takvi „naučni uvidi“ transformisani u reforme državnih zakona, javne politike i ideologije utabali su put današnjim globalnim trendovima kada je o konzumaciji alkohola reč.

Prohibicija, kao društveni, zakonski akt, koji je prožimao sve sfere života, proizašla je iz protestantskog i puritanskog načela o *umerenosti*; ovo načelo je bilo srž i temelj niza društvenih pokreta čiji su glasovi rezultirali zakonskom regulativom, ali, u isto vreme, i mnogo više od toga. Dvadesetovekovna prohibicija kakvu znamo iz literature, udžbenika ili štampe, usko je povezana sa onovremenim stremljenjima ka uspostavljanju odnosno sa invencijom *države-nacije* i *građanina/građanke*, kao i nacionalnim društvenim pokretima koji su se razvijali iz konflikta oko koncepta moralnih obaveza, zajednice i identiteta (Young 2002, 663). Kontekstualizacija nastanka ovih pokreta (među kojima je i pokret trezvenosti) otkriva specifični društveni, ekonomski, istorijski i politički okvire koji su oblikovali i omogućili pojavu ideje (i prakse) o prohibiciji. Sama prohibicija nije okosnica i srž problema sama po sebi; radije, prikazaćemo promene u viđenju odnosa prema alkoholu i ispijanju alkoholnih pića koje su dovele i do sprovođenja prohibicije. Moje polazište jeste da je ovakav izmenjeni odnos prema alkoholu i uspostavljanje alkoholizma kao *društvenog i medicinskog problema i stanja bolesti* zapravo posledica promena u shvatanju koncepcije ličnosti, i nastanka koncepta *zavisnosti*, koji nije postojao pre 19. veka,

društvenih institucija, poput porodice, obrazovnog sistema, crkve, itd. Prema ovom stanovištu, „dobro“ nije nešto što postoji i čeka da bude otkriveno; ono je naučeno i kao takvo se praktikuje i sprovodi, doprinoseći održanju društvenog poretka.

upravo putem formulacije nekog problema kao društveno relevantnog. Krajnji cilj u oblikovanju „boljeg“ društva ogledao se kroz uspostavljanje primata države nad pojedincima (građanima i građankama), i sprovođenjem regulacija putem ključnih društvenih institucija: kroz obrazovanje i školstvo, putem crkve i njenih aktivnosti, kroz instituciju porodice, bolnice i mentalnih institucija. Usvajanjem ovakvih javnih politika, pojedinac se uči dobrom i poželjnom ponašanju, a sveukupni društveni poredak zavisio je od moralne odgovornosti, od sposobnosti samokontrole tog pojedinca.

Trezvenjački pokreti pravu ekspanziju doživeli su posle 1830. godine (Young 2002, 675); stotine hiljada Amerikanaca i Amerikanki mobilizovalo se u naporima da spreče „grehove“ proistekle iz pijanstva. Neretko su se grupe ljudi zajedno, javno odricali konzumacije alkohola, polažući zakletve da će biti *teetotals*¹²; kroz ovakav simbolički (a javni) vid potvrde kolektivnog identiteta, osnaživao se osećaj zajedništva u već gorućem nacionalnom žaru. Legitimno se može postaviti sledeće pitanje: da li je alkoholizam u to vreme predstavljao masovnu pojavu, s obzirom na to da se toliki broj ljudi zalagao za „istrebljenje“ istog? I ako jeste, kakva je bila percepcija i kako se objašnjavalo to „stanje“ alkoholizma u društvenom životu? Za početak, osvrnimo se na sam pojam „alkoholizma“. Termin „alkoholizam“ prvi put je upotrebljen 1849. godine, a skovao ga je švedski lekar Magnus Hus kako bi opisao štetne posledice upotrebe alkohola; istorijski gledano, termin „dipsomanija“ prethodio je terminu „alkoholizam“, a prvi ga je upotrebio je nemački lekar Hufeland, 1819. godine (Martin 2005). Ekscesivna (zlo)upotreba alkohola i pijanstvo kao uzroci društvenih problema prepoznati su u različitim vremenima i kulturama, ali definisanje i uobličavanje ovog problema u medicinskim terminima, zajedno ustanovljavanjem štetnih posledica, zaživelo je tek u 19. veku. U tom smislu, počeci posmatranja ekscesivne konzumacije alkohola i pijanstava kao prakse koja izaziva neželjene i štetne posledice po pojedinca i društvo označava i prvu fazu konstrukcije društvenog problema – prepoznavanje „postojanja stanja“ u društvu.

¹² Osoba koja nikada ne pije alkohol, ni u iznimnim situacijama.

Najraniji dokument koji karakteriše ekscesivno pijenje kao bolest je *An Essay, Medical, Philosophical, and Chemical on Drunkenness and Its Effects on the Human Body* Tomasa Trotera (1804. godine) u Ujedinjenom Kraljevstvu¹³. Pa ipak, Troterova zamisao godinama je ostala nerazvijena. U Americi, Bendžamin Raš, lekar, reformista i političar, ali i jedan od potpisnika Deklaracije nezavisnosti, zajedno sa Džeremi Belknapom, sveštenikom iz Bostona, 1805. u Filadelfiji objavljuju Uticaj žestokih pića na čoveka (*The Effects of Ardent Spirits among Men*¹⁴). Raš je osećao da javnost treba da bude upoznata i upozorena na zdravstvene opasnosti konzumacije alkohola. Na kraju svog eseja, Raš opisuje kakva sve „moralna zla“ proističu iz upotrebe alkoholnih pića: prevara, krađa, nehigijena, čak i ubistvo. Međutim, Rašovo delo bilo je ono koje je „krunisalo“ novo viđenje i percepciju ekscesivnog pijenja, i postalo osnov devetnaestovekovne ideologije trezvenjačkih pokreta. Rašovi prethodnici, a zatim i Rašovo kapitalno delo, oformili su temelj za promene u koncepcijama uzroka pijančenja, a koje se izmeštaju od slobodnog izbora ka nemogućnosti izbora: pomenute promene jesu zapravo promene u koncepcijama shvatanja čovekove ličnosti.

U sedamnaestovekovnoj (a posebno osamnaestovekovnoj) Americi, količina konzumiranog alkohola i rasprostranjenost upotrebe u najrazličitijim prilikama bile su na zavidnom nivou: piće je bilo hrana, ali i lek, i društveni „lubrikant“, a neki puritanski sveštenici (Koton Mater, recimo) su ga čak nazivali „dobrom božijom kreacijom“ (Levine 1978, 2). Alkohol je bio sveprisutni činilac društvenih dešavanja i prilika, od venčanja, preko izgradnje crkava, krštenja, do sahrana. Levin navodi nekoliko istorijskih primera: na sahrani žene jednog bostonskog sveštenika 1678. godine, ožalošćeni su popili 51.5 galona vina; na inauguraciji sveštenika Edvina Džeksona, gosti su popili 6.5 buradi cidera, zajedno sa 25 galona vina, 2 galona brendija i 4 galona

¹³ Dostupno na linku:

<http://www.williamwhitepapers.com/pr/1813%20Trotter%20On%20Drunkenness.pdf>

¹⁴ Dostupno na linku: <https://wejoy.org/pdf/BenjaminRushInquiry.pdf>

ruma (Levine 1978, 3). Ovaj megalomanski pir, i ostale prilike koje je pratilo prekomerno pijenje bile su takođe neizostavni deo specijalnih društvenih događaja/okupljanja poput krunjenja kukuruza, podizanja štala, a posebno policijskih vežbi. Radnici su dobijali svoje dnevne preraspodele ruma, a posebni dani bili su rezervisani za takmičenje u napijanju, kada se dešavalo čak i da poslodavci plaćaju popijeno piće. Taverne i saloni bili su ključne institucije u svakom gradu, centri političkog života i društvenih dešavanja, a izbor pića bio je širok: Amerikanci su pili vino, pivo, cidere, destilovana pića (tzv. *liquors*) sa visokim udelom alkohola (posebno rum). Pili su kod kuće, na poslu, tokom putovanja; pili su ujutru, u podne, uveče, i napijali se. Tokom kolonijalnog perioda, većina američkog življa nije se preokupirala problemom ekscesivnog pijenja, odnosno, ovakvo ponašanje nije osuđivano, kažnjavano, niti je nosilo teret društvene stigme. Čak je i Bendžamin Raš, prominentni zagovornik trezvenosti, pozivajući na umerenost 1772. godine, primetio u kojoj je meri pijanstvo uobičajena i društveno prihvaćena stvar: „Čemu sva ta buka oko vina i jakih pića“, pisao je u iščekivanju žalbi svojih čitalaca,

„Zar nismo svedoci da se stotine ljudi svakodnevno opija, po trideset ili četrdeset godina, i koji, odolevajući, doživljavaju dobre godine, a uživaju isto zdravlje kao i oni koji se vode strogim merilima trezvenosti?“ (Rush 1772, 22)¹⁵.

Glede obrazaca ponašanja, teško je napraviti razliku između savremene predstave o alkoholičaru i tradicionalnog, puritanskog viđenja pijanice. Bihevioralno posmatrano, opisi pijanica odgovaraju onome što se u savremenom društvu smatra alkoholičarem; ali naša viđenja i razumevanja osamnaestovekovnih učenjaka razlikuju se u jednoj važnoj, takoreći „unutarnjoj“ percepciji: o unutrašnjem doživljaju i stanju svesti onoga ko pije. Sa početkom 19. veka, opisi poput „neodoljiva“, „nadmoćna“, „primamljiva“ počinju da se pojavljuju kao opisi želja pijanice za alkoholom. U kolonijalnom periodu,

¹⁵ Dostupno na linku: <https://www.digifind-it.com/njhistoricalportal/data/usga/books/misc/Sermons%20To%20Gentlemen%20Upon%20Temperance%20and%20Exercise.pdf>

odnosno 17. i 18. veku, ovakvi termini nisu bili prisutni; umesto njih, najzastupljeniji su bili „sklonost“, čak i „ljubav“ pijanice prema alkoholnim pićima. U savremenoj definiciji alkoholizma, problem ne leži u tome što alkoholičar *voli* da se napije; problem je u tome što on/ona tome ne može da odoli – nije u stanju da se iskontroliše. Ta osoba može, sasvim izvesno, mrzeti napijanje, i želeći da bude u „stanju“ da pije umereno, ili društveno prihvatljivo; u tradicionalnim shvatanjima, pak, greh pijanice leži u njegovoj/njenoj ljubavi prema ekscesivnom pijenju do granice odnosno trenutka napijanja, i ne postoji ništa inherentno pojedincu ili supstanci što bi ga/je moglo sprečiti da pije umereno; pijenje je posmatrano kao čin nad kojim individua „drži“ prevlast i moć, a opijanje je bilo izbor (svakako grešan) koji su određeni pojedinci rešili da naprave.

Moderna koncepcija *zavisnosti* prvi put je ustanovljena od strane lekara, čija je orijentacija bila usmerena ka tome da objašnjenje za ponašanje ili simptome iznađu u „polju“ koje se nalazi van nečije svesne kontrole volje: njihovo polje interesovanja i istraživanja ležalo je upravo u razumevanju distinkcije između *želje* i *volje*. Upravo u radovima pomenutog Bendžamina Raša, nalazimo prvu jasno razvijenu modernu koncepciju *zavisnosti od alkohola*. Raš je ponudio novu paradigmu, koja se ubrzano oblikovala unutar polja medicine u povoju. Prema njemu, pijanice su bile zavisne od žestokih pića, a u tom stanju zavisnosti su se obreli postepeno i progresivno:

„Ostaje da bude zabeleženo u istoriji pijanstva, da se njegovi naleti dešavaju, kao što je to slučaj sa naletima mnogih bolesti, u određenim periodima, i nakon dužih ili kraćih vremenskih intervala. Oni obično prvo nailaze godišnje, zatim se javljaju jednom u 3 meseca, zatim mesečno, nedeljno i na kraju dnevno...“ (Rush, prema: Henderson 1934, 192).

Opisane „nalete“ Raš je nazvao „paroksizmima“. Paroksizmi predstavljaju „napade“ želje za pićem, koje karakteriše nemogućnost da se od pijenja uzdrži. Ovo stanje opisano je kao „bolest volje“, i u suštini predstavlja ekvivalent današnjem

„gubitku kontrole“ (Keller 1972, 8). Konačno, pošto je uspostavio dijagnozu bolesti, Raš je ponudio i lek: „Moje istraživanje mi daje ovlašćenje da smatram da osobe koje su postale zavisne od pića, smesta i u potpunosti apstiniraju“. (Rush, prema: Henderson 1934, 221).

Rašov doprinos novom pristupu u viđenju i tretiranju pijančenja bio je četverostruk: prvo, identifikovao je uzročni agens – alkoholno piće; drugo, opisao je stanje u kojem se pijanica nalazi kao gubitak kontrole nad ponašanjem tokom pijenja – kao kompulsivnu aktivnost; treće, proglasio je to stanje bolešću; i četvrto, propisao je potpunu apstinenciju kao jedini način izlečenja. Međutim, u ovom radu, i moru drugih o alkoholu, Raš nije bio preokupiran i zabrinut zbog dijagnoze novog *stanja* koju je uspostavio, niti prepisivanjem lekova; ono što je želeo da postigne jeste da upozori (i osvesti) populaciju Amerike i ostatak sveta na čitav niz nepoželjnih posledica koje prate konzumaciju alkoholnih pića – posebno bolesti, siromaštvo, kriminal, mentalne poremećaje i razaranje porodice i društva (Levine 1974, 8). Trezvenjački pokreti opravdano su prihvatili Raša kao svog osnivača. Njegova dela o vezi između „neumerenosti“ i žestokih pića i opisi posledica konzumacije alkohola na individualnom i socijalnom planu, kao i njegov predlog potpune apstinencije, postali su srž trezvenjačke ideologije kroz celi 19. vek, a rezultovali zakonskim propisima.

U 19. veku, dakle, po prvi put dolazi do konstituisanja alkoholizma kao društvenog problema sa medicinskog aspekta, i pokušaja da se ta vrsta ponašanja sankcioniše zakonskim merama koje važe na nacionalnom planu.¹⁶ Objašnjeno je konstituisanje novog pojma, zavisnosti (*addiction*), uz koji će neodvojivo stajati i novo viđenje ličnosti (Keller 1972). Ovo ontološko shvatanje ličnosti zasniva se na spektru naučnih oblasti – psihologije, biologije, neurologije i medicine, i ostaće tokom 20. veka pogodna „baza“ za objašnjenje najrazličitijih vidova psiholoških poremećaja. Delovanje

¹⁶ Svakako da je i ranije, u srednjem veku, postojala osuda pijanica i bančenja. Međutim, krajem 19. veka prvi put se konstituiše medicinski diskurs o alkoholizmu kao *bolesti zavisnosti*, koji će opstati do danas.

i ideologija trezvenjačkih pokreta, u sprezi sa naučnom potporom koju su dobijali od strane lekara (eksperata), a koji su većinom bili i svešteni ljudi, odnosno elita na visokim političkim pozicijama, doprineli su formiranju novog koncepta ličnosti. Ovaj koncept biće centralan za oblikovanje ideje o prohibiciji. Trezvenjački pokreti su upućivali apele državnom aparatu i time zahtevali zvaničan odgovor na svoje zahteve; početak prohibicije može se označiti kao duga faza konstrukcije društvenog problema, odnosno, zvanični odgovor nadležnih institucija.

Mora se naglasiti da ovi pokreti nisu bili nešto što „iskače“ iz svojih vremenskih okvira. Modernizacija i industrijalizacija društva, koja je nastupila u 19. veku, a mobilisala ogroman broj ljudi u različitim sferama rada, iziskivala je nešto što do tada nikada u tolikoj meri nije uzimano kao merilo vrednosti: produktivnost. Sa ovim novim osećajem odgovornosti, prava i obaveze građanina i/ili građanke su se umnožavale, restrukturirajući dotadašnje shvatanje subjektiviteta i individue, i proizvodeći **nov koncept ličnosti** – radne, odgovorne, *umerene*. Samim time, građanin/građanka nije prosto mogao biti „sveden“ na pravo glasa i pripadnost nekoj državi-naciji (Zaharijević 2014, 15); on/ona je individua kojoj se pripisuju obaveze, odgovornosti, a neispunjenje istih rezultira neproductivnošću cele zajednice. Po prvi put država preuzima primat nad pojedincem, oblikujući njegov radni dan, nedelju, godinu, i tražeći od njega nešto zauzvrat. Uverenje da svaki pojedinac, svojim radom, trudom i zalaganjem radi na održanju nacije, počinje da se na, upravo tom, nacionalnom nivou, uređuje i sankcioniše. Uspostavljanje nacije, odnosno invencija nacionalne države, posmatrana je kao prirodna stvar, a prirodni tok stvari u toj „košnici“ podrazumevao je da svaka pojedinka doprinosi njenom napretku i opstanku.

U poslednjoj deceniji 19. veka, trezvenjačka ideologija počela je polako da se udaljava od svoje šire reformističke orijentacije, ka jednom, svrsishodnom cilju – prohibiciji. Starije organizacije počinjale su da slabe, a pomaljale su se nove, koje su se ponosile svojom praktičnošću i naučnošću. Na početku 20. veka, pod vođstvom Pokreta protiv točionica (Anti-Saloon League), sve aktivnosti postaju sekundarne u odnosu na sprovođenje prohibicije (Sinclair, prema Levine 1974). Kao što Gasfield primećuje,

trezvenjački pokreti izmestili su svoj fokus od reforme ka prinudi (Gusfield 1966). Jedan od razloga ovakve transformacije bila je činjenica da je toliko zagovarana zavisnost postala sekundarna u ideologiji pokreta: prohibicijska kampanja na početku 20. veka fokusirala se na druge, još važnije posledice konzumacije alkohola: uticaje pijanstava na nesreće u industriji, fabrikama, sudare vozova; uticaje na radnu produktivnost i poslovni uspeh, i, posebno, na uloge točionica kao stecišta kriminala, lošeg morala, neradništva i korupcije. Jedan od aspekata slabljenja fokusa na zavisnost jeste gubitak saosećanja i razumevanja za pijanice. Sve manje se posmatraju kao žrtve, a sve više kao pošast, pretnja, opasnost.

Berk izdvaja pet glavnih vidova propagande tokom ere prohibicije: naučni pamfleti, religijski pamfleti, poster, dečiji pamfleti i peti vid – pesme¹⁷. U naučnim pamfletima prezentuju se činjenice i logički argumenti protiv konzumacije alkohola, dok se religijski crpe direktno iz hrišćanske doktrine, citirajući delove iz Biblije. U naučnim pamfletima često se koriste i statistički podaci koji pokazuju „istinu u brojevima“, odnosno objašnjavanju individualne i društvene troškove pijenja. Veliki broj naučnih pamfleta sastoji se od retoričkih pitanja poput: „da li želite da budete uspešni?“, „da li želite da budete moćni?“, i tome slično. Ovde se direktna paralela može povući sa razvojem novog koncepta ličnosti čiji je oslonac protestantska radna etika po kojoj pojedinac treba da bude poslovno uspešan, i da svojim zalaganjem doprinosi dobrobiti i boljitku cele zajednice¹⁸. Kada se u uzajamni odnos dovedu alkohol, ličnost, i zavisnost, dobija se značenjski splet koji u datom istorijskom trenutku predstavlja nepoželjan, devijantan obrazac ponašanja koji treba sankcionisati. Ova tri pojma u međusobnoj su korelaciji, a prohibicijska propaganda, koja je u svojim krugovima okupljala prominente lekare, naučnike i „eksperte“, zastupala je stav da slabe, bezvoljne i amoralne ličnosti podležu pošastima kao što je alkohol, a koje nužno vode u zavisnost.

¹⁷ <http://library.brown.edu/cds/temperance/essay.html>

¹⁸ <http://library.brown.edu/cds/temperance/essay.html>

Masovna javna pijančenja bila su prisutna stotinama godina u različitim kulturama, ali su sasvim sporadično izazivala moralnu osudu i sramotu. U Americi, konzumiranje alkoholnih pića sa visokim procentom alkohola (*liquors* i *spirits*), a koje je vodilo u pijanstvo, postojalo je barem stotinu godina pre pojave trezvenjačkih pokreta i ideologije. Kao što je primećeno, trezvenjački pokret bio je, zapravo, deo mnogo šire kulturne transformacije: one koja svoju referentnu tačku i uporište iznalazi u društvenim i moralnim vrednostima.

Čak i ako bismo, bez zadržke, prihvatili „naučnu istinitost“ o opasnostima alkohola i poremećajima koje on izaziva, ostajemo bez odgovora na pitanje zašto su ljudi u konkretnom istorijskom trenutku (19. veku) konačno uvideli „istinu“ o alkoholnim pićima. Ukratko, prepoznavanje da ekscesivna i kontinuirana konzumacija pića lako vodi u pijanstva koja rezultiraju zavisnošću, nije dovoljno da eliminiše potrebu za društvenim ili kulturnim objašnjenjem novih percepcija o piću, i novih moralnih standarda o stanju pijanstva. Bez sumnje, postoji mnoštvo faktora koji su doprineli da trezvenjački pokreti poprime široke razmere. Kao što je navedeno, u 19. veku, invencija države-nacije i uspostavljanje novog političko-ekonomskog poretka, doprinelo je viđenju da, u cilju napretka i sveopšteg boljitka, svaki pojedinac ima udela u tome; i ne samo da on/ona poseduje tu mogućnost – on/ona bi trebalo da oseća moralnu obavezu prema svojoj zajednici; te moralne obaveze imaju svoje uporište u protestanskoj, odnosno puritanskoj radnoj etici, a njihov glavni preduslov jeste samokontrola. Ni u najmanju ruku ne čudi da su religijske ideje proizvele osnov novog društvenog odnosa prema pojedincu; u puritanskom viđenju individualizma, načelo da je svaka osoba odgovorna za sebe i društvo, visoko je vrednovano.

Pitanje samokontrole i samoregulacije jedno je od ključnih u okvirima socioloških i antropoloških razmišljanja o javnim politikama. Javne politike predstavljaju amalgam zakonskih regulativa putem kojih različiti društveni akteri teže da utiču na oblikovanje ponašanja pojedinca u različitim društvenim sferama. U ove aktere spadaju svi oni

pojedinci i institucije koje u svoje programe inkorporiraju predloge i/ili regulacije poželjnog, normiranog društvenog ponašanja. U tom smislu, set religijskih verovanja propisan od strane crkve (ili pak drugih institucija koje se „služe“ tim setom normi) može se smatrati jednim od agenasa koji teže da utiču na stvaranje obrazaca ponašanja. Religijski individualizam koji je zastupao puritanizam proizveo je, u neku ruku, kulturu u kojoj je naglasak normi bio na samodovoljnosti i samokontroli i naglašavao važnost ovih „vrlina“.

Veber je, recimo, ovaj naglasak na samokontrolu smatrao opštom karakteristikom modernih društava, a posebno protestantskih. Naglašavao je povezanost protestantizma i modernog kapitalizma; i protestantizam i kapitalizam zahtevali su od pojedinca da se podvrgne „(nad)moći svrshodne volje kako bi svoje postupke držao pod konstantnom (samo)kontrolom“ (Levine 1993, 9). Protestantizam je posedovao, naravno, određenu ideologiju ali i organizacioni potencijal, putem kojeg je delovao na društveni poredak, i mobilizovao ljude da se „okrenu“ samodisciplini i regulaciji. Trezvenjački pokreti i njihova ideologija proizveli su, dakle, nove normirane vrednosti koje su, imajući prethodno u vidu, alkohol definisale kao opasan, kao problem, kao nešto što može uništiti tu samokontrolu. U svemu ovome, odgovornost je ležala isključivo na pojedincu. On je bio taj koji je morao osećati moralnu odgovornost da se ovakvim „pošastima“ odupre.

Fuko iznosi da su uspostavljanje novog viđenja bolesti omogućili ekonomski uspon i politička moć buržoazije; ukorenjena u prosvetiteljskom viđenju sveta, srednja klasa je „shvatila“ da zlo ne mora da postoji – društveni problemi bili su rešivi, odnosno izlečivi (Fuko 1997). Pa ipak, uslov za postojanje „slobodnog“ društva – što je podrazumevalo da postoji individualna sloboda za stremljenjem ka sopstvenim interesima – zahtevalo je izmeštanje društvene kontrole na individualni nivo. Društveni poredak zavisio je od samokontrole. Bolest (pa i zavisnost) postala je izlečiva, a njen glavni uzročnik bio je upravo gubitak samokontrole; psihijatrijske ustanove postale su mesta na kojima se „vraćala“ samokontrola onima koji su je, na ovaj ili onaj način,

izgubili. U Americi, poseban akcenat je naravno stavljan na individualnu odgovornost, u skladu sa protestantskim i puritanskim nasleđem.

Iako za vreme same prohibicije nikada nije bilo zabranjeno samo pijeње, već proizvodnja i distribucija (što se najstrože kažnjavalo, ali rezultovalo i crnim tržištem), trezvenjački pokreti promovisali su jedan vid društvenog perfekcionizma. Njihov fokus bio je na organizovanju/uređivanju života i svakodnevice, kroz ono što danas nazivamo svakodnevnim (javnim) politikama.

Pomaljanje tzv. javnih politika (*policy*) kroz kanale društvenih institucija postaće osnov za koncept javnog zdravlja, koji toliko polaže na sprovođenju različitih mera akcije i prevencije ekscesivnog pijeња kod mladih. Javne politike ogledaju se u načinima konstituisanja individualnog i kolektivnog subjektiviteta, od strane niza institucija, političkih i društvenih entiteta i pokreta i državnog aparata. Šor i Rajt navode da je upravo *policy*¹⁹ postao centralni koncept i instrument u organizaciji modernih društava (Shore i Wright 1997). Baš u 18. i 19. veku dolazi do uspostavljanja nacionalnih društvenih pokreta, od kojih je jedan i trezvenjački pokret, i od tog trenutka možemo govoriti o pojmu javnih politika. One postaju način na koji građani/građanke konstruišu sebe kao subjekte; kroz njih se individua kategorizuje i dobija određene statute i uloge, počevši od kategorije građanstva, preko profesije, nacionalnosti, definicije kriminalnog ponašanja, devijantnosti... Od rođenja do smrti, učimo se različitim klasifikacijama, oblikujemo se i ponašamo shodno javnim politikama, a da najvećim delom toga nismo ni svesni kao delujućih procesa. Stoga, navode Šor i Rajt, analiza javnih politika vodi pravo u srž humanističkih nauka: analizu normi i institucija, ideologije i (samo)svesnosti, znanja i moći, diskursa, značenja i interpretacija, lokalnog i globalnog, javnog i privatnog, a može se reći i da su one jedan od centralnih delova habitusa (Bourdieu 2010, 440). U okvirima novonastalih nacionalnih pokreta (sifražetski pokret, abolicionistički i trezvenjački pokreti), odnosno u okvirima novih

¹⁹*Policy* se prevodi kao javne politike, praktične politike, svakodnevne politike.

društvenih previranja i borbi, centralnu ulogu odigrale su religijske institucije, novonastala srednja klasa, ali i žene²⁰ (Young 2002, 663). Ovi pokreti u velikoj meri su oblikovali sve ono na šta se referiše kada se misli na „nacionalni karakter“ zapadnjačkih društava. Mnogi od mejnstrim „kvaliteta“ u zapadnjačkom društvu i danas se oslanjaju i baziraju na konceptu „jake ličnosti“, koji obuhvata niz vrednosnih i značenjskih odrednica: individualizam, snagu volje, samosvesnost, samokontrolu, štedljivost i utilitarnost, umerenost, radnu etiku tj. posvećenost radu i unapređivanju. Upravo ovaj koncept ličnosti koji se u 18. i 19. veku javlja i poprima različite konotacije bio je od ključnog značaja za razumevanje ideje o prohibiciji.

Konstrukcija pijenja (i, pre svega, ekscesivnog pijenja) kao društvenog problema izlazi iz okvira razvojnih faza koje su postulirali Spektor i Kicus (Milosavljević 2013, 71), te u tom smislu predstavlja krnji konstrukt. Konkretizacija pijenja kao problema i uobličavanje u zakonsku regulativu prohibicije je proizvod istovremenog oblikovanja i drugih društvenih problema: nastankom nacije i građanstva te podele na privatnu i javnu sferu, invencijom koncepta zavisnosti i koncepta adiktivne ličnosti.

Slučaj Srbije. Istoričari srednjeg veka se slažu da je ishrana u zemljama Balkana, u koju je, naravno, spadalo i piće i proizvodnja pića, bila jedan od nužnih oblika svakodnevice (Marjanović-Dušanić i Popović 2004, 14), a beleženje toga šta su srednjovekovni Srbi „jeli i pili počinje od vremena prvih Nemanjića“ (Marjanović-

²⁰ U Engleskoj, debata o ženskom pijenju bila je prisutna u naučnim časopisima, popularnoj literaturi i trezvenjačkim proglasima tokom cele druge polovine 19. veka i prvih godina 20. veka. Debata je bila direktno povezana sa najznačajnijim pitanjima ovog perioda – padom stope fertiliteta populacije, visokom stopom smrtnosti pri porođaju, i generalno lošim sveukupnim zdravstvenim stanjem pripadnika radničke klase. Sve ovo pretilo je da unazadi kvalitet „nacionalnog soja“ (Thom 1994, 34). U potrazi za objašnjenjem i rešenjem u eugenističkom ključu, žene su postale referentna tačka i „polje“ na kojem treba primeniti propisane mere kako bi se sprečila dalja „degeneracija“ nacije. Ženske navike u pijenju, žensko ponašanje u javnosti i stil života radničke klase postali su predmet željenih reformi. Promocija trezvenjačkih vrednosti ogledala se u nizu propisanih mera kojima je trebalo naučiti žene – pravilna ishrana i odgoj novorođenčadi, pravilna higijena, fizička aktivnost, obavezno poznavanje kulinarstva.

Dušanić i Popović 2004, 15). Gajenje vinove loze i, posledično, proizvodnja crvenog i belog vina, smatraju se posebno važnim i plodotvornim uticajima koji su, preko primorskih gradova, dolazili sa grčkog Istoka i latinskog Zapada (Marjanović-Dušanić i Popović 2004, 15). Vino je figuriralo na prvom mestu kao „najotmenije alkoholno piće“ tokom srednjeg veka (Marjanović-Dušanić i Popović 2004, 128), a broj vinograda rastao je uzlaznom putanjom od 12. veka nadalje, te je u 13. i 14. veku zabeleženo da su crkveni ali i brojni svetovni posedi imali svoje vinograde; prodaja vina u gradovima bila je zakonski uređena, posebno obalskim, gde je o vinu doneto više propisa nego o bilo kojoj drugoj namirnici (Marjanović-Dušanić i Popović 2004, 130). Prvo su se vinom snabdevali rudari, a zatim ostatak stanovništva. Proizvodila se i medovina, ali i pivo u manastirima (seljaci su bili dužni da obave „žitotrebljenje“ žita od đubreta, koje su potom kvasili kako bi proklijalo i da bi otpločelo vrenje, zatim ga sušili, mleli, i na kraju kuvali pivnu širu sa dodatkom hmelja i pivskog kvasca) (Novaković 1911, prema: Marjanović-Dušanić i Popović 2004, 132). Što se rakije tiče, ona se ne pominje u srednjovekovnim izvorima, već prvi zapisi o destilaciji i pečenju rakije u kazanima datiraju iz perioda Otomanskog carstva, kada je Srbija postala poznat proizvođač rakije, posebno šljivovice.

Kako ističe Jelena Mrgić, slabljenje vitikulture tj. uzgajanja vinove loze i proizvodnje vina i ustupanje mesta rakiji kao nacionalnom piću ne predstavlja samo posledicu islamizacije, nasuprot takvom uvreženom mišljenju (Mrgić 2017, 1310). Namesto toga, sadejstvo više relevantnih faktora – klimatskih (zahlađenje i povećanje padavina krajem 16. veka), izmena u sistemima proizvodnje, migracija radno sposobnog stanovništva koje se bavilo vitikulturom, zatim širenje osećaja nesigurnosti usled ratnih kampanja usmerenih na ruralnu populaciju (što je rezultovalo pomeranjem stanoštva i selidbama), te uvođenja šljive kao useva koji je otporniji i ne zahteva posebnu veštinu uzgajanja – skupa čine uslove za uspon šljivovice kao nacionalnog pića (Mrgić 2017, 1310). Osim toga, posledice brzine intoksikacije šljivovicom bile su i više nego primetne u odnosu na vino i pivo, ali i činjenica da je čuvanje destilovanog pića, sa visokim udelom alkohola, bilo daleko lakše i bezbednije, uključujući time i trgovinu i transport; šljivovici su, naposletku, pripisivane i brojne zdravstvene „blagodeti“ i isceliteljska svojstva u narodnoj medicini (Mrgić 2017, 1310). Do 18. veka, proces

destilacije postaje sve rasprostranjeniji i doseže do seoskih i privatnih zemljišnih poseda; s vremena na vreme, postojali su pokušaji da se konzumacija rakije i vina ograniči isključivo na kafanska i druge ugostiteljske objekte (Mrgić 2017, 1322). Gotovo sve vlasti i religijske političko-društvene formacije koje su se smenjivale na prostoru Balkana (Otomansko carstvo, zatim Habzburška monarhija, na primer) pretendovale su da na neki način preuzmu monopol nad proizvodnjom i distribucijom vina i žestokih pića; kako navodi Mrgićeva, sve veze i kompleksne odnose, kao i međuzavisnosti društva, kulture, religijskog i ekonomskog faktora, i javne i privatne sfere, „lokalnih“ i globalnih upliva bi trebalo uzeti u obzir kada se vrši kontekstualizacija uloge konzumacije i proizvodnje pića na ovim prostorima (Mrgić 2017).

Etnolog Jovan Erdeljanović sakupio je u etnografskom zborniku iz 1908. obiman korpus podataka o srpskim narodnim jelima i pićima (Erdeljanović 1908). Stanoje Mijatović dodaje „prilog o pićima“ u Levču i Temniću, gde navodi vodu (bunarsku, izvorsku i rečnu), rakiju (šljivovicu i komovicu tj. grozdovaču), vino (belo i crno), sirće, vodnjiku i musu kao glavne napitke seoskog stanovništva. Rakija ovde, početkom 20. veka, već figurira kao omiljeno i najcenjenije alkoholno piće, i za nju je vezano najviše ritualizovanih formi i obrazaca pijenja, u vidu čašćavanja, načina konzumacije (naiskap), kao i pravilima ko, kada i kako pije:

„Rakija je ovamo najomiljenije i najrasprostranjenije seljačko piće. Nju piju i slavi, o svadbi, o daći i uopšte o svakom veselju i o svakoj žalosti. Jedino se momci, devojke i đaci malo čuvaju od nje i to samo za vreme. Ako je koji nema, on će je kupiti, pa će njim drugog ponuditi (počastiti). Ne računa se čast bez pića, a naročito bez rakije. Zato se niko neće pohvaliti, kako je kod nekoga dobro jeo, već kako je dobro bio. Pije se ujutru, pre jela, i za vreme jela. Pre jela i ujutru, 'naštinu', piju ljutu. Uz rakiju jedu na mrsku sir, a na petku (u posne dane) kiselu papriku, kiseo kupus, beli luk, rotkve, orahe i sl... Prva čaša rakije pije se 'za pomozi Bože', a poslednja 'za pribranje' (rakije). Ako bi domaćin zahtevao da se čaše popiju u kap (sasvim, do kapi), onda ostali moraju da ga slušaju...“ (Mijatović 1908, u: Erdeljanović 1908, 66).

Rakija se proizvodila još od breskvi (praskavača), jabuka, dudinja, trnjina, drenjina, oskoruša i drugog voća, a vino se već uveliko konzumiralo manje nego rakija,

kako navodi Mijatović, zbog „oksidice u vinovoj lozi“; razlika između vina i rakije jeste u tome što je vino „manje opasno“, jer čovek može da ga pije „samo kad je sit“, a rakija je opasna kada se pije „nagladno“ (Mijatović 1908, u: Erdeljanović 1908, 66).

Iz etnološke odnosno antropološke perspektive, još tri rada se dotiču teme alkoholnih pića u lokalnom kontekstu: rad Ivana Kovačevića o kafanskom pijačkom folkloru (Kovačević 1984), rad Srebrice Knežević, posvećen alkoholnim pićima u obrednoj praksi kod Srba (Knežević 1978), i rad Gordane Živković posvećen verovanjima o uzrocima i lečenju alkoholizma rudara Timočke krajine (Živković 1988). Kovačević piše o kafanskom folkloru: dizanje, kucanje i razbijanje čaša analizira kao formalizovane, repetitivne radnje, kao deo rituala svakodnevice, koje predstavljaju ekspresivni aspekt ponašanja, a semantičkom analizom kafanskog prostora pokazuje na koji način je on „podeljen“ u smislu religijskog poimanja prostora na zonu božanstva, živih i mrtvih, između kojih se nalaze liminalne zone, te kako to utiskuje značenja u rituale (Kovačević 1984, 79-84). Kneževićeva navodi da, iako su u obrednim praksama alkoholna pića daleko manje značajna od koljiva, obrednih hlebova, sveća, „mnogo su prisutnija“ i nezamenljiva u svim vrstama obreda a „njihova konzumacija od strane svih prisutnih u obredu znatno je obilnija“ (Knežević 1978, 114). Živkovićeva piše o alkoholizmu kod rudara u Timočkoj krajini, svrstavajući ovu bolest kao onu koja nesumnjivo prati rudarsku profesiju a „nastala je usled specifičnih i teških uslova rada“ (Živković 1988, 29). Strah, nesigurnost i nezadovoljstvo su uzroci pojave alkoholizma, navodi Živković, ali interesantno je da se ovi navedeni „psihološki“ motivi prepliću sa različitim društvenim kontekstima u kojima je pijenje očekivano: bolest, nesreća, nestanaka drage osobe, nesrećna ljubav, narodni običaji poput krštenja, svadbi i sahrana. Takođe, rudar pije da bi se „družio, odmorio, za apetit“, „zadovoljio svoju želju za hrabrošću, dokazao pripadnost grupi“; rudari još smatraju da alkohol „štiti zdravlje od prašine... gasova i štetnih supstancija koje se tokom rada nagomilavaju u disajnim organima i krvi, jača organizam, gasi žeđ, štiti telo od nazeba“ (Živković 1988, 30).

Prohibicija u Beogradu. U Beogradu je zabrana prodaje alkoholnog pića, kao vid prohibicije, jedini put zaživela 2011. godine i potom na kratko 2013. godine. Putem dekonstrukcije medijskog i javnog diskursa o zabrani noćne prodaje alkoholnih pića (od 22 časa do 6 časova) u zanatskim i trgovinskim objektima (koja je dva puta postajala predmetom javnog interesovanja) pokazaću kako je ovaj zakon zapravo trebalo da posluži jednoj vrsti fragmentacije javnog prostora i kontrole diskursa o alkoholu, a kao odgovor se javljale su se različite interpretacije koncepata slobode i kontrole (alkoholisanog) ponašanja.

Predlog zabrane prvi put je upućen od strane Gradskog veća Skupštini grada u decembru 2010. godine. Tekst zabrane se pozivao na odluku o radnom vremenu ugostiteljskih, zanatskih i trgovinskih objekata na teritoriji grada Beograda, u kojoj je posebno definisano da trgovinski objekti ne mogu vršiti prodaju alkoholnih pića u vremenu od 22 časa do 6 časova ujutru. Ova odluka odnosila se na prodavnice, samousluge, diskonte, robne kuće, specijalizovane prodavnice za prodaju štampe i duvana, kioske, trgovinske centre i benzinske stanice. U ovim objektima na vidnom mestu zahtevalo se postavljanje upozorenja o zabrani prodaje alkoholnih pića u navedenom periodu²¹. Zabrana je usvojena i počela je da se sprovodi u maju 2011. godine, da bi je Ustavni sud Srbije oborio kao neustavnu u oktobru 2012. godine. U junu 2013. godine, Skupština grada Beograda ponovo je usvojila zabranu na osnovu izmene Zakona o trgovini kojim je lokalnoj samoupravi dato pravo da sama reguliše vreme, način i mesto prodaje alkoholnih pića.

Ideja uvođenja zabrane noćne prodaje odnosno kupovine alkoholnih pića nikla je prvenstveno kao metoda suzbijanja agresivnog i nasilnog ponašanja na gradskim ulicama, odnosno javnom prostoru. Paradoksalno, ovim „javnim prostorom“ nisu obuhvaćeni kafići, kafane, klubovi, i slična mesta zatvorenog tipa, odnosno ugostiteljski objekti, koja i sama spadaju upravo u javni domen. Kao jedan od glavnih argumenata za

²¹ <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1427848>

uvođenje zabrane navode se visoke stope vandalizma, vožnje u pijanom stanju i time prouzrokovanih nesrećnih slučajeva/povreda, ali i suzbijanje alkoholizma kao društvenog problema. Kao kontra-tabori lokalnoj samoupravi formiralo se nekoliko inicijativnih grupa („Beograd živi noću“, „Beograđani protiv prohibicije“) koje su Ustavnom sudu podnosile dopise i zahteve za prestanak zabrane, uglavnom je nazivajući protivustavnom prohibicijom²². Nije potrebno posebno naglašavati da je veće količine alkohola moguće kupiti neposredno pre 22 časa, ili se mogu konzumirati u ugostiteljskim objektima, kao i da mnoge „komšijske“ radnje nisu ispoštovale zabranu ili su pronalazile zaobilazne puteve kako bi prodavale alkoholna pića i nakon navedenog vremena, ostvarujući na taj način daleko veći profit od drugih.

U daljem tekstu ću putem dekonstrukcije medijskog i javnog diskursa pomenutu zabranu revidirati kroz koncept mehanizma kontrole. Takvi mehanizmi, karakteristični za nacije-države i njene propisane zakone i legislative, osiguravaju uspešnost demonstracijom moći, čije poreklo leži u kulturno definisanim pozicijama autoriteta (Nedeljković 2011, 46). Svojom kontinuiranošću oni postaju integrativni, neodvojivi deo javnih politika, a na taj način istovremeno i svakidašnjica stanovništva. Iako je inicijalna funkcija zabrane da smanji negativne posledice prekomerne upotrebe alkohola, dvostruki standardi kojima se ona primenjuje vode ka fizičkom i simboličkom koncipiranju i fragmentaciji javnog prostora (Radović 2009).

Zabrana prodaje alkoholnih pića od 22 časa do 6 časova u Srbiji, u medijima poznatija kao „noćna prohibicija“, počela je da se sprovodi tokom maja 2011. godine u Beogradu. Predlog je bio upućen od strane odbornika gradskog parlamenta, nakon čega je usledio talas protesta građana u vidu masovnih okupljanja po javnim mestima (park kod hotela „Palas“, park na Studentskom trgu, Plato ispred Filozofskog fakulteta itd.). O istom „trošku“ počelo je i regulisanje radnog vremena ugostiteljskih objekata

²²Vidi:<http://www.politika.rs/rubrike/Beograd/Nocna-prohibicija-neustavna.lt.html>;

<http://www.blic.rs/Vesti/Beograd/253254/Dve-hiljade-ljudi-na-protestu-zbog-nocne-prohibicije>

(uglavnom kafići i restorani u/blizu stambenih zgrada), u cilju da se zaštite vlasnici tih objekata, ali i građani koji su eventualno ugroženi bukom iz objekata koji puštaju muziku. Tako je radno vreme „skraćeno“ do ponoći radnim danima, a vikendom do 1 ili 2 časa posle ponoći. Ovo novo regulisanje radnog vremena nije se odnosilo na klubove i splavove koji se nalaze duž Savskog keja. Međutim, ove zabrane nisu se odnosile na 1. i 2. januar, kao ni 13. i 14. januar (novogodišnji praznici i proslava Nove godine po starom kalendaru). Povodom uvođenja zabrane 2011. (predlog Gradskog veća Skupštini grada upućen je u decembru 2010. godine) godine na sajtu grada Beograda navodi se sledeće:

„Na ovaj način Beograd se pridružuje drugim gradovima u Srbiji i svetu koji su se odlučili na ovakve mere sa ciljem da se spreči slobodan kontakt sa alkoholom, pre svega mladim ljudima. Noćna zabrana trgovine alkoholom uticaće na smanjenje zavisnosti, kao i na manji broj zdravstvenih problema povezanih sa alkoholizmom. Ovakvu odluku doneli su Novi Sad, u kome je zabranjena prodaja alkohola od 23 časa, i Šabac, a dobar primer je i Moskva, gde se ova odluka odnosi na prodaju alkohola od 22 časa do 10 časova ujutro.“²³

Na dan uvođenja „noćne prohibicije“ (10. maj 2011. godine) okupilo se više stotina ljudi²⁴ u parku kod hotela „Palas“ na Topličinom vencu, inicijativom koja je pokrenuta putem društvene mreže Facebook („Beograd živi noću“ i „Beograđani protiv prohibicije“), izražavajući svoje nezadovoljstvo zbog odluke grada. Ukupno je održano desetak protesta na različitim lokacijama (park na Topličinom vencu, Plato ispred Filozofskog fakulteta, park „Manjež“, Studentski park, Pionirski park), praćenih

²³ <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1427848>

²⁴ Prema podacima sa sajta *Blic* (<http://www.blic.rs/Vesti/Beograd/253254/Dve-hiljade-ljudi-na-protestu-zbog-nocne-prohibicije>) u parku je bilo prisutno više od 2.000 ljudi. Park je nekoliko sati bio krcat, ali koliko je zapravo bilo ljudi na protestu je upitno, obzirom da na tom prostoru najverovatnije ne može u istom trenutku biti 2.000 ljudi.

svirkama i muzikom, na kojima su građani i građanke mogli da potpišu i peticiju proziv zabrane.

Nakon godinu i po dana, zabrana je oborena od strane Ustavnog suda u Beogradu. Razlog je bio neslaganje zabrane sa Zakonom o trgovini. Međutim, tadašnji gradonačelnik Beograda je sa Ministarstvom trgovine predložio izmene Zakona o trgovini, čime je lokalnoj samoupravi dozvoljeno je da propisuje uslove za određivanje radnog vremena za trgovinu koja se obavlja na njenom području (izmena člana 43. stav 4.):

„Jedinica lokalne samouprave propisuje uslove za određivanje radnog vremena za trgovinu koja se obavlja na njenom području, za trgovinske formate ili oblike trgovine van prodajnog objekta, putem određivanja ukupnog trajanja radnog vremena i njegovog vremenskog rasporeda (dnevni, nedeljni, mesečni i godišnji); vreme prodaje pojedinih vrsta robe čija upotreba može bitno da utiče na javni red i mir (alkoholna pića i pivo, pirotehnička sredstva i sl.); obavezu držanja otvorenim pojedinih prodajnih objekata u toku praznika i drugih neradnih dana, odnosno obavezu uvođenja dežurstva u tim danima, vodeći računa o vrsti robe koja se u njima prodaje, potrebama potrošača i lokacijskom rasporedu tih objekata.“²⁵

Na taj način, od juna 2013. godine zabrana je ponovo stupila na snagu. U znak protesta organizovano je nekoliko okupljanja, ali su ona intenzitetom i broječanošću bila daleko manja od prethodnih.

U korist pozitivnih učinaka zabrane navodi se sledeće:

²⁵ *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o trgovini*, vidi:

<http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/4597-12Lat.pdf>

„Dok je u Beogradu na snazi bila odluka o zabrani prodaje alkohola, drastično se smanjio broj ljudi kojima se ukazuje pomoć zbog alkoholisanosti od 22 do 6 sati ujutru. Isto tako, za više od 40 posto se smanjio i broj delinkvenata koji su neko delo počinili pod dejstvom alkohola, a drastično je bio smanjen (preko 25 odsto) i broj maloletnika koji su počinili neko takvo delo pod dejstvom alkohola.“²⁶

U inicijativama koje su upućivale neformalne grupe protiv zabrane, prisutne su teze o ograničavanju ljudskih tj. građanskih sloboda, represiji i „policijskoj državi“, diskriminaciji siromašnih građana itd. Iako kazne²⁷ koje su propisane za nepoštovanje zabrane idu u prilog tim tezama, ograničavanje vremena koje je „rezervisano“ za konzumaciju alkohola može se tumačiti pokušajem kontrole diskursa. U ovom slučaju, diskurs (o alkoholu) predstavlja socijalnu praksu, zajedno sa znanjem i stavovima o nekom fenomenu. Pijenje je, kao što je već rečeno, društveni i kulturološki čin. Kontekst vrednosti, moralnih stavova i drugih normi snažno utiču na poimanje konzumacije alkoholnih pića. Simbolični način na koji alkoholna pića konstruišu tranziciju od radnog vremena ka vremenu dokolice i zabave čini da se pijenje posmatra određenom vrstom socijalnog ponašanja (Douglas 1987, 8), koje se uvek odigrava pod određenim uslovima i pritiskom društvenih normi; samim time, piće i pijenje mora biti odvojeno od onih prostora gde mu nije mesto (u ovom slučaju, ta mesta su otvoreni

²⁶<http://www.24sata.rs/vesti/beograd/vest/prohibicija-posle-22-opet-na-snazi/95477.phtml>;
http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=06&dd=26&nav_id=726595.

Iako se nigde ne pominju izvori statistika, ova vest prisutna je na nekoliko

²⁷ U Odluci se navodi da se pravno lice odnosno pružalac usluge kažnjava novčano od 50.000 do 750.000 dinara ukoliko u obavljanju zanatske ili trgovinske delatnosti uznemirava građane. Odgovorno lice u pravnom licu za taj prekršaj se kažnjava novčano od 10.000 do 75.000 dinara, dok se preduzetnik može kazniti od 25.000 do 250.000 dinara. Takođe se navodi da će se novčanom kaznom u fiksnom iznosu od 100.000 kazniti pravno lice, sa 50.000 preduzetnik i sa 10.000 fizičko lice u pravnom licu ako u okviru maksimalno dozvoljenog radnog vremena od 24 sata sami ne odrede svoje radno vreme, ne istaknu ga i ne pridržavaju ga se, ukoliko su objekti zatvoreni jedan ili više dana u nedelji, a da obaveštenje nije istaknuto (vidi: <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1592826>)

javni prostori). Ono je snažan marker za granice inkluzije i ekskluzije određenih društvenih grupa. Samu supstancu to ne čini specifičnom u odnosu na neke druge, već joj pridodata značenja, proistekla iz okruženja, omogućavaju određeni status. Razlika između alkoholnih pića i drugih supstanci jeste u načinu potrošnje: količina mora biti nadgledana i kontrolisana, jer je alkoholno piće supstanca koja izaziva fiziološke promene u našim telima.

Moć kojom se kontroliše diskurs o alkoholu ovde je shvaćena fukoovski. Naime, moć ovde predstavlja pokušaj upravljanja ponašanjem, a ne samo odnos između nadređenog i podređenog subjekta. Tačnije, zabrana bi, idealno, trebalo da predstavlja zamenu dotadašnjeg diskursa i praksi povezanih sa konzumacijom alkohola, u skladu sa približavanjem legislativa Srbije onima iz Evropske Unije. Obespravljanje „prava najsiromašnijih građana“ (konstrukcija kojom se služe pomenute inicijative protiv zabrane) predstavlja pokušaj rekonfiguracije javnog prostora, odnosno „izmeštanje“ alkohola u zatvorene prostore, one koji nisu reprezentativni prolazniku, običnom građaninu, strancu. Na taj način fragmentacija javnog prostora postaje političko pitanje, dirigovano od strane ključnih igrača i aktera (u ovom slučaju, gradske vlasti), u vidu simboličkog koncipiranja prostora, a u nastojanju da se ovlada što značajnijim brojem prostornih mentalnih mapa, sa ciljem ideologizovanja svakodnevnice stanovništva (Radović 2009).

Promene zakonskih regulativa u Republici Srbiji nakon 2000. godine (uspostavljanja onoga što se naziva demokratskim režimom) korespondiraju sa promenama javnih politika, odnosno proklamovanja novih oblika svakodnevice. U slučaju zabrane prodaje alkoholnih pića, vršila se rekonfiguracija javnog prostora, budući da se ona nije odnosila na ugostiteljske objekte, čime bi se alkohol, kao supstanca sa posebnim značenjem, „smestila“ i izmestila u zatvorene prostore, iliti – gde joj je mesto. Idejna nit pokušaja prohibicije u Beogradu bila je sledeća: količina alkoholnih pića mora biti nadgledana i kontrolisana, jer je ono supstanca koja izaziva fiziološke promene u našim telima. Kao takvoj, napravljen je pokušaj društvenog sankcionisanje u smislu preterivanja i dopuštenih mera. Različitim društvenim grupama,

u zavisnosti od njihovog statusa, različita je i dozvoljena i očekivana konzumacija. Tako je ovom zabranom bio pogođen onaj sloj stanovništva koji sebi ne može priuštiti uživanje alkohola na dopuštenim mestima (ovom tezom su se služile kontra-grupe koje su podnosile inicijative za prestanak zabrane). Međutim, ostaje prisutna aksioma da konzumacija alkoholnih pića ovisi o pravilima ko, koliko, kada, gde i sa kime sme ili treba da popije određenu količinu nečega; ovakva pravila često u sebe uključuju jake emotivne odnose, ali i sankcije.

III TEORIJSKI PRISTUPI I METODOLOŠKI POSTUPAK

U prethodnom delu teksta iznete su osnovne premise i ciljevi istraživanja, dat je kratak istorijski pregled, kao i kontekstualizacija sledećih pojmova: alkoholizam, zavisnost, ličnost, adiktivna ličnost, identitet (individualni, kolektivni, nacionalni). Društveno-istorijska kontekstualizacija pića i pijenja odnosi se na, najšire rečeno, praćenje toka naučne misli ili razvoja filozofskih ideja o pijenju, kao i smenu naučnih trendova koji su pretendovali da što bolje „proniknu“ u problematiku ljudske konzumacije alkohola, i pitanja *zašto* pojedinci postaju alkoholičarima. Svaka ova misao koja se razvijala oko određene ideje o alkoholu i pijenju težila je da postane vladajući diskurs u određenoj epohi i društvu. U konvergenciji sa državnim aparatusima, rečeni diskursi sazdavali ono što se danas smatra javnim politikama (koje se pre svega odnose na medicinske i zdravstvene aspekte) konzumacije alkohola. Javne politike o konzumaciji alkoholnih pića, uz vladajuće zakonske legislative i pokušaje javnih zabrana konzumacije (prohibicija) u svetu i u Srbiji, zajedno čine okvire za ustanovljavanje kategorije normalnog i kategorije devijantnog ponašanja, i, sledstveno, normativnog (društvenog prihvatljivog) i ekscesivnog (osporavanog ili osuđivanog) obrasca pijenja u društvu (globalno, ali i u domaćem kontekstu). Konstruisanje pijenja i opijanja kao društvenog problema, od 18. veka pa nadalje, stoji u osnovi ambivalentnog odnosa prema alkoholnim pićima i samom pijenju. U tekstu koji sledi, biće predložene teorijske pozicije o konzumaciji alkohola i praksama pijenja u okvirima društvenih nauka i antropologije, a zatim i metodološki okvir, metode istraživanja, kao i proces njihovog odabira.

Antropologija i druge društvene nauke nisu ostale imune na uticaje medicinskog naučnog diskursa, kao ni etnocentrizma koji je piće i prakse pijenja u drugim kulturama posmatrao neoslobođeno od stega sopstvenih kulturoloških normi. Prva dva antropološka rada koji se interesuju za istraživanje povezanosti društva i odnosa tog društva prema alkoholu su radovi Rut Banzel i Donalda Hortona (Banzel 1940; Horton 1943, prema: Belaj 2018, 14). Banzel je istraživala prakse pijenja u selima Gvatemale i Meksika, u zajednicama Chamula i Chichicasteango (Banzel 1976, 21), naglašavajući

da je njen fokus bio na ne toliko samom piću, koliko na ljudima i njihovim *navikama u pijenju*; vršeci komparativno istraživanje između dvaju pomenutih zajednica, Banzel je poistovećivala terminološki pijenje i alkoholizam, pridodajući im specifičnosti koje kultura u njih „upisuje“:

„Glavna okosnica mog rada jeste da su pijenje, ili alkoholizam, kako god želite da ih nazovete, različita stvar u različitim kulturama. Oni su posve drugačiji entiteti u zajednici Chauli od onoga što su u Chichicastenangu. Mi ne možemo da se bavimo pijenjem u ovima dvema kulturama kao da je ono jedna ista stvar. Alkoholizam igra potpuno različitu ulogu u životima ljudi ovih dvaju kultura. Evidentno je da je potpuno drugačija etiologija pijenja u obema oblastima. To je glavna poenta koju sam želela da istaknem. Pijenje igra i ispunjava zaista različite uloge.“ (Bunzel 1976, 22).

Dakle, iako je Banzel „priznala“ da su pijenje i/ili alkoholizam *različita stvar u različitim kulturama*, odnosno da status alkoholnog pića kao i oblikovanje praksi pijenja biva uslovljeno specifičnim društveno-kulturološkim kontekstom, primetno je da sinonimnost i proizvoljnost korišćenja termina pijenje i alkoholizam pre svega asociraju na povezanost sa onovremenim naučnim diskursom kao i na snažan prodor prirodnih nauka (ponajviše medicine) u društveno-humanističke, te da su i jedna i druga naučna oblast ove forme pijenja posmatrale u svetlu patologije i društvenih/individualnih devijacija (Belaj 2018, 14; Milanović 2016, 94).

Studija koju je 1943. godine sproveo Donald Horton obuhvatila je kros-kulturno istraživanje 56 različitih zajednica. Horton je testirao nekoliko hipoteza vezanih za odnos između ponašanja tokom pijenja (i posebno stanja pijanstva) i psiho-kulturalnih varijabli (Levin 1995, 72). Polazna hipoteza u radu bila je da alkohol ima svojstvo smanjenja nivoa anksioznosti, te da će kulture koje poseduju najviši „nivo“ anksioznosti biti „najpodložnije“ pijanstvima (Levin 1995, 72). Osim toga, Horton je identifikovao nekoliko izvora društvene anksioznosti, uključujući anksioznost koja se javlja usled manjka resursa (prostije, strah zbog opstanka) i anksioznost koja se pripisuje kulturnom odbacivanju i osudi pijanstva, koju je nazvao *anksioznošću protivljenja* (Levin 1995,

72). Horton zaključuje da je motivacija za konzumacijom alkoholnih pića direktno srazmerna „nivou“ anksioznosti zbog opstanka, a obrnuto proporcionalna nivou anksioznosti protivljenja; ova studija postavila osnove stanovištu da postoji univerzalna veza između nivoa anksioznosti i ekscesivne konzumacija u kulturama koje alkohol smatraju sredstvom za redukciju stresa i anksioznosti, i psiholozi, psihijatri i sociolozi se i danas pozivaju na ovu studiju, čime se i dalje daje na značaju istraživanjima koja su bila usmerena na pijenje kao na patologiju (Belaj 2018, 15).

Možemo se zapitati da li je zaista univerzalni izazov i iskušenje čoveka da izbegne teške životne situacije i okrutnu stvarnost tako što će upotrebiti alkohol kao energetsko sredstvo, zajedno sa njegovom mogućnošću da „ublaži“ osećaj napetosti. Igor de Garine smatra da ova omniprisutna „činjenica“ može biti interpretirana kao posledica samosvesnosti ljudskih bića, te iz nje proistekle želje/nagona da se ista suspregne ili se od nje pobjegne: postizanje individualnog ili kolektivnog psihološkog stanja u kojem većina inhibicija iščezava u okviru prijateljskog okruženja grupe ljudi koja konzumira alkohol *jeste* gotovo univerzalna pojava (de Garine i de Garine 2001, 3). Dve decenije ranije, Meri Douglas uređuje zbornik *Constructive drinking*, u uvodu govoreći o piću i pijenju govori kao o *kulturi proizvodnje i konzumacije*, koji svojim simboličkim i ritualnim ulogama (u svakodnevnom životu i različitim obredima životnog ciklusa) konstruišu (idealni) svet koji nas okružuje (Douglas 1987). Douglasova se zalaže za, osim promatranja praksi pijenja u oblikovanju društvenih identiteta i uopšte njihove uloge u potvrdi društvenosti zajednica, proučavanje pijenja kao devijacije, alkoholizma i pijanstva kao određenih kulturnim kontekstima; samo pijanstvo kodirano je kulturom (Douglas 1987, 8-12).

Međutim, kako bismo mogli pristupiti stanovištu koje inkorporira društvena *čitanja* bioloških svojstava konzumacije alkohola, a pijenje promatra posredstvom analitičkog koncepta *prakse*, neophodno je da se osvrnemo na pregled naučnih modela koji su pijenje proučavali kroz prizmu pozitivističkog, i tek naposljetku, socio-konstruktivističkog sočiva.

III 1. Pozitivističke nasuprot socio-konstruktivističkih teorija o konzumaciji alkohola u društvenim naukama

Kao što je navedeno u prethodnom potpoglavlju, bez obzira na evidentnu prisutnost i važnost alkoholnih pića i čina pijenja kao integrativnih činilaca ljudske svakodnevice a time i određene kulture, ovi fenomeni dugo vremena nisu zavrđivali pažnju društveno-humanističkih nauka kao istraživački problemi, sve do četrdesetih godina 20. veka. Međutim, ovi rani radovi piću, pijenju, i posebno ekscisivnom pijenju pristupali su sa pozicije medicinske i farmakološke paradigme, koja je u onovremenom periodu bila prominentna teorijska pozicija.

Uopšteno govoreći, konzumacija alkohola može se posmatrati iz dva, naizgled međusobno oprečna, ugla: prvi je upotreba alkoholnih pića, a drugi je zloupotreba. Bilo bi prirodno pretpostaviti da iz prve kategorije proističu svi oni obrasci pijenja koji su normativni i društveno prihvatljivi. Primera radi, navešću nekoliko onih koji su karakteristični za srpsko društvo: posluživanje gostiju rakijom (ili drugim žestokim pićem), pijenje na slavama, pijenje o praznicima, za punoletstva, svadbe, odlaske u penziju, daće. Sa drugom kategorijom je malo teže operisati i nije sasvim jasno koji bi sve obrasci pijenja mogli biti obuhvaćeni (ili isključeni) njome; na primer, opijanje vikendima je praksa koja je postala univerzalna i raširena do te mere da se možda više i ne može smatrati zloupotrebom, već više obrascem pijenja. Ukoliko bismo, pak, morali da definišemo zloupotrebu alkohola jednom sintagmom, to bi verovatno bio pojam hroničnog ekscisivnog pijenja, iliti *heavy drinking*; doduše, i ovde se nalazimo na klizavom tlu, jer nije jasno ko su alkoholičari, a ko „teški hronični pijači“, i gde prestaje tzv. kultura intoksikacije (opijanje o jednoj konkretnoj prilici, kao izuzetak ili ponavljanje tokom nekog perioda života), a gde počinje hronično ekscisivno pijenje. Čak se i stručnjaci u oblasti bolesti zavisnosti slažu da ne postoji jasno definisana granica između alkoholičara i „problematičnih pijača“ (Fingarette 1988, 5). Neretko, i statistike objavljujane od strane državnih institucija javnog zdravlja predstavljaju pretpostavljene procenete ili čak i propagandu koja ima za cilj da objavi „najstrašnije“

brojke i time privuče pažnju na pijenje kao problem nacionalnog značaja (Fingarette 1988, 5). Propozicija da su ekscesivno pijenje i alkoholizam kao zavisnost zapravo bolesti, dakle, nisu oduvek bile prisutne u ljudskoj misli, pa tako ni u domenu nauke. Nama poznat i blizak koncept alkoholizma i hroničnog ekscesivnog pijenja kao bolesti zavisnosti formira se tek nakon utihnuća prohibicije i sa početkom rada A.A. (*Alcoholics Anonymous*, Anonimni Alkoholičari) u Severnoj Americi 1935. godine, dok se u globalnoj misli i svakodnevnom diskursu ovaj trend uljuljkao tek polovinom 20. veka (Fingarette 1988, 13). U prethodnom poglavlju dat je istorijski pregled i socio-kulturni kontekst nastanka trezvenjačkih pokreta i prohibicije u svetu i kod nas, a sada je na redu da se pozabavimo teorijskim konceptima i paradigmama o piću i pijenju u društvenim naukama, a zatim i u antropologiji.

U domenu društvenih nauka, od samih početaka interesovanja za piće i pijenje – bilo da su u pitanju njegova farmakološka dejstva kao uticaj na pojedinca/zajednicu, socio-medicinski aspekti konzumacije ili proučavanje pića i pijenja kao aspekta kulture – mogu se ugrubo izdvojiti dva okvira, odnosno sistema za interpretaciju ovih problema. Koncept okvira, onako kako ga postuliraju Erving Goffman (Goffman 1974) a zatim i Entoni Gidens (Giddens 1984) predstavlja zaokruženo polje u kojem se konstituišu i organizuju društvena misao i društvene situacije, tako da imaju smisao za one koji ih prate (članove nekog društva). S tim u vezi, pijenje se u društvenim naukama proučava u dva takva okvira:

1. Okvir ekscesivnog pijenja i alkoholizma; ovaj okvir karakterističan je za zapadnjačku misao i fokusira se na pojedinca i njegove „pijačke navike“, koje mogu biti a) normalne, i b) abnormalne. Ovaj okvir evaluiira ponašanje pojedinca, individualne stilove; kroz njega, moderna individua i individualnost se društveno produkuju i reprodukuju.
2. Okvir svakodnevice; fokus ovog okvira je na socijalnom kontekstu u kojem se pijenje odigrava, i njegovim značenjima.

Sličan pristup primenjuju Konrad i Šnajder: u svojoj obimnoj studiji o medikalizaciji različitih oblika društvenih „devijantnosti“, dvojica autora opisuju invenciju samog pojma devijantnosti. Svako poglavlje knjige posvećeno je posebnom obliku (ili korpusu) „devijacija“, počevši od ludila i mentalnih bolesti, preko alkoholizma (i ekscesivnog pijenja), zavisnosti od opijata (psihoaktivnih supstanci), hiperaktivnosti kod dece i maloletničke delikvencije, homoseksualnosti, i kriminaliteta (Conrad i Schneider 1992). Autori zauzimaju stav da je, bez obzira na to što se i u okviru samih društvenih nauka (sociologije, psihologije, antropologije) mogu izabrati različiti pristupi i metodi u proučavanju „devijantnosti“, moguće izdvojiti dve dominantne paradigme koje su oprečne i, kada se primene, daju često konflikte rezultate, a to su: pozitivistički i interacionistički pristup.

Pozitivistički pristup pretpostavlja da je devijantnost stvarna, ili, bolje rečeno, stvarnopostojeća u „objektivnom iskustvu ljudi koji je poseduju ili onih koji sa njom dolaze u neposredni kontakt“ (Conrad i Schneider 1992, 1). Još jedna važna premisa u okviru ovog pristupa jeste da devijantnost kao takva postoji kao „prirodna pojava“, i definiše se strogo kao pojava neusklađena sa „zdravim“ društvenim normama, te da je posao naučnika da istraži njene uzroke pojave kod pojedinaca (ili grupa). Glavna pitanja koja se u okviru ovog pristupa postavljaju su: zašto devijantni pojedinci/grupe rade to što rade? I: kako možemo da ih sprečimo/izlečimo? S tim u vezi, pozitivistički orijentisani sociolozi uglavnom objašnjavaju pojavu devijantnosti u ključu socijalizacije i odrastanja koji su u sprezi sa drugim eksternim faktorima; pozitivistički psiholozi tragaju za uzrocima i obrascima u fiziologiji i psihi, dok se u medicini proces ove potrage za uzrocima naziva etiologija.

Interakcionistička orijentacija, s druge strane, devijantnosti pristupa iz ugla dekonstrukcije društvene moralnosti. Principi morala u društvu posmatraju se kao socijalno konstruisani, kao proizvod društvenih konsenzusa, pa tako i relativni i zavisni od aktera, konteksta i istorijske epohe. Fundamentalna propozicija jeste da moralnost ne postoji kao prirodna i inherentna nekoj zajednici, niti da postoje univerzalni principi na osnovu kojih se ona izgrađuje: pošto je društveno „proizvedena“, podrazumeva se da

postoje njeni kreatori. Na taj način, moralnost postaje proizvod određenih pojedinaca/grupa koji je definišu na osnovu svojih interesa, vrednosti i, uopšte, pogleda na svet (Conrad i Schneider 1992, 2). Jasno je da pojedinci ili grupe koji zaokupiraju pozicije moći u društvu imaju veći uticaj na stvaranje i nametanje svojih pravila i sankcija od onih koji to nemaju; posledično, devijantnost postaje čin ili stanje koje je definisano kao nepodobno u odnosu na kršenje konvencija koje su postavile moćni pojedinci i/ili grupe, a ne društvo kao kakav sui generis entitet (kao što je to slučaj u pozitivističkim paradigmatama). Ovako shvaćena, devijantnost se promatra ne kao proizvod nekakvih „mističnih“, čoveku nedokučivih sila koje su izvan delokruga uticaja pojedinca i njegove kontrole, već kao posledica niza definicija i pravila uspostavljenih od strane grupa, a apliciranih na druge grupe i/ili na situacije. Na taj način, fokus promišljanja devijantnosti se izmešta od pitanja „zašto“, ka pitanjima kao što su: kako se konstruišu definicije devijantnosti? Kako se ove „etikete“ pridaju određenim ljudima ili grupama ljudi? Koje su posledice tog obeležavanja (Conrad i Schneider 1992, 2)? Konrad i Šnajder se, naravno, slažu da ove dve teorijske pozicije mogu biti integrisane i u jedno stanovište, i da su mnogobrojne studije o devijantnim oblicima ponašanja upravo to i učinile, međutim, u svojoj studiji zauzimaju potonje, interakcionističko stanovište. Na ovaj način, autori teže da istraže kompleksne odnose između koncepata devijantnosti i morala: interakcionistički pogled na moral nekog društva takođe podrazumeva da se primenjivanje predstava o „ispravnom“ i „pogrešnom“ situira u okviru relevantnog društvenog, političkog i istorijskog konteksta. „Ne postoji apsolutna moralnost“, ističu Konrad i Šnajder, već se između različitih oblika moralnosti vodi neprestana trka (Conrad i Schneider 1992, 2). Ovu poziciju usvajam u svom istraživanju, jer smatram da se bez ovakve relativizacije pojmova o ispravnom i pogrešnom, primerenom i neprimerenom, ne može govoriti o socio-konstruktivističkoj perspektivi koja se primenjuje u radu.

Teorijske perspektive o piću i pijenju u društvenim naukama, dakle, prate jedan od ova dva pomenuta okvira, a ono što izdvaja ekscesivno pijenje od drugih vidova društvenih devijantnosti jeste činjenica da je za „postizanje“ stanja pijanstva (te hroničnog pijanstva i eventualno, alkoholizma) neophodan sam proces pijenja. Prostije

rečeno, ovo znači da pojedinac, pre nego što „postane“ pijan, „hronična pijanica“ ili alkoholičar, mora da unese alkoholno piće, kao supstancu, u svoj organizam. Iako zvuči zdravorazumski i banalno, pomenuti proces – pijenje – od krucijalnog je značaja za legitimizaciju medicinskog i farmakološkog diskursa koji je „prisvojio“ pijenje i opijanje i nad istima postavio monopol u eksplikaciji. Ovaj model Konrad i Šnajder nazivaju „neosporivanim medicinskim modelom“ (Conrad i Schneider 1992, 73). Pod pojmom „neosporivan“ podrazumevaju njegov pretpostavljeni autoritet i jurisdikciju, odnosno status quo koji, baziran na medicinskim definicijama, dobija najviše podrške od strane naučne i društvene javnosti. Na primer, niko ne dovodi u pitanje ko ima legitimnu jurisdikciju nad definisanjem ili lečenjem simptoma akutne intoksikacije ili trovanja alkoholom, kao ni posledicama hroničnog ekscesivnog pijenja (fizički simptomi krize i odvikavanja, neuhranjenost, oboljenja jetre, itd.), iz prostog razloga što se svi ovi simptomi podrazumevaju kao fiziološke, farmakološke i medicinske posledice takvih vidova pijenja (Conrad i Schneider 1992, 73). Ova perspektiva, koju autori nazivaju još i *drug centered model*, ima najviše pristalica i uticala je na najveći broj kako konvencionalnog i opšteprihvaćenog modela misli o alkoholu i pijenju, tako i naučnog korpusa istraživanja.

Međutim, konsenzus koji postoji oko neosporivanog medicinskog modela počinje da se rasplinjava i gubi na eksplikatornoj moći kada se fokus preusmeri sa farmakoloških procesa koji se dešavaju u organizmu pojedinca koji konzumira alkohol, ka društvenom „procesu“ pijenja. U ovom slučaju, ne postoji jasno definisan stepen konsenzusa *ko* može i ima pravo da proceni da li je ekscesivno pijenje devijantno i da li treba da bude trenirano kao medicinski problem. Autori navode da, rizikujući da idu u smeru pojednostavljenja problema, srž propozicije „spornog“ modela leži u pretpostavci da pijenje, ukoliko se sprovodi pod određenim okolnostima i u maniru koji je repetitivan, čini da pojedinac, u manjem ili većem stepenu, „izgubi kontrolu“ nad svojim ponašanjem (Conrad i Schneider 1992, 74). Autori koji zastupaju ovaj eksplikatorni model nude dva objašnjenja: prvo je da alkohol kao supstanca poseduje dizinhibirajuće kvalitete/svojstva, a drugo je da su određeni pojedinci genetički predisponirani (ili su stekli predispozicije tokom života), ili su, tokom života, razvili

osetno veći stepen osetljivosti na alkohol, te da nisu u stanju da kontrolišu pijeње i ponašanje, kada jednom otpočnu sa konzumacijom. Hipoteza o dizinhibitornim svojstvima alkohola podrazumeva univerzalnu čovekovu vulnerabilnost na efekte pijeња, dok drugo objašnjenje pretpostavlja da postoji nekakva biofiziološka „falinka“ koja, kada se udruži sa konzumacijom alkohola, pojedince čini alkoholičarima. Hipoteza o dizinhibitornim svojstvima alkohola toliko je raširena u svakodnevnom diskursu i pride, direktno utiče na povezivanje svih oblika devijantnog/neprihvatljivog društvenog ponašanja sa pijeњem, te time dodatno pojačava medikalizaciju ekscesivnog pijeња. „Zdravorazumski“, opšteprihvaćeni nenaučni diskurs, kao i samo naučno znanje, podržani vekovnom tradicijom (ali ne nužno i čvrstim naučnim dokazima) podrazumevaju da zbog fizioloških i farmakoloških dejstava alkohola u organizmu nužno postoje i bihejvioralne posledice, koje su veoma predviljive i očekivane. Osim toga, pretpostavlja se i da unos alkohola, odnosno rezultat hemijskih reakcija u našim telima, uklanjaju, brišu i umanjuju inhibiciju, snižavaju nivo kontrole koju osoba ima nad sobom i svojim ponašanjem, i isto tako, da opisani učinak mora biti društveno nepoželjan i neprimeren. Smatra se, dakle, da je ponašanje uzrokovano konzumacijom alkohola raskalašno, da remeti „normalan“ društveni poredak i rezultuje trajnim devijacijama u ponašanju pojedinca; ove devijacije su, veruje se, izazvane „prigušivanjem“ moždanih aktivnosti, za koje se pretpostavlja da su fiziološko „sedište“ racionalnog sopstva (Conrad i Schneider 1992, 75).

Znanje koje se formiralo oko koncepta pijeња bilo je pod snažnim uticajem prirodnih nauka i paradigmi koje su svoje teorijske postavke crpele iz farmakologije, dizinhibitorske hipoteze o alkoholu i fokusa na alkoholu kao opijatu; kumulativno se oblikujući od 19. veka naovamo, ovo znanje proželo je „zdravorazumski“ (svakodnevni) diskurs o alkoholu, odnosno, njime se služimo kako bi dali smisao onome što se dešava u našim telima kada pijemo. Međutim, ovaj hemijski determinizam, izuzev što ima moć da ponudi objašnjenja za očigledne ishode intoksikacije alkoholom, poput nesvesnog stanja ili smrti kao posledice trovanja alkoholom, ne objašnjava kompleksni set socijalnih značenja koja utiču i direktno oblikuju ponašanje tokom pijeња. U tom smislu, antropologija je ponudila uvid u kulturološku „nadgradnju“ pijeња kroz podatke

o kros-kulturnim varijabilnostima i raznovrsnosti praksi oblikovanih posredstvom alkoholnog pića kao medijatora.

III 2. Antropološke teorije o alkoholnim pićima i konzumaciji alkohola

Stanovišta sa kojih antropologija pristupala izučavanju pijenja kao esencijalno društvenog čina menjala su se u zavisnosti od političkih, istorijskih i društvenih okolnosti, odnosno – smene naučnih trendova. Kada je reč o antropologiji alkohola, mogu se ugrubo izdvojiti tri paradigme²⁸:

1. Socio-medicinski trend u okviru kojeg se pijenje posmatralo kao aspekt određene kulture, međutim, projektovan kroz prizmu vrednosti sopstvenog kulturnog miljea (početak 20. veka i period do Drugog svetskog rata);
2. Napuštanje pozitivističkih paradigmi i promatranje pijenja kao obrasca društvenog ponašanja, pre svega sa akcentom na integrativne funkcije praksi pijenja (od šezdesetih godina 20. veka);
3. Razvoj postmoderne misli koja prakse pijenja posmatra kao prizmu kroz koju se na specifičan način prelamaju rodni odnosi, etnicitet, klasni odnosi (od sedamdesetih godina 20. veka)

Istorijski gledano, u potrazi za podacima o alkoholnim pićima i načinima njihove konzumacije unutar neke zajednice mogli bismo ići do samih početaka etnografskih opisa „primitivnih“ društava ili taksativnih nabiranja odlika neke kulture. Kao što je već napomenuto u uvodu ovog poglavlja, proučavanje i opisivanje pijenja (preciznije rečeno, praksi pijenja) kao aspekta kulture započelo je antropološkim (odnosno etnografskim) prikupljanjem terenskih podataka četrdesetih godina 20. veka (Bunzel 1940, Horton 1943, prema: Bowser and Jennings 2008)²⁹. Iako je mali broj antropologa/etnografa na teren odlazio sa konkretnim ciljem da svoje istraživanje zaista

²⁸ Ovo potpoglavlje objavljeno je kao originalni naučni rad pod naslovom *O alkoholu i pijenju sa „društvene“ strane: od socio-medicinskog pristupa do kulture pijenja*, u časopisu *Antropologija*, sv. 1, 2016. u izdanju Instituta za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

²⁹ Ovo su prva istraživanja koja su pokušala da pijenje smeste u društveni i kulturni kontekst proučavane zajednice, pa ipak i dalje koristeći sintagme poput „primitivno društvo/zajednica“ ili „patološko pijenje“ (vidi: Lemert 1964).

fokusira na alkoholna pića (Wilson 2005), prepoznavanje društvenog značaja ove supstance je bilo prosto neizbežno u dodiru sa proučavanima na terenu; piće i pijenje je bilo sveprisutno – u inicijacijskim obredima, obredima prelaza, kolektivnim slavljinama, kolektivnim žalostima, religijskim ritualima, zabranjeno ili dozvoljeno za određene članove zajednice (Heath 1976, 1987). Međutim, ovi rani radovi su često posmatrali pijenje kao patološku pojavu ili socijalni problem, u skladu sa tadašnjim medicinsko-naučnim trendom karakterističnim za Zapad (posebno u vreme i nakon prohibicija i pokreta trezvenosti u Severnoj Americi³⁰), i fokusirali su se na ustanovljavanje obrazaca prekomernog ili dozvoljenog/umerenog pijenja. U tom pogledu, prvu veliku prekretnicu napravili su Dvajt Hit i Dejvid Mandelbaum (Heath 1976, 1987, 1995; Mandelbaum 1965), istakavši da antropologija, podržavajući medicinski i sociološki diskurs o patologiji pijenja, preuveličava problem umesto da ga izučava, i ne samo to – percipira neki aspekt kulture kao problem uopšte. Skoro sva društva³¹ poznaju proces proizvodnje alkoholnih pića, ali varijacije u kulturološkim praksama koje se oko pijenja formiraju su beskrajne, što govori u prilog tome da alkohol i pijenje mogu biti tabuisani, ali da svakako ne smeju biti zanemareni (Mandelbaum 1965, 281). Međutim, kao što je to bio slučaj sa mnogim kulturnim praksama i fenomenima, antropolozi i antropološkinje na terenu često nisu pridavali posebnu važnost nečemu što se činilo delom svakodnevice, kako sopstvene, tako i zajednice koju bi posmatrali. Koncentrišući se samo na

³⁰ Prohibicija, kao društveni i zakonski akt, proizašla je iz protestantskog i puritanskog načela o *umerenosti* u 19. veku; ono je bilo srž i temelj niza društvenih pokreta (pokreti trezvenosti) čiji su glasovi rezultirali zakonskom regulativom, ali, u isto vreme, i mnogo više od toga. Dvadesetovekovna prohibicija kakvu znamo iz literature, udžbenika ili štampe, usko je povezana sa devetnaestovekovnim stremljenjima ka uspostavljanju odnosno sa invencijom *nacije*, kao i nacionalnim društvenim pokretima koji su se razvijali iz konflikta oko koncepta moralnih obaveza, zajednice i identiteta (Young 2002, 663); vidi prethodno poglavlje.

³¹ Među kulturama za koje se sa velikom sigurnošću smatra da nisu proizvodile sopstvena alkoholna pića nalaze se Inuiti (Hornsey 2012), narodi arhipelaga Ognjene Zemlje u Južnoj Americi (Hornsey 2012), australijski Aboridžini (Hornsey 2012), Aleuti (Berreman 1956), narodi Okeanije (Giesbrecht 2003) kao i većina nativnog stanovništva Severne Amerike (Hornsey 2012).

ekscesivno pijenje i zloupotrebu alkohola ili „dozvoljene doze“, antropolozi su izražavali snažne etnocentrične predrasude o pijenju, karakteristične za zapadnu kulturu i tradiciju, zanemarujući ono najvažnije – kulturni kontekst u kojem se pijenje odigrava (Heath 1987, Wilson 2005).

Kao što je već rečeno, u ranim etnografskim radovima, pijenje je često posmatrano kao patološka pojava ili kao problem pojedinca/društva. Od šezdesetih godina 20. veka, zahvaljujući porastu interdisciplinarnosti i teorijskoj fragmentarnosti u društvenim naukama, ali i otklonu od do tada prominentnih pozitivističkih paradigmi, umnožava se i broj istraživanja i radova koji pijenje sagledavaju kao društveni čin koji opisuje granice ličnog i kolektivnog identiteta (Douglas, 1987). Antropologija i druge društvene nauke počinju da dekonstruišu esencijalističko stanovište da su neke „rase“³² zbog svojih „bioloških sklopova“ posebno osetljive na loše efekte alkoholnih pića. Takođe, tadašnja istraživanja počinju da dovode u pitanje generalizaciju o „preteranoj“ konzumaciji alkohola kao neminovnoj putanji ka telesnim/duševnim anomalijama, i/ili bolesti. Od šezdesetih godina, društvene nauke, pa i antropologija, prestaju da podrazumevaju zapadnjačku (i dan-danas često samopodrazumevajuću) povezanost između upotrebe alkohola i tendencije ka agresivnom ili kriminalnom ponašanju. Antropologija počinje da oslobađa pijenje okova (čovekovog) patološkog i devijantnog ponašanja i počinje da ga promatra kao društveni čin, koji se odigrava u karakterističnom, prepoznatljivom (g)lokalnom socijalnom kontekstu. Ovo, naravno, ni u jednom trenutku ne isključuje mogućnost da alkohol i ekscesivno pijenje mogu biti uzročnici velikog broja individualnih, ličnih, porodičnih i društvenih problema – kako psiholoških, tako i medicinskih. Ono što antropolozi od sedamdesetih godina prošlog veka počinju da razrađuju i opisuju jeste, recimo, stanovište da pijenje alkohola u većini kultura predstavlja obeležje svetkovina tokom kojih se pijenje (čak i neumereno) podrazumeva i smatra normalnim, to jest, potpuno adekvatnim u datoj situaciji. Ovo je

³² Reč je o čuvenom *firewater* mitu, odnosno, o naširoko rasprostranjenom i prihvaćenom stavu o Indijancima kao „posebno osetljivim ljudima“ na efekte intoksikacije alkoholom.

posebno važno u cilju razumevanja društveno prihvatljivih i neprihvatljivih oblika ponašanja koji proizilaze iz društvenih konvencija ali i iz odnosa moći (pa i onih među rodovima), koji se na jedan poseban način artikulišu kroz prakse pijačnja.

U ovom interpretativnom zaokretu sedamdesetih, teorija prakse (ili teorije socijalnih/društvenih praksi) oblikovala je konceptualnu alternativu koja je bila prijemčiva akademskim krugovima u kojima se sve više javlja otpor ka klasičnim modernim tipovima socijalnih teorija (Reckwitz 2002, 243). Elementi teorije socijalne prakse mogu se pronaći u dijapazonu radova društvenih teoretičara različitih provenijencija druge polovine 20. veka: Pjer Burdije je dosledno radio na projektu „prakseologije“, ne odstupajući, sve od *Nacrta za jednu teoriju prakse* (1972) pa do *Karetzijanskih meditacija* (1997) (Reckwitz 2002, 243); Burdijeova prakseologija se dobrim delom oslanjala na teorijsko zaleđe strukturalizma. Entoni Gidens je razvio svoju verziju teorije prakse u okviru „teorije strukturacije“ (Giddens 1979, 1985, prema: Reckwitz 2002, 243); Mišel Fuko, čiji radovi iz šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka balansiraju između teorijskih pozicija strukturalizma, post-strukturalizma i ničeovske teorije o telu, u svojim kasnijim delima dolazi do teorijskog okvira u kojem interpretira relacione odnose između tela, agensnosti, korpusa znanja koja se takođe mogu smatrati *prakseološkim*. U empirijskoj sociologiji, studijama kulture i antropologiji, najznačajniji radovi jesu etnometodološki Harolda Garfinkela (1967) i korpus dela o performativnosti roda Džudit Batler (1990) (Reckwitz 2002, 243). Svi ovi radovi mogu se posmatrati kao deo prakseološke porodice teorija (Reckwitz 2002, 244). Interesovanje za društvene prakse u okviru sociologije, antropologije i srodnih nauka javlja se kao odgovor na zanimanje za „svakodnevno“ i „profano“; rečnik teorije prakse donosi novine u odnosu na dotadašnje teorije, a ponajviše u redefinisaju društvenosti (socijalnog) i čovekove agensnosti. Ono što teoriju socijalne prakse razlikuje od njenih „prethodnika“ (klasičnih socioloških teorija o *homo economicus*-u i *homo sociologicus*-u), jeste to što ona spada u, kako ih Rekvic naziva, „kulturološke teorije“ (*cultural theories*) (Reckwitz 2002, 244). Kulturološke teorije ističu se po drugačijim formama eksplikacije i uopšte razumevanja pojma „akcije“ (tj. čina), jer svoju eksplikatornu moć crpe iz *simboličkih struktura značenja*. Namesto posmatranja društvene uređenosti kao resursa za pribavljanje individualnih potreba (*homo economicus*), ili kao društvenog

ugovora oko zajedničkih, deljenih normi (*homo sociologicus*), društveni poredak shvata se kao set „usađenih“, deljenih kognitivnih i simboličkih struktura, a ogleda se u deljenom proizvedenom znanju koje, zauzvrat, omogućava upisivanje značenja u stvarnost tako da ona svima bude jasna i razumljiva (Reckwitz 2002, 246). Simboličko uređenje stvarnosti postaje okosnica koja je do tada bila zanemarivana u klasičnoj društveno-naučnoj misli, a upravo zajednički korpus znanja jeste taj koji omogućava da se određene norme i ponašanja prepoznaju kao poželjna, a druga odbace kao nepoželjna, čime se reprodukuje društveni poredak čak i onda kada konsenzus ne postoji (Reckwitz 2002, 246).

Od sedamdesetih godina 20. veka, naučnice i naučnici iz društvenih i humanističkih nauka sve više posmatraju i izučavaju piće i hranu kao konstitutivne elemente koji aktivno učestvuju u procesima izgradnje i reprezentacije lokalnih, regionalnih, nacionalnih, kulturnih i rodnih identiteta. Jednostavno govoreći, kada neko izgovori sintagmu „francuska kultura“, teško da odmah ne pomisli i na tradiciju vina ili ratatouille. Slično tome, za Irsku se vezuje kultura ispijanja piva, posebno vrste Guinness, koje se pije i u posebnom okruženju – irskom pabu, baru čija je reprodukcija prisutna u skoro svim zemljama. Glede lokalnog konteksta, možda najuočljiviji primeri jesu vrednosti i značaj koji se pripisuju rakiji kao nacionalnom piću, (pa i samom činu pečenja rakije), ili kafani, posebno kada se govori o srpskom identitetu i kulturi. Umanjiti osećaj da smo autsajderi u nekoj zemlji znači – ponašati se „domaće“. Za nekoga ko se obre u Srbiji, to bi savršeno dobro moglo da se postigne ispijanjem rakije u kafani. Takođe, piće (i hrana, koja bi se sa pićem mogla uvrstiti u istu konceptualnu kategoriju, ali o kojoj ovde nažalost neće biti reči, jer bi to prevazišlo obim rada) generiše snažne emotivne reakcije. Naime, mirisi i ukusi ne samo da nas na nešto podsećaju, da nas vraćaju u neko prošlo vreme, već i sveukupni doživljaj – kada, recimo, pijemo omiljeno piće iz detinjstva/adolescentnog doba ili iz nekog drugog perioda života – u nama budi amalgam emocija, slika, predstava, sećanja, žudnji, odbojnosti pa i gađenja, potreba – niz se nastavlja. Rekavši sve ovo, možemo zaključiti da piće, odnosno konzumacija alkoholnih pića sagledana kao vid prakse, prakse pijenja, ima svoju kulturnu/socijalnu dimenziju (Wilson, 2005; Bourdieu, 1984), a

problematizovati i opisati tu dimenziju znači „smestiti“ piće u svoje istorijske i društvene kontekste, kako u tradicionalnim, tako i savremenim ili tranzicionim društvima. Ovakav pristup omogućava nam da sagledamo šta, kako i sa kime konzumiramo, gde i zašto i kakvo značenje svemu tome pripisujemo. Kako ističe Vilson (Wilson, 2006), ova „novo-stara spoznaja“ činila je krucijalan preokret u humanističkim naukama, pa i u antropologiji alkohola, a pružila je osnov za (najmanje) tri velika polja istraživanja:

1. Proučavanje pića (i hrane) kao komoditeta, to jest, kao robe/artefakta (*commodities*). Artefakti figuriraju kao simbolički stožeri u nekom društvu ili kulturi, ali i, kao roba, učestvuju u ekonomskim i socijalnim procesima proizvodnje, distribucije i potrošnje.
2. Proučavanje uloge koju pijeње, kao socijalna praksa, igra u privatnim i javnim obrascima ponašanja i bihevioralnim procesima – bilo da su ta ponašanja deo svakodnevice ili deo nekog specijalnog društvenog događaja (slavlja ili ustaljenog, regularnog događaja, s jedne strane ili obreda prelaza i drugih rituala koji su obeleženi gozdom, postom ili upotrebom specijalnih vrsta hrane i pića, s druge strane).
3. Izučavanje pića kao označitelja grupne ili nacionalne kulture i identiteta. Bilo da kao artefakti koji se konzumiraju govore nešto značajno o grupi ljudi – njima samima o sebi samima i drugima o njima, oni učestvuju u neprekidnim procesima socijalnih identifikacija, a upravo te identifikacije čine osnovu etničkih, nacionalnih, klasnih, rodnih, lokalnih i drugih identiteta.

Kako primećuju Bauzer i Dženings, piće i pijeње, kao i drugi aspekti kulture, mogu da figuriraju kao oslonac društvene stabilnosti, ali i kao pokretači društvene promene (Bowser i Jennings 2008, 2). Zajednički naponi i učešće na različitim razinama

u proizvodnji, distribuciji i konzumaciji alkohola,³³ milenijumima su uplitali ljude u njihove socijalne, ekonomske i političke strukture, menjajući ih ili održavajući (Bowser i Jennings 2008). Takođe, formalna ili neformalna okupljanja radi konzumacije alkohola (ili povodom događaja praćenog konzumacijom, ako se ta dva mogu uopšte razlikovati), jesu jedna od osnovnih društvenih strategija za izražavanje, reafirmaciju ili manipulaciju socijalnim odnosima. Kako primećuje Meri Daglas u zborniku *Constructive Drinking*, mnoga pitanja vezana za konzumaciju alkohola pojavljuju se na granici društva/kulture i prirode/biologije (Douglas 1987, 7). U kontekstu rodnog aspekta, važno je, na primer, to što su žene u mnogim kulturama isključene iz prakse pijenja žestokih alkoholnih pića. Da li su ove ideje i prakse eksplicitno i isključivo zasnovane na medicinskim osnovama, ili proizilaze iz konvergencije društvenih i medicinsko-bioloških ideja, pita se Daglasova. Ako su žene isključene iz situacija koje su praćene konzumacijom alkohola, treba se zapitati koje se „zdravstvene“ (ili neke druge) vrednosti pripisuju drugim tekućinama, a koje bi bile klasifikovane kao „odgovarajuće“ za žene: kako Furnije ističe, prilike u kojima se pije na društveno prihvatljiv način (koji neretko podrazumeva odsustvo žena) imaju za cilj da javno iskažu fundamentalne vrednosti socijalnog života. Dominantan pol, pritom, ima mnogo veću potrebu da reprodukuje norme jedne kulture nego da jednostavno konzumira kakvo opojno piće (Furnije 2004, 305).

O zdravstvenim i drugim rizicima i štetnosti koje alkohol ostavlja kao posledice u prethodnom veku govorilo se i pisalo mnogo i naširoko – od novinskih članaka, preko popularne literature do socioloških studija. Statistike koje je sprovedla Svetska zdravstvena organizacija (odnosno WHO – *World Health Organization*) u poslednje tri decenije pokazuju da nekontrolisana upotreba ili, pravilnijim medicinski terminom,

³³ Kako se sintagma alkoholna pića ne bi koristila suviše često, ponekad će se uporebljavati termin „alkohol“ kojim se, uostalom, ljudi služe u kolokvijalnom govoru kako bi opisali najrazličitije vrste alkoholna pića.

zloupotreba alkohola, ima posebno loš uticaj na ženski pol (Obot i Room, 2005).³⁴ Prva strategija, *Problemi povezani sa alkoholom kod visokorizičnih grupacija*, objavljena je 1990. godine. U dvadesetom veku jasno se može pratiti oživljavanje i zamiranje pažnje javnosti usmerene na pijenje i alkoholizam kod žena. Neupitno je da je ovaj problem tj. fenomen stalno bio prisutan, iako se o njemu nije stalno (i javno) govorilo. Dok je dvadesetih godina prošlog veka predstava žene sa čašom viskija i cigarom u ruci mogla predstavljati indikator emancipacije urbanih žena, pa i poželjnu sliku femininosti, takve slike su skoro u potpunosti iščezavaju tokom pedesetih i šezdesetih godina. Kako ne postoji direktno uzročno-posledično objašnjenje za promenu statusa žena koje piju od nevidljive ili relativno neproblematične grupe do visokorizične grupe kakvom se smatraju danas³⁵, treba ukazati na tok istorijske rekonstrukcije položaja žena u zapadnoevropskom društvu. Ovakva perspektiva ukazuje kako je ova zabrinutost

³⁴ Vidi navedenu publikaciju (*Alcohol, gender and drinking problems*). Iako se autori fokusiraju na povezanost konzumacije alkoholnih pića i kulturnog/društvenog bekgraunda koji se na poseban način ogledaju i u rodnim aspektima ovog problema, oni navode dve velike „grupe“ razloga za „rastući problem“ ženske konzumacije alkohola: biološke i kulturološke. Prva grupa podrazumeva žensku „nekompatibilnost“ sa ekscesivnom konzumacijom alkohola, koja počiva na zaključcima studija da žene jednostavno ne poseduju dovoljno enzima za razgradnju konzumiranog alkohola, manji procenat vode u organizmu, slabiji metabolizam ili telesnu težinu (Obot i Room, 2005: 13). Druga grupa se fokusira na izopštenost žena iz javne sfere ili razne simboličke vidove rodnih nejednakosti koji se ogledaju i u zabranama konzumacije (nekih, ili svih) alkoholnih pića. Opšta hipoteza jeste da je u poslednje tri decenije primetno saobražavanje i izjednačavanje muških i ženskih obrazaca pijenja na globalnom planu, što je povezano sa rušenjem tradicionalnih rodnih uloga. Pa ipak, i na jedan i na drugi način, ovde se o konzumaciji alkohola govori kao o patološkom problemu pojedinca/društva, čime se ponovo zaobilazi značaj kulturnih i socijalnih dimenzija normativnog (ponekad i ekscesivnog i društveno dozvoljenog) pijenja, kao i značenja koje muškarci i/ili žene pridaju pijenju.

³⁵ Situacija se nije promenila do danas. Na sajtu WHO (World Health Organization) postoji odeljak koji se bavi prevencijom bolesti, gde se nalaze i publikacije o upotrebi alkohola. Posebno se apeluje na mlade ljude i žene parolom „less is better“, a dostupan je i dijagram koji pokazuje zbog čega sve (čak i umerena) konzumacija alkohola nosi mnogo veći rizik za (mlade) žene nego muškarce (vidi: http://www.euro.who.int/__data/assets/image/0007/250747/infographic-alcohol-women-affects-600.png)

nekoliko puta tokom protekla dva veka postajala fokus javnosti, u zavisnosti od društvenih i političkih faktora.

Posebno u poslednje tri decenije, istraživanja u oblasti medicine ukazuju da žene, načelno, mogu biti u većoj opasnosti od razvitka bolesti uzrokovanih preteranom konzumacijom alkohola nego muškarci. Takođe, sve više i otvorenije se govori o fetalnom alkoholnom sindromu – visokorizičnim i štetnim posledicama po fizičko i mentalno zdravlje fetusa tj. novorođenčeta usled konzumacije alkohola tokom trudnoće. Pa ipak, ove statistike i podaci sigurno nisu bili dostupni u viktorskom dobu, u kojem su se različiti pokreti (pokret trezvenosti, recimo) i društva svom snagom borili za očuvanje „zdrave rase i nacije“ čiji su nosioci bile žene. Betsi Tom nam pokazuje zašto je korisno napraviti paralelu između devetnaestovekovnih i današnjih percepcija „društvenog problema koji se tiče svih“ (Thom, 1994, 44), iako one imaju uporište u različitim ideološkim kontekstima: prominentnost i vidljivost problema ženskog pijenja u različitim epohama proizilazi iz društvenih, političkih, ekonomskih i ideoloških promena koje vrše uticaj i na predstave o rodu/polju i položaju žena u društvu. Krajem pedesetih godina 20. veka, primetan je novi talas zabrinutosti oko zloupotrebe alkohola. Fokus je sada primarno bio na muškarcima kao ciljnoj grupi. U službama za pomoć i samopomoć, tekstovima i istraživanjima koji se bave problemom alkoholizma, pak, žena skoro da uopšte nije bilo, sve do sredine sedamdesetih.

Za ponovno „otkriće alkoholičarki“ zaslužno je više faktora. Raniji feministički i sifražetski pokret fokusirao se na politička i ekonomska pitanja žena – kao što su pravo glasa ili pravo na imovinu, dok su pitanja ženskog zdravlja i ženskog iskustva u zdravstvu bila potpuno zanemarena. Sa drugim talasom feminizma to se menja, i šezdesetih dolazi do dekonstrukcije postojećih uvreženih stavova o ženskom zdravstvenom statusu na globalnom planu, kao i o kvalitetu zdravstvenih usluga koje žene dobijaju. Feminizam šezdesetih pruža kritičke uvide u medicinske prakse i smešta žensko zdravstveno pitanje u politički i ekonomski kontekst. Važna odlika „novog“ feminističkog pokreta bio je i aktivizam, i svesrdno pokretanje niza kampanja za osvešćivanje žena o pravima i kontrolom nad sopstvenim telom (Thom, 1994: 38).

Kada je reč o problemima povezanim sa zloupotrebom alkohola, to je značilo sledeće: figura muškarca alkoholičara, tipična stereotipizacija, ustupa mesto saznanju da je svaki pojedinačni, najobičniji građanin/ka mogao da postane podložan alkoholizmu. Alkoholizam postaje javno pitanje i potencijalni problem svake porodice i člana društva.

Najzaslužnije za proboj koncepcije „ženskog pijenja“ (ili pre, ženskog problema pijenja) jeste promena teoretskog osnova i tokova misaonih trendova. Preokret koji se dogodio u filozofskoj percepciji prirode bolesti rezultovao je promenama u percepciji i korišćenju termina „alkoholizam“ – termina koji je ovu „nesreću“ u prošlosti rezervisao samo za neke grupe, do pojma koji danas koristimo u svakodnevnom govoru – „problem sa pićem“³⁶.

Zajedno s time, sedamdesete i osamdesete donose koncept „javnog zdravlja“, koji je korespondirao sa javnim politikama – novi pristup problemima sa alkoholom sa naglaskom na individualnu odgovornost i životni stil, važnost prevencije i zajedničku

³⁶ Grubo govoreći, postmodernistička filozofska misao fragmentira i „razuđuje“ (između ostalog) pojam bolesti, izmeštajući ga iz dualističkog okvira, odnosno opozicije zdravlje-bolest. Kada na bilo koji fenomen referišemo kao *bolest*, izvesno je da posedujemo nekakva predznanja ili stav o tome šta ta bolest, odnosno takvo *stanje*, predstavlja. Međutim, prikupljajući nova znanja, često revidiramo ono prethodno stečeno o tome kako neki fenomen deluje, ali i percepciju tj. predstavu o onome što smo isprva nazivali *bolešću ili oboljenjem*. Američka zdravstvena asocijacija (American Medical Association) definisala je 1956. alkoholizam kao „oboljenje“ ili „bolest“, da bi kasnije, 1980. preformulisala definiciju u „hendikep“ odnosno *disability* – nemoć, smetnju, nesposobnost. Koncept zdravlja, dakle, menja se u skladu sa ideološkim vrednostima i smenom naučnih trendova (koji su, naravno, neodvojivi od političko-ideoloških). Upravo ovakav razvoj teoretskog promišljanja ali i praktičnog delovanja primetan je kada je reč o proučavanju praksi pijenja. U društvenim naukama, pa i u antropologiji, ovo znači da se napušta stanovište o patološkom oboljenju/socijalno izmenjenom stanju, koje se najčešće prepoznaje kao *problem ličnosti* (individualna odgovornost), a rezultira nemogućnošću vođenja društvenog života (Dragišić Labaš 2012: 20), a sve više raste interesovanje za prakse pijenja (normativno i ekscesivno pijenje) i alkoholna pića kao neodvojivi deo kulture, kulturne prakse, i kulturni artefakt.

brigu za društvo, pojedinačnim, a udruženim snagama. Pa ipak, svi ovi napori, iako u velikoj meri inspirisani feminističkom teorijom i aktivizmom³⁷, ogledali su se u pokušajima da se posledice nekog problema uklone, ostajući na nivou lečenja simptoma pre nego promene položaja žene u društvu. Nije teško zaključiti da „problem“ ženskog pijenja izgleda vrši prodor u politički i javni diskurs tek onda kada konzumacija alkohola zapravo (simbolički) predstavlja pomak u ženskoj emancipaciji i promeni rodni odnosa u društvu.

Sa interdisciplinarnim i teorijskim zaokretom koji je nastupio u poslednjim decenijama 20. veka, dakle, naučnici i naučnice iz oblasti društvenih nauka počinju da promatraju pijenje kao praksu, kao društveni čin koji nam može reći nešto više o društvu koje istražujemo. Naime, kroz tu praksu moguće je uočiti druge fenomene: ona je poput sočiva kroz koje se prelamaju odnosi moći u društvu (rodni, etnički, klasni). Takođe, načini konzumiranja alkohola i mesta na kojima se alkohol konzumira govore nam o izrazima subjektiviteta, o hegemoniji, otporu, etici, ekonomiji, politici. U poglavlju koje je posvećeno analizi građe detaljno će biti opisana rečena mesta, i pokušaću da predočim zašto smatram da su ona od posebnog značaja kada su u pitanju prakse pijenja i pijački identiteti. O njima ću govoriti na jedan poseban način – kao o identitetskim forumima koji mogu biti mesta konformizma, mesta otpora ali i jedno i drugo istovremeno.

Najpre želim da se pozabavim jednom jezičkom barijerom, odnosno rečju tj. terminom „pijenje“. Ova reč (naizgled) nema „naučni prizvuk“ niti asocira na nekakvo naučno istraživanje, kao što je to slučaj u engleskom jeziku, gde pojam *drinking* najčešće upućuje na (najmanje) tri stvari: 1) konzumaciju alkohola u najširem mogućem smislu, od upotrebe do zloupotrebe (*alcohol use and abuse*) 2) analiziranje alkoholnih

³⁷ Misli se prvenstveno na liberalni feminizam šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka, koji je svojom društvenom angažovanošću i akcijama zahtevao jednakost žena sa muškarcima u svim oblastima javnog života, putem reforme postojećih zakona i donošenjem novih (Lončarević, 2011: 127).

pića kao robe i/ili praksi pijenja u okvirima društvenih nauka i/ili sa (socio)medicinskog stanovišta 3) javne i zdravstvene politike (javno zdravlje) (*public and health policies*) koje se na lokalnom, globalnom ili kros-kulturnom nivou bave rizicima i drugim implikacijama (uglavnom) prekomerne upotrebe alkohola. Jedan od glavnih uzroka ovome jeste upravo činjenica da se pijenje u javnom ali i naučnom diskursu poistovećuje sa medicinskim diskursom, koji se gotovo uvek fokusira na alkoholizam kao društveni problem koji razara porodicu i ličnost pojedinca, odnosno posmatra pijenje kao patološku pojavu, na individualnom i socijalnom planu.. domaćoj sociološkoj literaturi više naučnika i naučnica bavilo se ovom temom, ali uvek i isključivo sa ovakvog stanovišta (Dragišić-Labaš, 2012; Jugović, 2005; Špadijer-Džinić, 1988).

U domaćoj antropologiji, primetan je skoro potpuni izostanak radova koji se bave kulturnim konceptualizacijama alkohola. Izuzetak čine tri rada: rad Ivana Kovačevića o kafanskom pijačkom folkloru³⁸ (Kovačević 1984, 79-84), rad Srebrice Knežević, posvećen alkoholnim pićima u obrednoj praksi kod Srba (Knežević, 1978), i rad Gordane Živković posvećen verovanjima o uzrocima i lečenju alkoholizma rudara Timočke krajine (Živković, 1988).

³⁸ Kovačević piše o kafanskom folkloru: dizanje, kucanje i razbijanje čaša analizira kao formalizovane, repetitivne radnje, kao deo rituala svakodnevice, koje predstavljaju ekspresivni aspekt ponašanja, a semantičkom analizom kafanskog prostora pokazuje na koji način je on „podeljen“ u smislu religijskog poimanja prostora na zonu božanstva, živih i mrtvih, između kojih se nalaze liminalne zone, te kako to utiskuje značenja u rituale (Kovačević 1984, 79-84).

III 3. Mladi kao ciljna grupa; antropološki pristup proučavanju mladih i kulturi pijenja

Sholastičari, filozofi i ostali naučnici i naučnice iz oblasti društveno-humanističkih nauka posvetili su istraživanju ljudskog razvoja neretko i cele svoje karijere i životna dela; o ideji izdeljenosti ljudskog života na „faze“, „periode“, „uzraste“ svedoče spisi poput Talmuda, u kojem se ljudski životni vek deli na uzraste od pet do stotinu godina; Solon, grčki pesnik, u 7. veku p.n.e. izložio je svoju teoriju o deset stadijuma ljudskog života, od kojih svaki traje po sedam godina. U 20. veku, Sigmund Frojd pozabavio se konceptom detinjstva i ovaj period ljudskog života izdelio na razvojne faze. Svaka od velikih teorija o protoku i podeli ljudskog života ima za cilj da kaže nešto o tome kada pojedinac dostiže „zrelo doba“, odnosno – kada odrasta. Pa ipak, tek u poslednjih nekoliko decenija, pažnja se u okviru društvenih nauka usmerava na to kako ljudi vide i procenjuju sebe i druge, te šta misle o sopstvenim pozicijama i identitetskim promenama u toku životnog veka (Arnett i Galambos 2003, 91). Tek od osamdesetih godina 20. veka istraživanja o adolescenciji i odrastanju uključuju pitanje o tome šta ispitanici smatraju pod pojmom „odrasle osobe“, i na koji način, kada i kako osoba „stiže“ u zrelo doba.

Klasične pretpostavke o graničnicima koji označavaju ulazak u odraslo doba – poput završetka školovanja, zaposlenja, ulaska u brak ili postanka roditeljem pokazale su se u mnogim istraživanjima na „dnu“ lestvice kriterijuma koje mladi postavljaju u svojim koncepcijama tranzicije iz adolescencije u zrelo doba. Nasuprot ovim promenama uloga, kriterijumi koje su mladi istakli kao važne, označavaju *proces*, pre nego konkretne, izdvojene događaje – među kojima prednjače prihvatanje odgovornosti za sopstvene postupke, donošenje nezavisnih odluka i postizanja materijalne stabilnosti. Ove kriterijume, povezane više sa razvojem ličnosti nego društvenim normama poput braka/porodice/zaposlenja su bile prominente kao vrednosti koje i moji ispitanici i ispitanice percipiraju kao individualističke i važne za „zrelost“ pojedinca.

Da je mladost fleksibilna i sporna socijalna kategorija, raspravljano je kako u okvirima biologije i medicine, tako i u društvenim naukama, posebno od napuštanja pozicije da je adolescencija, zamišljena i opisana terminima zapadnjačkih autora, kulturno univerzalna pojava. Psiholozi zapadnjačke provenijencije najčešće adolescenciju posmatraju kao period „pripreme“ za zrelo doba, koja sa sobom nosi razne nesigurnosti, izazvane fiziološkim, psihološkim i fizičkim promenama koje se tokom ove faze odvijaju. Ovaj psihološki model adolescencije imao je snažnog uticaja i na antropološka istraživanja mladih sve do osamdesetih godina 20. veka. Iako su istraživanja o mladosti i mladima imala ključnu ulogu u razvoju antropologije kao discipline u prvoj polovini 20. veka³⁹, dajući vetar u leđa kros-kulturnim pristupima istraživanju adolescencije kao perioda „prekretnice“ i liminalnog stadijuma ljudskog života, naglasak na adolescenciji bio je usmeren ka njenom predstavljanju kao fazi integracije u svet odraslih, ili ka njenom relacionom odnosu sa „odraslošću“ i detinjstvom (Bucholtz 2002). Antropologija mladosti počinje da se javlja kao relativno nova pod-disciplina pod uticajima modernosti, globalizacije i oblikovanja mladosti u lokalnim kontekstima u poslednjih nekoliko decenija. Ono što je karakteristično za noviji, potonji pristup jeste revidiranje tradicionalnih problematizacija mladosti u novom ključu, koji inkorporira tekuće ekonomske, političke i kulturološke faktore i priznaje agencnost mladih ljudi. Kulturne prakse mladih se posmatraju kroz prizmu identiteta koji se formiraju kao odgovori na prožimanje globalnog kapitalizma, transnacionalizma i lokalnih kultura (Bucholtz 2002).

³⁹ Etnografski terenski radovi Margaret Mid (na Samoi 1928. godine) i Malinovskog (na Novoj Gvineji 1929. godine) su samo neki od najpoznatijih primera istraživanja mladosti i adolescencije u drugim, nezapadnjačkim društvima. Fokusirajući se na period odrastanja i adolescencije kroz pitanja kao što su inicijacijski obredi i ceremonije, seksualne prakse i reprezentacije seksualnosti, venčani običaji i udvaranje, intergeneracijski odnosi – ova pionirska istraživanja utrla su put razumevanju da postoji raznovrsnost u oblikovanju kulturoloških praksi koje se formiraju oko mladosti i adolescencije. Pa ipak, u centralnom fokusu onovremenih etnografija nisu bili mladi ili mladost kao kulturološka kategorija, već se adolescencija određivala kao bio-psihološka lestvica u razvoju pojedinca, uzimajući u obzir primarnost kulture i zajednice nad oblikovanjem iste.

U drugim društvenim naukama, a posebno u sociologiji, mladost, mladi i omladina bili su centralni koncepti nad kojima je sociologija gotovo razvila monopol, čineći ovaj projekat daleko transparentnijim od antropološkog. Započevši sa istraživanjem u Severnoj Americi u prvoj polovini 20. veka, čikaška sociološka škola usmerila je svoj fokus na subkulturne omladinske grupe i njihove oblike devijantnosti u odnosu na ostatak društva. Pristup koji je zastupan bazirao se na pronalaženju deljenih karakteristika među ovim grupama, kao alternativnim sistemima značenja u odnosu na dominantnu kulturu (Becker 1963, prema Bucholtz 2002, 13). Bez obzira na to što je stanovište o bilo mladima, bilo subkulturi kao homogenoj grupi napušteno, opstaje pretpostavka da se mladi nalaze u fazi „preuzimanja“ uloge starijih i da su spremni(ji) na promene (Mrđa 2004, 157, u: Mihailović 2004). U radu ću prihvatiti premisu da je eksperimentisanje mladih sa identitetskim praksama vid očekivanog (čak i poželjnog) ponašanja (jer se moje interesovanje ovde ogleda u prepoznavanju povezanosti pluraliteta identiteta mladih i praksi pijenja), te da se kroz vizuru pijenja mogu iščitati različite reprezentacije višeslojnih i mnogostrukih identiteta. Prakse pijenja mogu poslužiti određenim grupama za potvrdu ili dekonstrukciju identiteta.

Kada govorim o identitetu i identitetskim praksama, podrazumevam da je kategorija identiteta konstruisana društvena kategorija, koju najbolje možemo označiti kao neprekidni proces konstruisanja/preinačavanja i pregovaranja. Nasuprot toga, ontologizacija koncepata identiteta i identitetskih praksi, odnosno, posmatranje ovih kategorija kao „prirodnih“, „datih“ i nepromenljivih, vodi u reifikaciju ovako apstraktnih koncepata. Biološki determinizam u potpunosti ignoriše značaj socijalizacije i kulture u oblikovanju naših (individualnih i kolektivnih) identiteta. Ovde se, naravno, sasvim zgodno uklapaju političke agende koje, zarad raznih ciljeva, žele da „uposle“ identitet kao fiksnu kategoriju, čime se obezbeđuje potvrda „tradicije“ ili autonomije neke etničke grupe, nacije, i sl. Čak i stav da je identitet fiksiran i stabilni aspekt nečijeg „mentaliteta“ (naše „pravo ja“) koji implicira da postoji u nama nešto autentično, ignoriše dinamičnu prirodu identiteta i činjenicu da se naš osećaj i doživljaj sopstva menjaju u toku odrastanja i različitim životnim stadijumima, kao i sa promenom domena naših aktivnosti. Kultura i društvo se neprestano menjaju, a tradicija i obrasci

ponašanja izmišljaju i krnje, te oblikuju tako da odgovaraju „kreatorima identiteta“ (Antonijević i Kovačević 2018). Kako navode Antonijević i Kovačević, „ljudi konstruišu sopstvene identitete kao što konstruišu i identitete drugih ljudi. Biološke determinante identiteta ne postoje, bez obzira što se određenim analizama može utvrditi biološka sličnost ljudi i grupa“ (Antonijević i Kovačević 2018, 41). Izgradnja našeg identiteta počinje od prvih momenata u okviru porodice i odrastanja, a zatim i kroz društvene dodire van porodice, podcrtavajući stalno dijalektiku mi:oni. Na taj način, identitet predstavlja neprestani relacioni proces duž linije koja povezuje „mene“ i „drugog“, ili „nas“ i „njih“. Do trenutka kada pojedinac zakorači u neku instituciju kulture – na primer, školu – njegov identitet se već nalazi u areni identiteta, koji se „neprestano uobličavaju, usaglašuju, sukobljavaju ili kontrastiraju“ (Antonijević i Kovačević 2018, 42) i nadalje, tokom celog života. Zbog toga se identitet smatra višeslojnim i nikada dovršenim procesom. U društvenim naukama, uopšteno uzev, identitet se posmatra u kao kategorija koja je u odnosu sa tri aspekta ljudskog iskustva: prvo, referira na pojedinca, kao individuu; drugo, referira na kolektiv/zajednicu/grupu ljudi za koje se smatra da su, na neki način, izdiferencirani, a istovremeno dele zajedničke karakteristike; i treće, posmatra se kao odnos između ova dva aspekta, to jest, kako ljudi asimiluju elemente zamišljenog kolektivnog identiteta sa sopstvenim, ličnim identitetom (Handler 1994, 28 u: Gillis 1994). Kraće rečeno, „mi“ smo različiti ljudi u zavisnosti od društvenog konteksta u kojem se nalazimo. O konceptu hibridnog, tj. višestrukog identiteta od antropologa verovatno prvi govori Gudinaf, koji je istovremeno upotrebio „identitet“ kao analitičku alatku; izbor identiteta je na raspolaganju pojedincu, on ih kombinuje po potrebi i tako stvara jedinstvenu ličnost – *social persona* (Goodenough 1969, prema: Ćuković 2019, 48). Međutim, ovakvo viđenje identiteta ne objašnjava parametre koji se nalaze „između“ individualnog/ličnog i kolektivnog nivoa identiteta, kao što su uzrast (starost), rod, etnicitet, nacionalnost (Ćuković 2019, 49), te je bilo potrebno utvrditi koja od tih dimenzija „odgovara“ tipu društvene interakcije u kojoj se pojedinac zadesio. Pozicioniranje u okvirima različitih društvenih situacija i interakcija podrazumeva da pojedinac poseže za određenim *praksama*. Glede praksi pijenja, ovo pozicioniranje čini da *samo pijenje* predstavlja zapravo *čin identifikacije*, diferencijacije i integracije, istovremeno kao projekciju

homogenosti ali i heterogenosti, posebno u rečenim društvenim arenama; prakse pijenja su aktivni elementi individualnih i grupnih identifikacija a mesta na kojima se ove prakse odigravaju su prostori gde se značenja i identifikacije proizvode, menjaju, dele, diskutuju, reprodukuju i preinačuju (Wilson 2005, 10).

Priznavanje važnosti veze između pijenja kao esencijalno društvenog čina i njegovog uticaja na formiranje identiteta mladih ogleđa se najpre u sada već opšteprihvaćenoj formulaciji da su vršnjačke grupe značajan deo socijalnog života mladih (Kehily 2007, prema: Goodwin i Griffin 2016, 15), kao i da vršnjačke mreže i grupe prijatelja igraju centralnu ulogu u oblikovanju pijenja mladih kao specifičnog vida dokolice (provođenja slobodnog vremena) koji figurira kao marker identiteta, socijalnog statusa i deljenog osećaja zajedništva u ovim grupama (Goodwin i Griffin 2016, 15). Ove društvene prakse dobijaju na značaju putem otelovljenih „zadovoljstava“ i užitka koje mladi doživljavaju i upisuju u svoja iskustva kada piju/tokom pijanstva; štaviše, nakon samog čina, priče o pijenju i napijanju, neretko sa egzaltiranim elementima i dozom humora ili gađenja/podsmevanja (često i oba) prepričavaju se u vidu narativa, čineći zajednički proživljene događaje osnovom za održavanje prijateljstava i dalje preinačavanje identiteta. Kako ističu Goodwin i Griffin, čin pijenja, kao i narativi koji se oko ovih činova kroje, snažno su izdiferencirani u iskustvima različitih grupacija, bilo da je osnov podele tih grupacija rod, socio-ekonomski status, seksualne orijentacije ili etnicitet (Goodwin i Griffin 2016, 15). Ove diferencijacije autori posmatraju kroz prizmu odnosa moći u okviru kompleksnih relacija između identitetskih kategorija.

Istraživanja o **praksama pijenja** mladih snažno su polarizovana u pristupima. S jedne strane, mnogi autori smatraju da ove prakse predstavljaju rizična ponašanja i bunt protiv autoriteta (Brain 2000, Casswell et al. 2002 prema: Hackley et al. 2013). Haki i grupa autora ističu da da postoji duboko ukorenjena kontradiktornost u samim diskursima koji se formiraju oko koncepta pijenja, odnosno između pozitivnih i negativnih asocijacija koje mladi usvajaju i reprodukuju, kao što su intimno povezivanje s jedne strane, a sa druge, posledice poput nepredviđenih rizika, nesmotrenosti i opasnosti, kao i štetnost koje piće ima po „normalnu“ mladalačku socijalizaciju. U

kontekstu prostora, odnosno arena gde se ove prakse odigravaju, diverzifikacija je ogromna: ova mesta su postala fragmentovana koliko i objedinjena, gde se muzika, obrasci ponašanja, igranje i uopšteni „stil“ slivaju u spektakl izlaska i noćnog života. Među mladima postoji snažna tendencija da se mesta izlaženja označe kao i mesta pijenja istovremeno, što ih čini etnografskim arenama za prakse konzumacije alkohola, a time i identitetske prakse. Bez alkohola kao gradivnog elementa, fenomenološko iskustvo izlaska kao oblika društvenosti za većinu mojih ispitanika i ispitanica je nezamislivo. Smatram da je, u sprezi sa pomenutim iskustvenim doživljajima pijanstava i poimanja samog čina pijenja kao *užitka*, važno istaći ovaj parametar hedonizma i uživanja, koji jednako bitan kao i parametri koji pijenje čine vidom rizičnog ponašanja. Iako su istraživanja iz oblasti društvenih nauka koja se fokusiraju na problem javnog zdravlja (tek nedavno) usmerila svoju pažnju na kulturološke aspekte pijenja, kako bi bolje i detaljnije razumeli konzumaciju alkohola (naročito mladih) i time ustanovili efikasnije mere prevencije rizičnih oblika ponašanja koji proizilaze iz konzumacije, njihova tačka oslonca *ostaje* individualna (najpre, a potom i kolektivna tj. nacionalna) odgovornost u vezi sa nezdravim životnim stilovima i štetnim posledicama rizičnih ponašanja čiji je konzumacija alkohola neizostavni deo (Savic et al. 2016, prema: Lyons et al. 2017, 3). Ono što je, pak, glavna zamerka iz antropološke perspektive ovim pristupima jeste činjenica da skoro u potpunosti zanemaruju aspekt zadovoljstva i uživanja u konzumaciji kojem mladi pridaju i najviše značaja, kako se i u istraživanju pokazalo; naravno, ova propozicija može se odbaciti kao amoralna s obzirom na to da je i više nego očigledno da će industrija alkohola upravo igrati na „kartu“ uživanja i uzbuđenja koje pruža konzumacija alkoholnih pića (Lyons et al. 2017, 3). Za industriju alkohola, štaviše, ovakva istraživanja mogu predstavljati i validaciju promocije alkoholnih pića, što bi dalje moglo uzrokovati porast konzumacije kod mladih, ali i na nivou cele populacije neke države; s tim u vezi, valjda podsetiti da ovo istraživanje, iako ne zanemaruje dimenzije javnog zdravlja koje se fokusiraju na problematične aspekte konzumacije, pokušava da takođe validira značenje, uživanje i kontekst upotrebe alkohola kod mladih, kao podjednako važan parametar. Dodatno, zanemarivanjem ovih aspekata, u opasnosti smo od patologizacije kulture intoksikacije koja je postala globalni fenomen, ali i patologizacije određenih (često marginalizovanih) grupacija u

društvu, kakva su upravo mladi, čime se podcrtava homogenizacija i ontologizacija mladih i mladosti, a zanemaruju prakse koje se formiraju u sklopu te socijalne strukture (Lyons et al. 2017, 4). Multidimenzionalna priroda kulture pijenja mladih, kao i njene implikacije u pogledu formiranja identiteta, moraju se istražiti u sadejstvu i makro i mikro mreža odnosa, posebno kada se u obzir uzme da, na nacionalnom nivou, javne zdravstvene politike nikada nisu jednostavne i *prosto praktične*, već nastaju kao odgovor na razrešavanje tenzija koje se stvaraju oko percepcije nekog fenomena u društvu kao problematičnog, o čemu je bilo reči u prethodnom poglavlju.

„Izlazak u grad“ (*going out*) se u urbanoj antropologiji i urbanoj sociologiji konotira kao „socijalna praksa“ (de Certeau 1984, prema: Hackley et al. 2013, 6) u okviru koje se period adolescencije, namesto „obreda prelaza“ iz detinjstva u zrelost, kroz procese identifikacije i konstrukcije ideniteta pretvara u postojanu praksu socijalizovanja i društvenosti. Apropijacija izlazaka u grad vidi se kao „korišćenje“ urbanog prostora i noćnog života postaje kao jednog od centralnih elemenata za produkciju identiteta mladih, a alkohol konstituše liminalnu zonu, gde identiteti postaju rastegljivi, i društveni red suspendovan.

U naučnom ali i svakodnevnom diskursu se često navodi kako je pijenje mladih jedan od vidova rizičnog ponašanja koji se vezuju za provođenje slobodnog vremena. Iako se moderno post-industrijsko društvo može raslojiti na dva vida aktivnosti – slobodno vreme (dokolica) i rad, te da su pijenje i opijanje po pravilu integrativni deo provođenja slobodnog vremena, izbegavaću da govorim o praksama pijenja mladih kao o vidu rizičnog ponašanja. Prvo, to bi podrazumevalo obimnu studiju i posebno istraživanje o tome šta su, u antropološkoj perspektivi, rizična ponašanja. Drugo, rizikovala bih da stvorim pretpostavku da su mladi „nesvesni“ mogućih posledica opijanja, ili da, pak, u takvim aktivnostima učestvuju svesno, što bi impliciralo postojanje autodestruktivnih oblika ponašanja. I treće, kao što će se pokazati, suprotno uvreženom mišljenju da su slobodno vreme i rizična ponašanja mesto i vreme haosa i

anti-strukture, postoji, u manjoj ili većoj meri, strukturiran obrazac, a neretko i gotovo ritualizovane forme pijenja.⁴⁰

Zapadno shvatanje omladine obično je definisano zakonom kao kategorija stanovništva između 18 i 26 godina (besplatno zdravstveno osiguranje za studente u Srbiji, recimo, prestaje da važi kada osoba napuni 27 godina). Međutim, neretko se može čuti da se, sa porastom životnog standarda i produžetkom životnog veka, ova granica pomerila čak do trideset pete godine. Isto tako, u kolokvijalnom govoru se često kaže kako „deca ranije sazrevaju“, pa se u mlade ubrajaju i mlađi od 18 godina (od petnaeste godine pa nadalje). „Mladićima“ se nazivaju i muškarci koji imaju i između 35 i 40 godina ali koji još uvek nisu oženjeni ili nemaju dece. Za potrebe ovog istraživanja, dakle, godine ne predstavljaju vrednosnu orijentaciju. Fokus je na promatranju načina na koji se te granice artikulišu i variraju, šta predstavljaju na simboličkom nivou, i šta o njima misle i kako ih doživljavaju ispitanici i ispitanice.

Jedna od glavnih motivacija za odabir mladih u Beogradu kao ciljne grupe bila je činjenica da u domaćoj antropološkoj (i drugim radovima iz društveno-humanističkih nauka) ne postoji nijedno sveobuhvatno istraživanje koje se bavi praksama pijenja kod mladih, izuzev doktorske disertacije Marine Videnović koja spada u oblast psihopedagogije (Videnović 2015)⁴¹.

⁴⁰ Valja još jednom ponoviti da cilj ovakvog pristupa nije da isključi mogućnost od nepoželjnih ili štetnih fizičkih ili psihičkih posledica koje alkohol i pijenje mogu da izazovu, već da istraži pijenje kao formiranu i ritualizovanu praksu/obrazac.

⁴¹ Videnović, Marina, Opijanje u adolescenciji: značenje aktivnosti i kontekst ispoljavanja

III 4. Metodološki okvir i metode istraživanja

Pre nego što se upustim u objašnjenje metodološkog okvira i metoda istraživanja koje sam odabrala kao kombinovani, višeslojni postupak, želim da uputim čitaoca u problematiku samog metodološkog pristupa, koji se može učiniti dosta fleksibilnim. Ovakvom metodološkom postupku pristupila sam svesno, rizikujući da mu se pripišu epiteti poput „nenaučnog“ ili „nedoličnog“. Naime, istraživanje je zamišljeno kao etnografski postupak na tri „lestvice“, ili tri nivoa, koji se sukcesivno kreću od jednostavnijeg ka složenijim: od anketa sa kombinovanim pitanjima otvorenog i zatvorenog tipa, preko polustrukturiranog intervjua sa ispitanicima i ispitanicama, do etnografskog antropološkog metoda *par excellence*, a to je posmatranje sa učestvovanjem. Razlog ovakvog odabira leži u mojoj želji da se ispitanicima i ispitanicama prida važnost koja se često mladima „oduzima“ u društveno-humanističkim naukama, odnosno istraživanjima koja mlade posmatraju kao monolitnu, homogenu grupu, sa manje ili više sličnim, deljenim karakteristikama i kolektivnim identitetom. Imajući u vidu tematiku istraživanja, sve ankete, intervjui i razgovori tokom posmatranja i posmatranja sa učestvovanjem su anonimni; kao neophodne reference izdvojeni su: starosna dob i pol, kao i inicijali ispitanika i ispitanica sa kojima su sprovedeni intervjui.

Pitanje koje se neminovno nametnulo tokom poslednje faze istraživanja (posmatranja sa učestvovanjem) kao delikatno i važno jeste etička, ili moralna dilema koja se direktno tiče subjektivnosti i objektivnosti istraživača, a u vezi je i sa zakonskim regulativama koje se odnose na kupovinu i konzumaciju alkohola zabranjenu licima mlađim od 18 godina. Iako je stanovište o neutralnom i ne-involviranom antropologu odavno napušteno, na izvestan način i ne postoji objektivni i formalan pristup datoj tematici, posebno ako se u obzir uzme činjenica da posmatranje sa učestvovanjem podrazumeva, doslovno, izlaske, interakciju i pijenje sa ispitanicima i ispitanicama. U tom smislu, odlučeno je da se napravi otklon koji je u skladu sa zakonom: faza posmatranja sa učestvovanjem ostala je „rezervisana“ za ispitanike i ispitanice koji su u datim fazama istraživanja već navršili 18 godina (bili punoletni). Ankete i intervjui

sprovedeni su kako sa maloletnim ispitanicima i ispitanicima (odnosno srednjoškolicima i srednjoškolkama), tako i sa punoletnim ispitanicima i ispitanicama. Mišljenja sam da, iako na ovaj način uvid u prakse pijenja srednjoškolaca i srednjoškolki (koje svakako postoje) kvalitativno opada, ovaj metod bi bio u direktnoj suprotnosti sa Zakonom Republike Srbije o zaštiti potrošača, odnosno člana 24. o posebnoj zaštiti maloletnika.⁴²

Dalje, iako su se etnografski metodi poput posmatranja sa delimičnim učestvovanjem i posmatranja sa učestvovanjem pokazali i više nego plodonosnim u smislu pronicanja u strukture i hijerarhije, kao i u složenost kulturoloških i društvenih praksi istraživanih grupa (a posebno mladih) u radovima koji se fokusiraju na konzumaciju alkoholnih pića ili drugih opojnih supstanci, etička zadržka prema ovim metodama i dalje je prisutna u naučnoj zajednici i o njoj se vode burne rasprave u svim društvenim naukama (Briggs, Gololobov, Ventsel 2015, 158). Prevagu nad ovim etnografskim metodom kada je reč o opojnim supstancama i njihovoj konzumaciji često odnose klasični sociološki metodi koji inkorporiraju „procenu rizika“ i insistiraju na merama i akcijama prevencije, kao i smanjenja obima rizičnog ponašanja mladih⁴³, a sve to u skladu sa politikama javnog zdravlja koja se u nekom društvu sprovode. Ovi metodi su umnogome kritički nastrojani prema interakciji sa ispitanicima i ispitanicama; namesto bliskih interakcija, ističe se kako „intimni“ odnosi sa ispitanicima i ispitanicama u vezi rečenih tema mogu biti previše „opasni“ kao i neetički, i prednost se daje zauzimanju „objektivnog stava“ prema socijalnim interakcijama sa posmatranima i proučavanima (iako nije u potpunosti jasno šta bi konkretno objektivni stav podrazumevao, posebno ako se u obzir uzme nedostatak refleksivnosti samog

⁴² Članom 24. Zakona o zaštiti potrošača RS iz 2016. godine zabranjuje se: „prodaja, usluživanje i poklanjanje alkoholnih pića, uključujući pivo, odnosno duvanskih proizvoda i pirotehničkih sredstava, licima mlađim od 18 godina života. U slučaju sumnje da je potrošač lice mlađe od 18 godina, trgovac nije dužan da proda ili usluži alkoholno piće, pivo, odnosno duvanski proizvod ili pirotehnička sredstva dok potrošač ne omogući trgovcu uvid u važeću ličnu kartu, pasoš ili vozačku dozvolu.“ (preuzeto sa: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_potrosaca.html)

⁴³ O oblicima rizičnog ponašanja kod mladih najviše je pisano iz pera sociologa i psihologa.

naučnika). Kako je naglasak ovog istraživanja na subjektivnim doživljajima i interpretacijama⁴⁴ koji mladi pripisuju praksama pijenja, metodološki postupak bez posmatranja sa učestvovanjem bi bio, u najmanju ruku, obesmišljen.

Kako ističe Marina Videnović, istraživanja koja uključuju socio-konstruktivističke teorijske koncepte i metode u pristupu proučavanja mladih u sociologiji i psihologiji relativno su novijeg datuma (Videnović 2015, 94), a ove dve discipline pretenduju na monopol kada je reč o konceptima odrastanja, razvoja ličnosti i individualnih i kolektivnih identiteta mladih. Najčešća tumačenja rečenih identiteta u klasičnoj sociološkoj i psihološkoj teoriji temelje se na objašnjenju perioda adolescencije kao perioda razvoja, u kojem su mladi „nesnađeni“ i u procesu preuzimanja uloga starijih, tj. odraslih (bilo na mikronivou porodice, ili nešto šireg okruženja poput škole i drugih institucija, lokalne zajednice, do makronivoa, tj. društva i države). S tim u vezi, učestvovanje u aktivnostima poput opijanja (ili nekog vida „devijantnog“ ponašanja i delkvencije) posmatra se kao prilika za eksperimentisanje i približavanje svetu odraslih; smatra se da su ovakva ponašanja očekivana i u nekoj meri i poželjna.

Tumačenje i interpretacija subjektivnih doživljaja mladih prema (sopstvenim) praksama pijenja, koje primenjujem u radu, ne znači da se ove prakse promatraju nezavisno od uticaja društvenog i kulturnog konteksta, odnosno, da su te prakse mladi osmislili samostalno kao vid provođenja slobodnog vremena. Iako se kroz odgovore (posebno anketarnim postupkom) mogu uhvatiti obrisi onoga što bi se nazvalo ekspresijom ili željom za slobodom, „buntovništvom“ i „individualizmom“, pokazaće se da su osmišljavanja zabave i slobodnog vremena neoslobođeni ustaljenih bihevioralnih protokola promovisanih u društvu. Ova složena dinamika odnosa između društvenih normi koje se reprodukuju, i to upravo kroz prakse koje bi trebalo da ih „krše“, predstavlja okosnicu produkcije identiteta mladih i istovremeno i nit koja se provlači

⁴⁴ U radu je već bilo reči o tome da se subjektivne interpretacije posmatraju u sprezi sa ostalim faktorima, a ne kao „samonikle“ tj. osmišljene od strane mladih, ili kao ponašanja inherentna njima.

kroz ceo rad: društvenu ambivalentnost koja prožima odnos prema ekscesivnoj konzumaciji alkohola. Drugim rečima, kao što je naglašeno u prethodnom poglavlju, stavovi prema pijenju i prakse pijenja su čvrsto utkani u svakodnevicu našeg društva i predstavljaju deo onoga što je Burdije nazvao habitusom (Bourdieu 1990). Habitus podrazumeva internalizovanu matricu ponašanja i praksi, koja je socijalno konstruisana i zajednička za sve članove neke grupe; on je izvor šema i misli, struktuiran delanje, vrednovanje i ponašanje, ali je istovremeno struktuiran posredstvom kulture, te je stoga usvojen nesvesno i najčešće ne podleže refleksivnosti članova zajednice:

„Habitus je ne samo struktuirajuća struktura, koja konstituiše prakse i percepciju tih praksi, već i strukturisana struktura: princip podele u logičke kategorije koje konstituišu percepciju društvene stvarnosti je sam po sebi proizvod internalizacije podele društvenih kategorija“ (Bourdieu 2010, 166).

Zahvaljujući polustrukturiranim intervjuima, posmatranju i posmatranju sa učestvovanjem tokom konzumacije pića u određenim prilikama, izdvojio se još jedan važan koncept: pričanje priča. Generisanje narativa, odnosno priča je relativno nov domen istraživanja u antropologiji alkohola; iako se termini „priča“ i „nativ“ često koriste kao sinonimi (Polletta et al. 2011), priča predstavlja diskurzivni oblik koji ima svoju temporalnu dimenziju: početak, sredinu i kraj, koji se „drže zajedno“ putem ustaljenog seta događaja (Sarbin 1986, prema: Tutenges i Sandberg 2013, 538). Narativi mogu biti „isparčani“ u različite kategorije, na primer kategorija informacija, akcija, odluka i evaluacija (Tutenges i Sandberg 2013, 538). Tzv. „pijane priče“ se u najvećoj meri sastoje od sledećih elemenata: pojedinci koji konzumiraju alkohol, ponašaju se na određeni način, i krajnje evaluacije od strane naratora (Tutenges i Rod 2009, prema: Tutenges i Sandberg 2013, 538). Slušaoci ovih priča često su i sami upoznati sa obrascem koji im se prepričava pa, da bi razumeli šta narator govori, nije neophodno da znaju sve detalje priče; nekada je dovoljan samo okvir, fragment ili nagoveštaj kako bi uhvatili nit i čuli celu verziju. Putem ovih priča, koje često akteri događaja prepričavaju iznova i iznova jedni drugima, dorađujući, menjajući i nadgrađujući narativ, poseže se za različitim strategijama: izazivanje osećaja bliskosti među učesnicima ili stvaranje

bliskosti sa slušaocima, prisećanje na smešne ili srećne momente, pridavanje smisla sopstvenim/tuđim praksama pijenja... Ove priče takođe služe hvalisanju ili osudi rizičnih poteza, kako bi se slušaoci i naratori zabavili, kako bi se potvrdila maskulinitet, a neretko i dekonstruisala tradicionalna femininitet. Osim pozitivnih referenci, dešava se i da priče budu ispričane u tragičnom maniru sa naglaskom na negativne ishode i tako posluže kao vrsta negativnog iskustva sa poukom, i u svrhu „rasterećenja“ aktera koji je iskusio ili izazvao negativne posledice. Videćemo da se kategorije ovih priča poklapaju sa kategorijama diskurzivnih praksi, a koje su u direktnoj vezi sa identitetskim obeležjima ispitivane grupe/pojedinca. Ove priče predstavljaju retrospektivne konstrukte koji evociraju događaje iz prošlosti za svrhe sadašnjosti, ali istovremeno služe kao motivacija za buduće događaje (Tutenges i Sandberg 2013, 539). Priče i/ili delovi narativa koje su moji ispitanici i ispitanice delili sa mnom tokom intervjua poslužiće za mapiranje tematskih celina, dok ih, kao zaseban fenomenom i obimno polje istraživanja, ostavljam za neki budući rad.

Predstavljanje metoda istraživanja. Terensko istraživanje je sprovedeno u periodu od 2015. do februara 2019. godine (poslednji intervju je obavljen u februaru 2019. godine). Bitno je naglasiti da su se neke od ovih faza odigravale paralelno, odnosno simultano, kao na primer faza intervjua i posmatranja/posmatranja sa učestvovanjem.

Tokom terenskog istraživanja, korišćena su tri metoda: ankete (upitnici), polustrukturirani neformalni intervjui, i posmatranje sa učestvovanjem (pod ovime ću podrazumevati i samo posmatranje, ili posmatranje sa delimičnim učestvovanjem, i sve tri faze će biti detaljno opisane). Kombinovani metod kvalitativnog i kvantitativnog pristupa odabran je iz više razloga, kao što je opisano u prethodnom delu. Inicijalna faza istraživanja – ankete – imala je za cilj da prikupi neke osnovne podatke o tome kako mladi percipiraju pijenje, kako grade znanje o alkoholu i pijenju, gde piju, sa kime, kada i u kojim situacijama/zbog kojih povoda. Neformalni polustrukturirani intervjui su pomenute teme razradili detaljnije: ispitanici i ispitanice detaljno su opisivali svoje stavove prema pijenju („normalnom“ i „neumerenom“), pričali o izlascima i drugim

povodima za slavlje/zabavu i pijeње, o motivima za pijeње, o društvu u kojem piju i kretanju iz jednog društva u drugo, ličnim i tuđim pijanim „dogodovštinama“... Posmatranje i posmatranje sa učestvovanjem bile su „prožimajuća“ faza, koja se odigravala tokom obe prethodno opisane faze, i predstavlja najkompleksniji i metodološki najizazovniji deo terenskog rada. U delu analize o mestima pijeња, koja posmatram kao identitetske forume, obrela sam se u ulozi nesnađene antropološkinje. Pre detaljnog izlaganja svake pojedinačne faze i potom sistematizacije građe, želim da se dotaknem detaljnije i problema refleksivnosti antropologa/etnografa na terenu, koje sam opisala na početku predstavljanja metodološkog okvira. Ilustrovaću to jednim primerom koji je podstakao promišljanje refleksivnosti i moje pozicije kao antropološkinje na terenu.

Nakon pronalaženja, čitanja i obrađivanja relevantne literature u periodu od 2013. do 2014. godine⁴⁵, odlučila sam da jedan od glavnih fokusa mog istraživanja budu mesta pijeња, kao pomenute etnografske arene/identitetski forumi. Tada sam pročitala zbornik Tomasa Vilsona *Drinking Cultures* iz 2005. godine (Wilson 2005), i bila oduševljena radovima koji detaljno opisuju i analiziraju prakse pijeња u lokalnim kontekstima različitih zemalja, sa osvrtom na globalne trendove i posebnom pažnjom usmerenom na mesta pijeња kao prostore (re)produkcije društvenog identiteta. U pomenuto vreme, u Beogradu se dešava ekspanzija jednog „mutiranog“ oblika kafane. Kafana je, kao „druga kuća“ (kako se na nju najčešće referira u svakodnevnom diskursu), kao mesto političkih i kulturoloških pregovaranja i kao krucijalni deo javne sfere, takoreći „istorijska institucija“, odigrala veliku ulogu u formiranju modernosti beogradskog života početkom 20. veka (Stojanović 2017, 265), ali ni njen „tradicionalni“ kosmopolitski duh nije odoleo promenama i političkoj, kulturnoj i ekonomskoj transformaciji koje su zadesile srpsko društvo od devedesetih godina 20. veka naovamo. Popularizacija (posebno turistička) kafane kao „svetog nacionalnog

⁴⁵ Nije zgoreg spomenuti da sam literature dopunjavala do poslednjeg „daha“, odnosno do i u toku samog pisanja teze, jer sam neretko iznalazila nove radove na temu ili želela da detaljnije objasnim neki koncept.

mesta“, počinje u drugoj deceniji 21. veka, a reprodukcija kafane, kao nekadašnjeg mesta za sigurno spoznavanje i (re)produkciju nacionalnog identiteta uz kafansku muziku, jelo i piće, ovaploćuje se u hiperprodukciji njoj sličnih mesta, na koje ljudi najčešće referišu kao na „klabane“ (Milanović 2018, 974). Nije potrebno dodatno objašnjavati da su klabane frankenštajn-dete „kluba“ i „kafane“, te da u njoj provedeno vreme i zabava više liče na klupski ili splavarski provod⁴⁶, nego na tradicionalnu kafanu⁴⁷. U isto vreme se grozeći ovih mesta i strahujući od ulaska u do tada meni nepoznato, ali sa ogromnom željom da vidim kako to sve izgleda slušajući priče drugih ljudi, zaputila sam se sa prijateljicom u kafanu „Ona moja“ na Vračaru. Bila je to jesen 2015. godine. Kada smo ušle unutra, vreme je već bilo iza ponoći, tačnije oko 1 izjutra, i da bismo „upale“ bez rezervacije, bilo je neophodno da K. (prijateljica) kontaktira svog poznanika koji tamo radi, kako bismo uopšte mogle da uđemo; moja prva mentalna beleška bila je, dakle, da je za ulaz na ovakav tip mesta neophodna rezervacija ili poznanstvo, što implicira da je vrlo posećeno, iako je u pitanju bila sreda večer (!). Kada smo napokon ušle uz pratnju, njen prijatelj nas je sproveo do stola, tačnije do jednog malenog neupražnjenog mesta za dugačkim stolom, i dve slobodne barske stolice. Ostatak stola i cele klabane bio je kratak. Okrenuvši se oko sebe, nisam znala u šta (ili koga) prvo da gledam. Pored nas, sa obe strane, bile su grupe ljudi, koje su se sastojale od samo muškog ili ženskog društva, ili mešovite grupe. Prema mojoj slobodnoj proceni, odnos momaka i devojaka bio je izbalansiran, i svi su bili mladi – verujem da je bilo i maloletnih, a da je gornja granica verovatno bila oko 35 godina. Grupe ljudi bile su podeljene upravo po ovom „starosnom“ principu; recimo, u jednom separeu bile su samo devojke, i činilo se kao da prosek godina nije iznad 20. Svaki sto koji sam mogla da vidim je bio zauzet, svaki separe je bio pun; u separeima su devojke stajale na stolicama, neke na stolovima, igrajući, pevajući i ispijajući pića; za „našim“ dugačkim stolom, momci i devojke su stajali ili sedeli, i bez ijednog izuzetka, svi su imali piće ispred sebe, ili u ruci. Pića su bila razna, a stolovi su bili prepuni punih,

⁴⁶ O tipovima provoda odnosno kontekstima odigravanja pijenja biće više reči u samoj analizi.

⁴⁷ U posebnom poglavlju posvećenom kafanama i klabanama govoriću o razlikama i tipovima ovih mesta.

polupunih i praznih flaša i čaša – od piva, preko vina, vinjaka, viskija, vodke, koktela, rakije, špricera, *Somersby*-ja, i *svi su pili sve* – i to je ono što sam uspela da uhvatim samo jednim obrisom oka. Najveći deo gostiju bio je pijan, ili su se barem tako ponašali⁴⁸. Konobari su prolazili sa poslužavnicima pored nas neprestano, ali ih je bilo nemoguće dozvati. Gotovo svi prisutni su pušili cigarete, a neki momci i cigare (tompuse). Bilo je zagušljivo, a od buke nisam mogla da čujem svoju prijateljicu – ljudi su se naginjali jedni ka drugima kada bi hteli nešto da progovore, ali većina njih nije ni pričala među sobom, već su pevali, igrali u mestu ili se fotografisali mobilnim telefonima⁴⁹. U separeima i na zasebnim stolovima stajale su flaše pića – vodke (sa limenkama energetskog pića, Red Bull-a), viskija ili vina (sa kiselom vodom) u kiblama sa ledom. Muzika je bila izuzetno glasna; svirao je bend koji se sastojao od klavijaturiste i (pretpostavljam) matrice koja je išla na računaru, dok je pevačica pevala turbo-folk i modernije narodnjake. Pesme su se smenjivale brzo, i ne odsviravši i ne otpevajući ih cele, pevačica je najavljivala narednu numeru ili je klavijaturista pravio šlagvort prepoznatljivom melodijom – na šta je masa u klabani uzbuđeno skandirala, uzdižući ruke (raširene šake, ili sa podignutim kažiprstom) u vis. Sećam se, i kasnije sam to unela i u svoje beleške – da je boravak na ovom mestu isprva bio udar na sva moja čula. U tom momentu, N. (poznanič moj prijateljice) nas je upitao – „hajde brzo, šta ćete da pijete?“, kao da je što pre trebalo da se odlučimo i da je praktično nedopustivo, takoreći glupavo, da stojimo za stolom, u klabani, bez pića. Moja prijateljica, koja je ovakva mesta posetila nebrojeno puta, je kao iz puške odgovorila – „vinjak i kocu!“⁵⁰, a ja sam naručila džin-tonik (u tom trenutku, nisam imala predstavu zašto sam naručila baš to piće; kasnije sam shvatila da sam želela da naručim nešto što

⁴⁸ Modaliteti i „forme“ pijanog ponašanja će naravno u analizi biti detaljno obrađeni.

⁴⁹ O dokumentovanju izlazaka i zabavnim momentima, kulturi „selfija“ biće nešto više reči u analizi, iako nije predmet ovog rada, predstavlja važan deo rekonstrukcije događaja kada se pričaju „pijane priče“.

⁵⁰ Interesantan „korpus“ čine „pića izbora“: ovde je to vinjak pomešan sa koka-kolom, koji ispitanici i ispitanice nazivaju još i „vinjakola“, „vinjakolada“, „svinjak“... pridajući mu tako podrugljive i smešne konotacije. O vinjaku, vinjakoladi i drugim pićima izbora, biće više reči u analizi.

bih popila brzo – dakle ne pivo, koje je inače moje piće izbora – već piće koje može što pre da me „prenese“ u stanje pijanstva, kako bih se stopila sa okolinom). Tek nakon izvesnog vremena i dva-tri pića, sam uspela da se „saživim“ sa setingom i počela malo bolje da posmatram, osmatram i sklapam sliku prostora, uz ponešto konverzacije sa ljudima. Moram priznati da je za ovo bio potreban izvestan napor sa moje strane, i da se nisam osećala prijatno u datom okruženju; izlaske i druženje sa prijateljima sam, do tada, najradije posmatrala kao priliku za priču, a bili su koncipirani oko deljenja srećnih i intimnih momenata i naravno oko zabave u nekom parku, klubu/koncertu (koje smo birali najčešće po principu muzičkog žanra) ili na kućnim žurkama, uz alkohol. Nakon što sam se „požalila“ prijateljici kako se osećam čudno i neprijatno tu gde jesmo, ona je to objasnila jednom kratkom rečenicom: „pa kad si trezna, da si pijana, bilo bi ti svejedno“.

Nije neophodno posebno naglasiti da te večeri, osim sa prijateljicom i njenim poznanikom, i nekoliko rečenica prozborenih sa nasumičnim sagovornicima, nisam prikupila puno materijala iz samih razgovora sa drugim ljudima. Ova kratka deskripcija odlično ilustruje nekoliko ključnih momenata u daljem promišljanju mog terenskog rada: prvo, shvatila sam da neću moći da „upadnem“ u neko okruženje, društvo, situaciju ili mesto i pomoću kakvog magičnog štapića (što bi u mom slučaju bio etnografski metod) uhvatim, zabeležim i dokumentujem sve ono što mi se čini značajnim. Nekada će situacije biti pogodnije i ljudi otvoreniji i pristupačniji za razgovor, a nekada ću jednostavno morati da se „zadovoljim“ posmatranjem ili posmatranjem sa delimičnim učestvovanjem, poput sundera, i potom pravim beleške koje ću obraditi. Drugo, često će biti neophodno da sa ispitanicima i ispitanicama (bilo da su moji poznanici i poznanice ili ne) postignem konsenzus oko toga kako izgleda vreme koje provedemo zajedno; većina mojih prijatelja i prijateljica je zahtevala od mene da pijem sa njima tokom razgovora i izlaska, objašnjavajući to na sledeći način:

K.Š. (ž, 30 godina): „Šta, ti nećeš da piješ sa nama? Naravno da moraš jer inače nismo u istom fazonu!“

B.K. (m, 30 godina): „Pa nema ništa lepše nego kad je čovek pijan. Tad su svi veseli i svi se vole... evo da sam ja sada trezan, da smo oboje trezni, i ti me ovde nešto ispituješ, misliš da bih ti pričao... ustvari šalim se, bih, verovatno“.

Treće, predstavljanje moje teme potencijalnim ispitanicima i ispitanicama (uvek se vodeći etičkim načelom da svojim ispitanicima i ispitanicama predočim da će njihovi iskazi, bilo u formi beležaka, bilo audio/video zapisa biti korišćeni za naučno-istraživačke svrhe pisanja ove disertacije) me je stavljalo u posebno nepogodan položaj; mnogi su smatrali (uprkos mojim pojašnjenjima) da mi je namera da pisanjem o praksama pijenja, i samim time, posmatranjem i „ispitivanjem“ želim da predstavim „njihovo pijenje kao alkoholizam“ (u najmanju ruku problem), a neki su se otvoreno stideli svojih pijanih postupaka o kojima su mi govorili. Iako su svi zahtevi i „veto“ naznake uzete u obzir u radu, ova činjenica nam predočava jednu vrlo važnu stvar: ekscesivno i binge-pijenje, koliko god bilo utkano u matricu našeg kulturno-društvenog miljea, podleže osudi, ne samo javnosti, već i onih koji to pijenje praktikuju; ovde se, još jednom, može iščitati ambivalentnost odnosa prema piću i pijenju.

Refleksivnost je jedan od ključnih koncepata postmoderne antropologije i debate oko mogućnosti njene primene, formulacije pa i objektivnog postojanja se neprestano vode, čineći je kontraverzom postmoderne. Ne ulazeći u turbulentnu i bogatu istoriju dijaloga i čarki između gelnerovski orijentisanih društvenih naučnika i zagovornika postmoderne (počevši od Espozita i Džarvija sedamdesetih godina 20. veka⁵¹), usvojiću

⁵¹ O problemu metoda u društvenim naukama može se govoriti naširoko, ali na najopštijem mogućem nivou, on podrazumeva epistemologiju (način na koji „znamo stvari“), a zatim i strateške metode (da li biramo terensko posmatranje sa učestvovanjem, kritičko čitanje literature/istraživanje arhiva, upitnik kao strateški metod, ili pravimo eksperiment). U vezi sa teorijom saznanja i načinima saznavanja stvarnosti, postavlja se pitanje na koju ćemo stranu stati: da li ćemo usvojiti filozofske principe racionalizma (postoje univerzalne, *a priori* istine), ili empirizma (znanje je rezultat iskustva). Pozitivizam u društvenim naukama proizilazi iz prvog filozofskog stanovišta i o njemu je već bilo reči: pretpostavke naučnog metoda usvajaju se kao objektivne istine, a pouzdanost naučnog metoda se ne dovodi u pitanje; suprotstavljen njemu je humanizam (interpretivizam, interakcionizam) koji primat daje značenjima,

nekoliko pragmatičnih propozicija koje se tiču refleksivnosti a od ključnog su značaja za moje istraživanje. Kako navodi Milenković, „u omiljene elemente antropološke refleksivnosti uvršteni su: uticaj antropologa na proučavane, izbor teme i lokaliteta, transformativni karakter iskustva terenskog rada po samog antropologa i, shodno tome, razlike koje o stvarnosti nastaju opisima različitih antropologa ili drugih socijalnih aktera“ (Milenković 2006, 164). Pod poslednjim elementom koji navodi Milenković – razlike o stvarnosti koje nastaju opisima različitih antropologa ili drugih socijalnih aktera – može se smatrati i postmodernističko stanovište o tome da su jedini „pravi“ etnografi i oni koji imaju „pravo znanje“ o nekoj temi upravo naši ispitanici i ispitanice. Međutim, sledeći analitičke okvire diskurzivne analize u smislu produkovanja korpusa znanja o nekoj društvenoj temi ili praksi/ponašanju (kao što je ovde slučaj sa praksama pijenja mladih) i habitusa (pod kojim podrazumevam internalizovanu kulturološku matricu i set usvojenih i naučenih normi, znanja, govora, narativa, društvenih pravila, društvenih sankcija, te relativne nemogućnosti izbora i „manjka“ slobodne volje), biću slobodna da dam sebi za pravo da terensku građu na ovaj način sistematizujem, interpretiram i analiziram onako kako su mi je moji ispitanici i ispitanice „dali“, usput preispitujući i svoju poziciju, ulogu i uticaj na moje ispitanike i ispitanice tokom posmatranja sa učestvovanjem.

Odabir ispitanika. Ispitanici i ispitanice bili su učenici i učenice jedne gimnazije i dve srednje stručne škole u Beogradu⁵², zatim poznanici i poznanice koje sam

ljudskom osmišljavanju stvarnosti i konstrukciji društveno-kulturnih simbola. Postmodernizam sledi potonji pristup i objektivni istraživač i nauka kao dokaz stvarnopostojećih realnosti ne postoje; u radu će se, naravno, pratiti ovaj pristup, sa rezervom prema stanovištu da je antropolog „nekompetentan“ da opiše neki fenomen i problematizuje istraživačko pitanje.

⁵² Dugujem zahvalnost svojoj mentorki prof. dr Lidiji Radulović, koja me je povezala sa profesorkom XII beogradske gimnazije, kojoj bih želela da se zahvalim na tome što je izašla u susret i dopustila da na njenim časovima anketiram učenike i učenice prvog i trećeg razreda. Takođe, zahvalnost ide prof. Milijani Arsić, koja mi je nesebično, i ne samo za potrebe ovog istraživanja, prepustila delove svojih časova u dve srednje škole. Iz redova ovih učenika i učenica dolaze i individualni polustrukturirani neformalni intervjui sa grupacijom srednjoškolaca.

upoznala tokom samog istraživanja, i moji prijatelji i prijateljice. Poslednja grupa čini ono što Bernard naziva ključnim informantima (*key informants*) (Bernard 2004, 196). Sa ključnim informantima sprovedeni su polustrukturirani neformalni intervjui i posmatranje sa učestvovanjem. Jedan deo građe snimljen je i u video formatu za potrebe izrade filma na Školi Vizuelne Antropologije (ŠVA) u organizaciji KSEA-e (Kluba studenata etnologije i antropologije) tokom maja 2016. godine, ali će u celosti biti predstavljeni samo obrađeni audio zapisi. Ankete i intervjui sa srednjoškolcima i srednjoškolcima sprovedeni su u periodu od 2016. do 2017. godine, a sa mladima starijeg uzrasta, ankete su sprovedene 2016. godine, a intervjui i posmatranje sa učestvovanjem od 2015. do 2019. godine.

Odabir ispitanika i ispitanica za intervjue i posmatranje sa učestvovanjem je u početku bio zamišljen tako da ne uključuje poznanike i poznanice, te da datoj temi pristupim „od nule“, što je nepristrasnije i objektivnije moguće, upoznavajući se sa ispitanicima i ispitanicama ali ne formirajući bliske prijateljske veze sa istima. Preokret koji se desio tokom istraživanja i naterao me da promislim o ovakvoj odluci jesu bila iskustva potpuno lične prirode, najprostije rečeno – druženje i izlaženje sa mojim društvom (preciznije: društvima), povezivanje i upoznavanje poznanika i poznanica u različitim prilikama i situacijama, koje su, pa gotovo uvek, rezultovale konzumacijom neke količine alkoholnog pića. Ovde počinje revidiranje moje pozicije kao istraživača prvim „refleksivnim okidačem“ i primerom prve posete klabani koji sam ilustrovala u prethodnom delu teksta; shvativši da sam i sama izvor informacija i deljenog korpusa znanja, i da sam bezbroj puta učestvovala u izlascima, pijenju ili opijanju, pričanju i prepričavanju „pijanih priča“, počinjem da tokom svakog izlaska i druženja koristim priliku za prikupljanje građe i beležaka. Ovo je često rezultovalo začikivanjem od strane mojih prijatelja – „Nevena izlazi sa nama samo da bi mogla da nas gleda i analizira kako pijemo“, a ponekada i zahtevima da se određene situacije, imena, video i audio zapisi ne koriste, što će u potpunosti biti ispoštovano u radu, ali takođe predstavlja važnu informaciju za analizu.

Dakle, može se reći da jedan deo mojih ispitanika i ispitanica predstavljaju oni sa kojima nisam oformila poznanstva i prijateljstva, drugi deo su oni koje sam upoznala tokom istraživanja i sa kojima sam oformila poznanstva, i, naposljetku, ali ne i najmanje važni, moji prijatelji i prijateljice, koji su neretko bili i najspremniji da sa mnom satima, bez pritiska ili neprijatnosti, detaljno razgovaraju o temi baš kao ključni informanti, i zbog toga sam im beskrajno zahvalna.

O nešto formalnijoj kategorizaciji odabira ispitanika i ispitanica: svi ispitanici i ispitanice su starosne dobi od 14. do 35. godina. U formulisanju i određivanju granica susrela sam se sa nekoliko dilema; o dilemi posmatranja sa učestvovanjem sa mlađima od 18. godina je već bilo reči i ono nije sprovedeno. Međutim, trebalo je, za potrebe metodološki „opravdanog“ postupka, odrediti gornju i donju granicu uzorka ispitanika, i to u ovom slučaju nije bilo nimalo lako. Iako je većina ispitanika i ispitanica svoje prvo piće probala ili imala neposredan susret sa alkoholom pre 14. godine, odnosno pre polaska u srednju školu, iz preliminarnih istraživanja (u obliku neformalnih razgovora i obrađivanja relevantne literature) odlučila sam se da početak srednje škole uzmem kao „prag“ ulaska u svet pijenja – većina ispitanika i ispitanica su svoja prva pića „ozbiljnije“ probali tada, ili su prva pijanstva doživeli upravo na početku srednje škole (ili prelazu iz osnovne škole u srednju, tokom prve ili druge godine srednje škole). Razlog za ovo, verujem, leži u činjenici da se u većini društava, pa i našem, prelazak iz osnovne u srednju školu posmatra kao prvi korak u „svet odraslih“, momenat kada mladi počinju da autonomnije raspolazu svojim slobodnim vremenom, kada počinju da izlaze više i formiraju širi krug prijatelja i poznanstava. Odrediti gornju granicu uzorka bilo je još teže. Naime, iako se formalno i zakonski smatra da su u našem društvu mladi oni koji nisu navršili 27. godinu, konstrukcija mladosti proteže se iznad 30, a neretko i 35. godine života; nekoliko puta sam, tokom terenskog rada (posebno posmatranja i posmatranja sa učestvovanjem) imala priliku da doživim kritiku kako nekoga „ne želim“ da intervjuišem ili pitam o temi jer je navršio/la 35. godina. S tim u vezi, pokušala sam da se orijentišem više na značenja koja moji ispitanici pridaju starenju i

tome kada prestaju da bivaju mladi⁵³, a koja su najčešće određivali: zaposlenjem, veridbom, venčanjem, zasnivanjem porodice, strategijama preraspodele slobodnog vremena, strategijama „pametnog“ pijenja, itd.

Moj uzorak, dakle, predstavlja nešto modifikovanu verziju stratifikovanog uzorka. Kako navodi Vesna Vučinić, ovakav tip uzorka je najzastupljenija vrsta u društvenim naukama i on se kreira u situacijama kada istraživač želi da se fokusira na neku društvenu grupu koju karakterišu deljeni socio-demografski faktori, poput uzrasta (Vučinić 2013, 35). Zahtevi istraživanja bili su takvi da je bilo neophodno kombinovati kvantitativne i kvalitativne pristupe, i to tako da kvalitativni pristup ima primat; kako Vučinić primećuje, odgovori na postavljena istraživačka pitanja dobijaju se putem opservacije sa različitim stepenom participacije i intervjuu, dok anketni upitnik služi za početni deo terenskog istraživanja (Vučinić 2013, 45). U slučaju mog istraživanja, anketni upitnik dao je, osim prikupljanja preliminarnog građe za koncipiranje daljeg istraživanja, i neke važne uvide u to kako se formiraju korpusi znanja o piću i pijenju.

Upitnici. Upitnici su deo početne faze istraživanja, koja je za cilj imala da istraži stavove i znanja mladih o piću i pijenju. Kako navodi Vesna Vučinić, „upitnik je glavni instrument svakog antropološkog istraživanja... bez obzira na metode terenskog istraživanja koji će biti korišćeni, upitnik mora da bude osnova za svakog od njih“ (Vučinić 2013, 51). Za razliku od faze sprovođenja neformalnih intervjuu, kojima se dobijaju detaljniji, detaljni iskazi i stavovi i rekonstrukcije događaja, a zatim i faze posmatranja sa učestvovanjem koja prati realnu aktivnost, upitnici predstavljaju „odraz naivne, idealizovane i nepotpune slike istraživača o lokalnoj zajednici“ (Vučinić 2013, 54), a pravo „bogatstvo činjenica“ sledi tek na terenu koji predstoji. S obzirom na temu istraživanja, tipovi činjenica o ispitanicima i ispitanicama koje sam odabrala kao neophodne jesu pol, godišta (odnosno uzrast), mesto rođenja i mesto boravka, i

⁵³ Iako će se analizom intervjuu pokazati da su strategije osmišljavanja mladosti i prestanka mladosti selektivne, tj. odnose se na pojedine situacije i događaje, a na druge ne.

zanimanje. Podaci prikupljeni metodom upitnika bili su dvojake prirode. Upitnik se sastojao od ukupno 25 pitanja, od kojih su 16 bila pitanja zatvorenog tipa, i 9 pitanja otvorenog tipa. U pitanjima zatvorenog tipa, 4 pitanja su imala opciju gde ispitanik/ispitanica mogu da obrazlože svoj odgovor, ukoliko smatraju da za time ima potrebe. Šest pitanja je koncipirano tako da je poslednji ponuđeni odgovor „drugo“, ukoliko ne pronađu odgovarajući u prethodno ponuđenim odgovorima. Odabrano je ukupno 100 upitnika (tokom pregledanja upitnika, na stranu su odvojeni oni koji nisu bili popunjeni u potpunosti, ili, kao što se često dešavalo, zbog teme istraživanja imali šaljive odgovore koji su bili neupotrebljivi), od čega je izabrano 50 upitnika koje su popunili srednjoškolci i srednjoškolke uzrasta 14-18 godina, i 50 upitnika koje su popunili ispitanici i ispitanice uzrasta 23-34 godine. Pitanja u upitniku bila su koncipirana oko sledećih tema i tematskih celina: da li ste, kada i u kojoj prilici prvi put probali alkohol? Koje su asocijacije vezane za pijenje (pozitivne i negativne)? Da li smatrate da je konzumacija alkoholnih pića u redu, i do koje granice, i koliko ih često konzumirate? Opišite situacije u kojima najčešće konzumirate alkohol, i kako pijete (u granicama, do stanja pripitosti, dok se ne napijem)? Sa kime najčešće pijete, i koju vrstu pića, i gde? Na osnovu čega birate mesto gde ćete piti? Koji su razlozi i povodi za pijenje, da li je provod bez alkohola moguć, i da li smatrate da je alkohol štetan? Da li smatrate da žene piju manje od muškaraca, i da li se na njihovo pijenje gleda sa neodobravanjem? Da li smatrate da je pijenje mladih problem, da li smatrate da je pijenje generalno problem, i da li krijete svoja pijanstva od roditelja? Opišite jedan svoj doživljaj pijanstva, i „igru pijenja“ ili takmičenje u opijanju?

Odgovori na pitanja otvorenog tipa i na pitanja sa mogućnošću dopune su analizirani i zatim podeljeni u tematske celine po sličnosti, a odgovori na pitanja zatvorenog tipa će biti izraženi brojačno. Tematske celine su izdvojene kao posebni delovi diskursa mladih o pijenju i analizirani kao takvi: diskurs opšteg i praktičnog znanja o alkoholu (štetnost, asocijacije, pijenje kao problem), diskurs mesta pijenja (gde), diskurs situacija/povoda (u kojim prilikama i zašto), rodni diskurs (maskulinitet i femininitet kao identitetski okvir), društveni diskurs (okruženje, doživljaji pijanstva i pijane priče, igre i takmičenja). Odgovore na pitanja otvorenog tipa kombinovale sam u

određenim diskurzivnim celinama sa transkriptima intervjua, kako bi se stekla potpunija slika o pojedinoj tematskoj celini.

Intervjui. Neformalni, polustrukturirani intervjui sprovedeni su kako sa ispitanicama i ispitanicima srednjih škola, tako i sa starijom grupom. Ukupno je prikupljeno i obrađeno 12 intervjua. Pitanja su bila koncipirana tako da prate nit upitnika, odnosno, obrađuju diskurzivne tematske celine: znanja, mesta, situacije, rodni aspekti, društvo. U okviru poslednje diskurzivne celine izdvojio se pomenuti koncept „pričanja pijanih priča“. Neke od ovih priča su visoko formalizovane kao kanonski narativi, ali ih neću analizirati putem semiotičke analize, iako se u pričama ističu parovi konfrontiranih značenja poput: slobode i kontrole, pojedinca i društva, normi (normalnosti) i anti-strukture. Radije, izdvojiću fragmente ovih priča koji za koje se pokazalo da su u potpunosti konzistentni sa (re)konstrukcijom diskursa o alkoholu i pijanstvima kao vidu socijalnog kapitala sa ambivalentnim potencijalom. Ovi fragmenti nisu izdvajani kako bi se potkrepila teza o rečenom diskursu, te u tom smislu ne predstavljaju entimem. Priče tj. narativi koji su „iskrsli“ tokom intervjua predstavljaju zasebnu celinu koja nije bila planirana samim istraživanjem i kao takvoj je neophodno posvetiti više pažnje u budućim istraživanjima, ali je ugodno „legla“ u samo središte premise o ambivalentnom diskursu o pijenju.

Definicija kojom se određuje antropološki intervju je sledeća: „intervju je svaki razgovor antropologa sa ispitanikom koji je informativan o temi istraživanja, bez obzira na tip upitnika i način beleženja podataka“ (Vučinić 2013, 139). Prema kriterijumima, svi intervjui su bili polustrukturirani – tematske celine za diskusiju su definisane (prethodnim upitnicima) a redosled tema bio je podložan promeni u toku razgovora. Intervjui su takođe bili neformalni, prema svom načinu sprovođenja: ispitanicima i ispitanicama je data sloboda u iskazima, vodila sam računa o osetljivosti teme, potpitanja su postavljana kao inicijator nastavka razgovora (bez prekidanja sagovornika ili sagovornice), i moram priznati da su gotovo svi intervjui obavljani bez osećaja nelagodnosti, ili da, ukoliko je on i postojao na početku razgovora, u toku istog je potpuno „istrebljen“. Ovo je posebno bilo od značaja sa mojim ključnim informantima,

koji su bili moji prijatelji i prijateljice; ključni ispitanici su oni ispitanici sa kojima razgovor „klizi”, oni koji o istraživačkoj temi (odnosno nekom segmentu kulture) mogu govoriti kao „predstavnicima” te teme, koji su spremni i voljni da na pitanja odgovaraju bez zadržki, sa kojima je tokom samog procesa terenskog rada/istraživanja ostvaren blizak kontakt (ili je postojao od ranije), koji su upoznati sa temom rada i analitičkim konceptima; koji su, u neku ruku, etnografi kao i sam istraživač (Bernard 2004, 196–197).

Sa ispitanicima i ispitanicama srednjoškolskog uzrasta obavljeno je sedam intervjua. Ispitanici i ispitanice su se dobrovoljno javljali za intervjuisanje nakon popunjavanja upitnika. Intervjui su obavljani u lokalnim kafićima oko srednjih škola, iz čisto praktičnih razloga. Iz druge grupacije – starijih mladih – prikupljeno je pet intervjua. Od toga, dva su sprovedena „parovski“, a tri samostalno sa ispitanicima. Oba su sprovedena u kućnoj atmosferi. Preostala dva samostalna intervjua su sprovedena u pabu, i treći samostalni je sproveden u stanu ispitanice.

Posmatranje. Posmatranje, ili opservacija, „predstavlja istraživački postupak koji podrazumeva aktivnost (ili praksu) posmatranja i beleženja činjenica i događaja, same činjenice koje su tom prilikom opažene i zabeležene, kao i komentare zasnovane na onome što je opaženo“ (Vučinić 2013, 113). Reklo bi se da je predmet moje opservacije – pijeње kao društvena praksa – fenomen koji spada u domen svakodnevice. Antropologija svakodnevice predstavlja donekle osporivani domen antropološkog proučavanja, utoliko što se percipira kao „zdravorazumska“, „banalna“, „repetitivna“, za razliku od antropološke fascinacije fenomenima poput magije i religije, rituala, politike... Sulima Roh i Džo Moran su možda najpoznatiji autori koji su se ovom temom pozabavili iz naučnog ugla, opisujući polje svakodnevice kao polje kulturnih promena, shematskih obrazaca i pozornice na kojoj se odigravaju lične, kolektivne i društvene promene i previranja (Roch 2002, Moran 2011). Osnovna ideja jeste da je domen svakodnevice izdvojen u dve kategorije – kategoriju rada i kategoriju slobodnog vremena (dokolice), te da obe imaju svoja pravila, vrednosti i norme koje ih omeđuju, kao i da oficijelni diskurs (strukture, institucije, mediji) uobličava svakodnevicu tako da

„običnom čoveku“ da smisao i „usmeri“ njegov život. Ove strukture se neprekidno potvrđuju, dekonstruišu i izgrađuju, tako da se hegemonija vladajućeg diskursa konstatno preispituje, osporava ili potcrtava. Ključno pitanje posmatranja svakodnevice u mom slučaju jeste upravo podela prostora i vremena na mesta i nemesta, i vreme rada i slobodno vreme, jer upravo iz ovih kategorija možemo iščitavati značenja koja se pridaju pijenju kao poželjnom ili nepoželjnom obrascu (i, naravno, tipovima pijenja, poput binge-ovanja.) Dobar primer koji ilustruje rečeno jeste upravo praksa binge-ovanja. Ovaj termin nema svoj pandan u srpskom jeziku, i ispitanici i ispitanice koriste transkribovanu pozajmljenicu „bindžovanje“. Reč binge odnosi se na kompulsivni unos neke hrane/pića u velikoj količini za kratak vremenski period; u slučaju pijenja, ovo znači da se ispijanjem veće količine alkoholnog pića za kratko vreme postiže intoksikacija i stanje pijanstva i da je ono samo po sebi cilj ovakvog pijenja. Ispitanici i ispitanice koriste još nekoliko izraza kako bi opisali ovaj proces: „odvaliti se“, „prekinuti se“, „usvinjiti se“. U toku faze posmatranja, ovo je bio najčešći oblik prakse pijenja koji sam zabeležila, bilo da je u pitanju bio izlazak vikendom ili neki drugi povod koji je rezultovao napijanjem. Posmatranje je obuhvatilo sledeće situacije/mesta: dvadeset kafana/klabana, dva parka, četiri kućne žurke i četiri „neformalna“ izlaska u grad⁵⁴. Nakon posmatranja vođene su beleške u kojima su zapisana zapažanja, detaljni opisi mesta i situacija. U analizi će biti kategorizovana mesta (prostori) opijanja i objašnjeno vreme, kao i prilike i kontekst.

Posmatranje sa učestvovanjem. Generalno govoreći, posmatranje sa učestvovanjem – ili opservacija sa participacijom – predstavlja kvalitativni antropološki etnografski metod *par excellence*. Cilj ovakvog istraživanja je dubinsko „čitanje“ struktura nekog društva/kulture, saživljavanje sa zajednicom ili grupom, i podrazumeva iscrpni terenski rad u dugom trajanju. Još od Bronislava Malinovskog, preko Franca Boasa, Margaret Mid, Evansa Pričarda, ovaj metod bio je eksploatisan, preispitivan,

⁵⁴ Treba napomenuti da su kafane/klabane najzastupljenije kao mesta opijanja mojih ispitanika i ispitanica, i da se u njima proslavljaju i/ili odigravaju najrazličitije forme prakse pijenja, ali da je u njima bilo najteže sprovesti metod posmatranja sa učestvovanjem.

osporavan; oformljavanje bliskih veza sa svojim ispitanicima kao preduslov ulaska i prihvatanja etnografa/antropologa od strane ispitivanih (kulture, zajednice ili grupe), dovedeno je u pitanje nakon niza „grešaka“, objavljenih dnevnika sa skandaloznim priznanjima, i instrumentalizacije i/ili zloupotrebe položaja. U postmodernoj antropologiji nametnulo se pitanje refleksivnosti i pozicije antropologa na terenu, o čemu je već detaljno bilo reči tokom predstavljanja metodološkog okvira. Takođe, pitanje identiteta etnografa/antropologa i ispitivanih je jedno od ključnih; u kojoj meri je identitet istraživača opterećen stegama sopstvene kulture, i da li ikada možemo u potpunosti razumeti identitete svojih proučavanih? Bezbroj je primera iz istorije discipline o antropologu kao „zlom“ majstoru koji instrumentalizuje svoje ispitivane, bivajući etnocentričan i namećući im norme sopstvene kulture, do kritika ponovljenih istraživanja koja su „raskrinkavala“ negdašnje antropološke „oskarovce“ terenskog rada (primer Margaret Mid i Dereka Frimena). Kako da etnograf/antropolog preuzme uloge, u istom onakvom obliku u kojem ih preuizmajaju ispitanici u datim situacijama koje se ispituju? Ove klasične dileme tradicionalne antropologije suspendovane su postmodernim uvidima u politike identiteta i kompletnu disoluciju identitetskih (nacionalnih, rodnih, etničkih) praksi, i činilo se kao da se odnos snaga vraća na pravo mesto – pridajući jednu jedinu i najveću važnost upravo proučavanima. Kao što je već rečeno, u radu će biti zauzet otklon prema ovakvoj potpunoj dekonstrukciji antropologa kao nekompetentnog etnografa, i otklon prema ispitivanim kao jedinim validnim „piscima“ svoje kulture. Unekoliko sam i oslobođena ovog teškog pitanja nemogućnosti spoznaje „etnografske stvarnosti“ jer je moje istraživanje obavljeno u društvu i kulturi iz koje dolazim i u kojoj sam odrasla, te je moj položaj kao „domaće“ (antropološkinje) i više nego pogodan za ovakav tip istraživanja. Situacije, mesta i posmatranje sa učestvovanjem u tom smislu mi nisu bili strani, već deo moje svakodnevice i deo „stvarnosti“ deljene sa ispitanicima i ispitanicama.

O nešto formalnijoj kategorizaciji ove faze rada: posmatranjem sa učestvovanjem obuhvaćene su gorepomenuti prostori/prilike, s tim što će u analizi kategorizacija biti usmerena upravo na one u kojima sam bila „direktni“ učesnik.

IV INTERPRETACIJA I ANALIZA MATERIJALA

U prethodnom poglavlju objašnjena je metodologija istraživanja, metodološki okvir i postupak i metode istraživanja. Navedeni su podaci o uzorku ispitanika, principu i cilju odabira uzorka, i dat je uvid u svaku fazu istraživanja – upitnike, intervjuje, posmatranje i posmatranje sa učestvovanjem.

Interpretacija i analiza građe biće podeljena po tematskim celinama; odgovori dobijeni metodom upitnika, intervjuja i posmatranja sa učestvovanjem su grupisani tako da generišu sledeće kategorije (tematske celine):

1. Etnoeksplicacije pića i pijenja – odnose se na diskurs opšteg i „praktičnog“ korpusa znanja o alkoholu i pijenju. Znanje koje su ispitanici prikupili i stekli dolazi iz različitih izvora (porodica, okruženje, institucije, mediji, javno zdravlje). Ovo znanje je kumulativno, njime se operiše i njime se „služi“ kao logičkom kategorijom u okvirima svakodnevice. U ovom diskursu, opšta mesta su: alkoholna pića kao element svakodnevice (podela vremena na rad i dokolicu), znanje o društvenim normama koje oblikuju prakse pijenja (predstave o kontroli, granici i umerenosti), mesta konvivijalnosti, kao i rodni aspekti konzumacije alkohola.
2. Mesta pijenja – podrazumevaju mesta i nemesta na kojima se pije. „Mesto“ se posmatra kao prostor socijalnog delovanja u kojem se odvija društveni čin (pijenje). Mesta pijanja su kulturološki oblikovana tako da predstavljaju liminalne prostore. Nemesta, s druge strane, mogu nastati bilo gde i u bilo kom trenutku i nisu kulturološki predodređena za pijenje (parkovi, zatim kuće kao deo privatne sfere). I jedna i druga predstavljaju etnografske arene, tj. identitetske forume i mesta konvivijalnosti.
3. Prilike i stilovi pijenja – odnose se na situacije i povode koji su ili predodređeni, ili rezultuju pijenjem. Najčešće, tip prilike određuje i stil pijenja. Kao preovlađujuća praksa u okviru stilova pijenja izdvaja se „bindžovanje“ (*binge-drinking*) vikendima. U okviru prepričavanja različitih doživljaja koji su se desili tokom vikend-izlazaka, ispitanici i ispitanice putem prepričavanja „pijanih

priča“ generišu narative o pijanim događajima koji predstavljaju retrospektivne konstrukte; ove priče evociraju događaje iz prošlosti za svrhe sadašnjosti, ali istovremeno služe kao motivacija za buduće događaje.

4. „Novi život“ kafane – zavređuje posebnu pažnju i ogleda se u mapiranju i objašnjavanju koncepcija, promena u koncepcijama i predstava o ovom tipu javnog mesta, i obrazaca ponašanja u njima.

IV 1. Etnoeksplikacije pića i pijenja

Kako je navedeno u uvodu disertacije, osnovna namera mi je bila da istražim vezu između konzumacije alkohola i populacije mladih u Beogradu. S obzirom na to da je, iz antropološke perspektive, kulturnoj dimenziji, odnosno kulturnim konceptualizacijama konzumacije alkohola dat primat u odnosu na medicinske i socio-medicinske eksplikacije, naglasak je na pijenju kao praksi, kao društvenom činu, koji čini ideološku potporu izgradnje individualnog i grupnog identiteta. Ovi procesi identifikacije odigravaju se neprestano, a prakse pijenja su njihovi aktivni elementi⁵⁵. Neizostavan deo kulture pijenja mladih jeste njeno smeštanje u širi društveni, politički i ekonomski kontekst; ovaj kontekst oblikuje prakse pijenja, tako da se performativnost kulture i identiteta koju možemo iščitati iz njih „uklapa“ u širu mrežu značenja, tradicija i vrednosti date kulture.

Rečeni imaginarijum značenja i vrednosti može se shvatiti i kao set međusobno zavisnih i prožimajućih faktora koji, delujući zajedno, kroje, ali i „osnažuju“ ponašanja, norme i vrednosti koje mladi povezuju sa pijenjem. Kako Hit ističe, nemoguće je razdvojiti temporalnu dimenziju pijenja (kada pijemo) od društveno značajnih ponašanja, ideja i vrednosti koja se pripisuju alkoholu kao komoditetu (Heath 2000, prema: Wilson 2005, 16). Prakse pijenja ne izgrađuju se samo na osnovu društva ili „porodičnog vaspitanja“ u kojem se pije (dva faktora socijalizacije koji se najviše akcentuju u društveno-humanističkim istraživanjima o mladima i pijenju), već podležu jednom širem delokrugu kulturološkog oblikovanja i trendova, koji uključuju koncepcije javnog zdravlja promovisane u društvu, i marketing (industriju i „promociju“ pića, te određeni brendovi ili vrste postaju dinstiktivni za individualno/grupno identifikovanje). U svemu ovome, mladi nisu pasivni „primaoci“ vladajućih društvenih normi, već proaktivno učestvuju u korišćenju „alkoholnog kapitala“ kako bi sopstvene identitete potvrdili (ili osporili); ovi identiteti zavisni su od faktora kao što su uzrast, rod, društveni status/položaj (Scott et al. 2017). Pitanje praksi

⁵⁵ I obrnuto – prakse pijenja „služe“ kako bi se identiteti reprodukovali ili osporili.

pijenja iz antropološkog ugla može se shvatiti i kao polje neprestanih promena u okviru jedne prakse koja opstaje kontinuirano; kako navodi Zorica Ivanović, stvaranje kulturnih obrazaca kroz svakodnevno ponašanje još od sedamdesetih godina 20. veka zavređuje pažnju društvenih nauka, ali najzačasniji predstavnik teorije prakse jeste Pjer Burdije (Ivanović 2010, 26). Burdije je uložio značajni napor da kroz teoriju prakse i koncept habitusa objasni kako kontinuitet, tako i stalne transformacije kulturnih oblika (Ivanović 2010, 26).

Etnoeksplikacije informanata o piću i pijenju u ovom smislu predstavljaju svojevrsno „uputstvo za upotrebu alkohola“⁵⁶ u svakodnevici mladih. Imajući u vidu da su „etnografije hipoteze“ (Milenković 2006, 177), i da ih pišemo tako da mogu biti opovrgnute, iskazi znanja i stavova (rečene etnoeksplikacije) koje su moji informanti prezentovali putem odgovora na upitnike čine kamen temeljac, ili, pre, vrh ledenog brega diskursa o alkoholu i pijenju. Tek kroz analizu tematskih celina i putem intervjua dolazimo do „finesa“ i delimičnog rastakanja ovih „tvrdih“ znanja. Zato valja „suvo“ predstaviti rezultate upitnika, kako bismo operisali sa brojevima i ciframa koji treba nešto (za početak) da nam kažu o tome gde, kako, kada, sa kime i zašto mladi piju (ako piju).

Predstavljanje rezultata upitnika biće podeljeno na dve grupe:

1. Rezultate upitnika koji su sprovedeni među populacijom srednjoškolaca (15-18 godina) i

⁵⁶ Zahvaljujem kolegici i prijateljici doc. dr Ani Banić na ovoj britkoj opservaciji i ideji.

Etnoeksplikacije predstavljaju pojašnjenja određenih fenomena koja dobijamo od naših informanata; one su osmišljena tako da pojedinac pomoću njih uspešno „manevriše“ svakodnevnim interakcijama, tvoreći socijalno značajne veze sa drugima, te u tom smislu nisu „pogrešne“, „ispravne“ ili nešto što treba dekonstruisati i odgonetnuti im smisao, već, smeštanjem u određeni društveni, politički i istorijski kontekst, dobijamo uvid u to kako neko društvo funkcioniše i kakve to priče pričamo o sebi, bilo da ih pričamo „nama“ ili se nekome sa strane (kao što sam u ovom slučaju bila ja kao istraživač).

2. Rezultate upitnika sprovedenih među populacijom starijih adolescenata⁵⁷.

Između ove dve grupacije javile su se važne diskrepance u pojedinim tematskim celinama.

Rezultati upitnika koji su sprovedeni među populacijom srednjoškolaca. Na pitanje da li su ikada probali alkohol, od 70 ispitanika i ispitanica srednjoškolskog uzrasta potvrdno je odgovorilo njih 69; samo jedna ispitanica iz kategorije uzrasta 14-16 godina nikada nije probala alkoholna pića. Među ispitanicima uzrasta 15-16 godina (prva i druga godina srednje škole) svi su probali alkoholno piće – od njih deset, četvoro ispitanika je probalo alkohol sa 10 godina, troje sa 14, i po jedan ispitanik sa 11, 12 i 13 godina. Ispitanice su se izjasnile takođe potvrdno, sem jedne, koja nikada nije probala alkoholno piće; njih sedam je probalo prvi put alkohol sa 14 godina, četiri sa 15 godina, tri sa šest godina i tri sa 13 godina, dve sa 11 i po jedna ispitanica sa 7 i 10 godina. Momci su se većinom potvrdno izjasnili o prvom pijanstvu – njih sedam od deset je imalo iskustvo pijanstva, dok su devojke podeljene po ovom iskustvu – od njih 21, 11 je doživelo pijanstvo. Od 48 ispitanika i ispitanica uzrasta 17-18 godina, ispitanici su probali alkohol prvi put u sledećim starosnim dobima: njih četvoro sa 12, četvoro sa 13 i četvoro sa 15 godina, dvoje sa 4, dvoje sa 8, dvoje sa 10 i dvoje sa 14 godina; i po jedan ispitanik sa 8 i 11 godina, dok jedan ispitanik navodi kako mu je alkoholno piće bilo dato još dok je bio beba (u prvoj godini života). Od ispitanica uzrasta 17-18 godina alkoholna pića njih šest je probalo sa 14 godina, šest sa 13, pet sa 15, po dve ispitanice sa 10 i 16 godina i jedna ispitanica sa 5, kao i jedna sa 7. Interesantan podatak je i da su sedam ispitanika naveli kako su alkoholno piće prvi put probali u okviru porodice i to tako što im je „dato“ od strane muškog člana (oca ili dede), kao i tri ispitanice.

⁵⁷ U društvenim naukama postoji neslaganje oko definisanja starosnih granica u okviru adolescencije, ali se pod pojmom „stariji adolescenti“ smatraju svi oni iznad 15. godine života. Za potrebe ovog rada, kao donju granicu zbog lakšeg baratanja rezultatima upitnika i intervjua uzeta je 18. godina.

Kao prilike u kojima su prvi put probali alkoholna pića, ispitanici i ispitanice navode iste odgovore u obe starosne kategorije (15-16 godina i 17-18 godina): prednjači rođendan kao povod, zatim slava, pa Nova godina, žurka ili izlazak, i zatim „kod kuće“ ili „bez povoda“ sa samo 10 odgovora („sa dve drugarice kod kuće“, „iz dosade kod kuće“, „kod kuće bez povoda“). Pozitivne asocijacije na konzumaciju alkohola ima 52 od 70 ispitanika i ispitanica; 15 njih ima „mešane“ asocijacije (pozitivne i negativne), dok troje ima isključivo negativne. Kao pozitivne asocijacije navode se: društvo, zabava, provod, „ludilo“, opuštanje, podizanje raspoloženja, „alkohol kao pomagač“, veselje i zabava, obeležavanje lepih i srećnih trenutaka, vikend, petak i subota, žurke, zezanje, „muvanje devojaka“, a kao negativne alkoholizam, problem, tuga, depresija, raskid, „stalni unos koji vodi zdravstvenim problemima“, oštećenje organizma i organa poput bubrega, jetre i mozga. Samo tri odgovora povezuju pijenje sa isključivo negativnim asocicijama, „alkohol ništa dobro nikome nije doneo, porok i tuga“, „mladi misle da su tako više kul, a samo se blamiraju i nemaju kontrolu“ i „alkohol oštećuje čeonu režanj kao centar duhovnosti i unutrašnje organe“. Da je alkohol piti „u redu do određene granice“ smatra 60 ispitanika i ispitanica, dok samo troje smatra da „nije u redu“, i 7 da je potpuno „u redu“; zanimljiva objašnjenja na dopunskom delu ovog pitanja pokazuju nam šta to ispitanici i ispitanice podrazumevaju pod rečenom granicom: „ponašati se normalno i ne praviti probleme“, „kontrolisati se“, „ne dozvoliti da utiče na ostatak života“, „da ne dođe do tuče ili nasilja u porodici“, „u redu je sve dok neko nije agresivan“, „treba biti umeren“, „čovjek mora da kontroliše sebe i zna granicu“, „bitno je da alkohol nije glavni razlog druženja“. Termini koje ispitanici u obrazloženju ovog odgovora najviše koriste su *kontrola* i *granica*, kao i *pozitivna* i *negativna dejstva* alkohola na *ponašanje pojedinca*. Takođe, na pitanje koliko često konzumiraju alkohol, izuzev tri odgovora koja su eksplicitno negativna, alkohol konzumira „u proseku jednom mesečno“ ili „nekoliko puta (2-3) mesečno“ 54 ispitanika i ispitanice, „u proseku jednom nedeljno“ njih 7, i njih 6 konzumira „samo u specijalnim prilikama (kao što su Nove godine i rođendani)“.

Kao situacije i događaji koji su vezani za konzumaciju alkohola uvek se navode društvene prilike: u društvu, sa prijateljima, u okviru porodice, na proslavama, izlascima u grad, žurkama, punoletstvima, rođendanima, krštenjima, svadbama, slavama, Novim godinama, zabavama, na fudbalskim utakmicama (ili tokom gledanja utakmica), kada žele da se opuste i provedu (na nekom društvenom događaju), vikendi nakon cele nedelje učenja i obaveza. Nijedan ispitanik ili ispitanica nisu povezali pijenje i samoću ili izolaciju, već su sopstvena iskustva pijenja isključivo „smeštali“ u okvire društvenih događaja i (uglavnom) povoda za slavlje (iako je nekoliko ispitanika i ispitanica navelo u prethodnim odgovorima da pijenje povezuju i sa raskidom ili svađom u vezama ili sa prijateljima). Jedan ispitanik je naveo kako mu piće pomaže da u društvenim situacijama gde zna da će mu biti „neprijatno“, bude manje „socially awkward“⁵⁸. U vezi pomenutih granica i količine popijenog pića i ponašanja, ispitanici i ispitanice su se najviše odlučili za odgovore „pijem u granicama i pazim da se ne napijem“ i „pijem taman toliko da budem pripi/a, ali da imam kontrolu“, sa 65 odgovora; samo troje ispitanika „pije dok se ne napije“, dok dvoje smatraju da količina popijenog pića i stanja pripiitosti i pijanstva zavise od atmosfere i situacije, te biraju više ponuđenih odgovora.

Na pitanje o tome kako bi opisali svoje stavove prema konzumaciji alkohola, ispitanici i ispitanice su najčešće davali ilustrativne primere iz izlazaka u grad, ili drugih „specijalnih“ situacija u kojima su imali prilike da probaju alkoholna pića, obično u nešto većim količinama od jednog pića. Iz ovih iskaza mogu se iščitati rodni aspekti, sadejstvo normativnih/tradicionalnih faktora i globalnih tj. „modernih“, kao i očekivana, ali i nepoželjna ponašanja onih koji su se napili. Navešću nekoliko primera koji to najpodrobnije prikazuju:

„Odličan početak godine jeste, sad su aktuelni osamnaesti rođendani, odnosno punoletstva, obično uvek bude nečije prvo pijanstvo ili se uradi nečim... to su jednostavno takva mesta i prilike. Ljudi zakupe lokal i klub, obezbeđenje, neograničeno

⁵⁸ *Social awkwardness* je termin koji u prevodu doslovno znači „društveno nesnađen“. Ispitanici i ispitanice koji se osećaju *socially awkward* ga često povezuju sa društvenom anksioznošću, odnosno situacijama u kojima im preveliki broj ljudi ili sam događaj/mesto na kojem su se obreli izaziva nelagodu i osećaj tenzije.

piće. Klub kao što je ranije bio 'Molokini', pa 'Egzit', 'Santo Domingo'... Možeš i kafanu, uglavnom prostor kapaciteta 200-250 ljudi, piće dolazi u okviru mesta. *All inclusive* se uzima. Nikoga od rodbine nije bilo, ni roditelji, i to se svelo na to što su jednostavno bili u dobrom raspoloženju i to baš zbog alkohola. Čak i ljudi koji nikada nisu probali, to im je bila prilika, ortak slavi osamnaesti, niko me neće smarati i gledati. Svi, zašto ne bih i ja. Na kraju pola njih završilo u kupatilu ispućano, a pola se i ne seća šta su radili. Pored je bila racija u gej klubu, mi izlazimo napolje iz kluba 'VIP', da treznimo slavljenika, a napolju patrola i dve marice, mislili smo da će sve da nas pohapse jer pola nas nije punoletno, a svašta se radilo, nije samo alkohol bio, i osoblje je bilo urađeno... Mi smo objasnili da je privatna žurka, da se slavi punoletstvo, samo nas pogledao i rekao „dobro“, i otišao. Slavljenik je ležao pored nas mrtav pijan, nije ga ni pogledao, samo je otišao svojim poslom. Jedna ortakinja, labilna osoba, ljuta je bila na sve okolo i drala se, a na kraju poslednja se vratila i rekla – sve vas volim. Volim ljude koje alkohol uradi na sreću! Ako preraste u agresiju, to je katastrofa. Obično ljudi koji dođu na žurku da bi se samo napili i izbacili bes, oni dođu besni, ne dođu normalni, nego jednostavno... jednom se desilo drugu ali shvatio je da ga je uhvatio napad besa pa je trčao sat vremena preko mosta do Zemuna da se iskulira jer je shvatio da je besan i jednostavno je trčao po kiši do kuće. Neko je bacio neki komentar i to je preraslo u „šta si rekao?!“, „šta si dobacio?!“, pa se smirio nekako, i da ne bi to eskaliralo i polomio sve, i otišao je. Kad su klubovi prepuni, zakači neko nekoga, sporečkaju se i to se dešava.“ (M. devojka, 17 godina)

„Moj stav, imam stav... Ja često idem na rođendan, i tako nekad u izlazak, klub, kafanu, obično pijem belo vino, tekilu, đus-vodku i mislim da je to skroz ok kad se izlazi, rođendan, slavlje, svadba i da se konzumira u određenim količinama, dok se čovek lepo oseća i dok je veseo, ako mu je muka ili se oduzima u tom trenutku prestane. Moja drugarica se tako oduzela pa je dolazila hitna pomoć, roditelji.“ (D. 16 godina)

„Kod nas je više oko 90% mladih ljudi prvi alkohol probalo u kući. Još od malena, slava, baba i deda, ti si momčina, babino zlato, evo ti popij. I svi su oduševljeni, kakva junačina, on pije. Da ja mislim da je to definitivno kod nas malo, nisu čvrsti moralni

stavovi po tom pitanju. Mentalitet je da osuđuju više devojke ili devojčice koje piju. Uvek će biti lakše da ako vidi neko momka da povraća – pijana budala. A zato kada žensko povraća, to je odmah grozno i odvratno i o tome se priča par godina. Ali nekako, ostalo je to oduvek, da žena srpska mora da bude smerna i pristojna i uvek dama. Gubi se to polako ali u nekim sredinama opstaje.“ (D. 17 godina)

„To sve zavisi od individue jer devojke bude sramota da priznaju da piju, da vole da piju. Uvek gleda šta će prva osoba u grupi da uradi, ako prvo neko drugi uradi, onda je to zeleno svetlo i gleda se prema osobi koja je dominantna u društvu. Uvek kada se izađe grupno, postoji osoba koja je prirodni lider, kaže gde se ide, ima ideje, ljudi mahinalno krenu za njim i jednostavno, uđu u kafić, naruči pivo na primer, drugima daje zeleno svetlo, da ne moraju da se boje da će neko da osuđuje. Dešavalo se da taj lider bude devojka naravno! Gleda se po tome koliko je osoba karakterni jaka i nije bitno da li je muško ili žensko dok god ima karakter – vidiš osobu i znaš da je jaka i ima to nešto. Uglavnom idemo tamo gde znamo da će nam ulaz biti dozvoljen, gde nas neće cimati za dokumenta. U Beogradu, Dorćol je leglo hipstera i možemo da uđemo bilo gde. Jednostavno, makar bila bleja ispred zgrade u bloku, izlazi se tamo gde znamo i sigurni smo da će nam biti okej. Cetinjska, pabovi, „Crna kornjača“, „Sport pab“, itd. Neće da nas cimaju tamo. Neki već imaju 18 godina sada, jednostavno ili nađemo osobu koja je starija i uđemo s njom. Kada si žena, mnogo je lakše. Klubovi i sva mesta gledaju da dođe što više ženskih osoba i samo će da te puste i prodaće ti šta god, jer si žensko, da mogu da te slikaju, odgovara im da bude tu što više devojaka. Za muškarce izmisle, na primer da je neko previše pijan i ne puste ga, a puste devojku. Ali mi se nikada tako ne razdvajamo.“ (D. 17. godina)

„Alkohol je okej kada su u pitanju slavlja i rođendani. Ovako svaki dan, nije. Babe i dede koji piju svaki dan, možda piju zbog zdravlja. Ako piju aperitiv pre ručka, to je navika. Sve što nije preterano, je okej. Ako je svaki dan previše, onda je to alkoholizam. Ako neko popije litar vodke ili rakije dnevno, to je previše, bez obzira na to da li je čovek posle toga normalan. Neki ljudi su agresivni, neki su opušteni i zezaju se. Zavisi ko je kakvog temperamenta i raspoloženja pre nego što počne da pije. Ako je

raskinuo sa devojkom i napije se, još će gore da bude. Ako je srećan, biće još srećniji. Alkohol može da ti skroz promeni osećaj koji si imao ili da ga pojača. Ja se nikad nisam pobio, a imam drugare koji to rade. Ima uticaj i šta piješ. Na nekoga agresivno utiče vinjak, na nekoga vodka. Žestina te često radi na agresiju. Imam drugare koji kada piju pivo okej su, a kad piju vodku agresivni su. I zavisi da li te neko isprovocira dok piješ.“ (M. 17 godina)

Na pitanje na kojim mestima najčešće piju, ponuđeno je bilo nekoliko odgovora sa mogućnošću odabira više njih. Ispitanici i ispitanice zaokruživali su po više ponuđenih odgovora (u skladu sa time da izvesna prilika za pijenje iziskuje izvesno mesto)⁵⁹; najviše „glasova“ dobila je kafana, a zatim slede „nečija kuća“ i „svoja kuća“, pa potom klub, park, i na kraju kafić kao najmanje popularno mesto za pijenje. Svi ispitanici i ispitanice su naveli da mesta pijenja povezuju sa povodom i prilikom: gde će piti, zavisi isključivo od društva (tipa društva) i tipa povoda (da li je u pitanju vikend, žurka, rođendan). Samo dvoje ispitanika je navelo da je mesto „nebitno“ dok je „dobro zezanje/zabava“.

„Dovoljno je da budu petak i subota uveče, završili smo radnu nedelju, neki sa školom ili ispitima, i ajde da izađemo, to radimo svaki vikend. Skoro smo imali trep žurku u „Dragstoru“. Ne treba nam povod, nema ga. Bitno je samo da se ima keša, ne mora ni toga mnogo. Pijemo bilo šta. Kežual izlazak, logično – pivo, kuliramo, a ovako specijalno, žurka ili rođendan, krene se sa pivom pa se završi na svemu, onda se ne pita, i onda žestina, najčešće. Često smo imali slučajeva da odemo u šot bar, samo šotovi. Tamo odeš da se napiješ pa ideš dalje po splavovima i kafanama. Tu se ljudi šotiraju pa idu dalje. Tako smo par puta uradili. „Šot bar“ je dobar jer je postalo atraktivno mesto pošto ima više vrsta šotova nego bilo gde... izgleda kao mozak šot, ili zapali čašu, svima je to *wow*. Ili se malo dobiju ili napiju ili prepiju pa idu dalje. Ako je *girls night out*,

⁵⁹ Iz ovog razloga neću brojčano iskazivati zaokružene odgovore, već ću ih poređati po „popularnosti“. Deset ispitanika i ispitanica zaokružilo je sve ponuđene odgovore i objasnili su da mesto pijenja biraju u skladu sa prilikom i društvom.

onda obično ide tako što se sve devojke sjate u kuću, šminkaju se i oblače, pa onda krenemo. Kada je mešano možemo i trezni pa onda krenemo negde. Ja imam svoje ljude i to je to, ne menjam društva, eventualno ako se ubaci poznanik ili prijatelj od nekoga sa strane. Ne osećam se prijatno da pijem sa nekim koga ne poznajem. Kad pravim kućnu žurku ljudi moraju da mi garantuju za druge da neće napraviti lom i kakvi će da budu. Moram da imam taj vid sigurnosti.“ (M. devojka, 17 godina)

Na pitanje koja pića najčešće biraju, mladi se pre svega odlučuju za pivo, vino (i špricer), kao i Somersby⁶⁰. Potom dolaze kokteli, šampanjac, i mešana pića poput džintonika, đus-vodke, bambusa (crno vino i koka kola), i tek na kraju rakija, vinjak i viski. Ispitanice su češće navodile kako vole koktele i slatka pića (kao i pojedine likere i medovaču), dok su ispitanici češće navodili viski, vinjak i rakiju.

„Naravno da je okej da se pije. Mislim da svaki čovek treba da zna svoju granicu. Moja je, na beer festu, brojala sam ujutru koliko sam popila... to je bilo osam litara. Pet litara piva, dve litre Somersby-ja i ostalo je bilo mešano. To je bila moja granica ali ja nikad nisam povraćala ili da se ne sećam... bolela me glava i stomak ali to je to. Znam ljude koji se napiju od jednog piva. Mene samo nervira samo kada se ti koji malo piju uzmi i počnu da pokušavaju da piju kao ja... ja to imam na tatu. On je bio takav, izdržljiv... mogu da izdržim i da se svega sećam i ne pravim nikakve gluposti, a drugarice pokušavaju sve isto što i ja i onda bude strašno. Ne izlazimo svakog vikenda. Idem u pozorište, glumim i posle imamo žurke posle premijeri. Mislim da tako, kad ima povoda, što da ne, stvarno to mislim. Ili mislim da... eto jednom kad sam bila neraspoložena, inače išla sam u muzičku školu i bio mi je užasan dan, a ceo dan nisam ušla u kuću i drugarica me zove da idemo napolje uveče. Toliko mi je bilo muka od svega da sam krenula da se smejem i oraspoložila sam se i kao ajde da popijemo pivo! I više volim slatkasta pića, koktele. Znam ja da pijem i rakiju ali ne volim gorku,

⁶⁰ Somersby je vrsta cidera sa niskim udelom alkohola (4%) i ima nekoliko voćnih ukusa – jabuka, kruška, borovnica, lubenica... važi za „letnje“ i lagano piće, gazirano je, osvežavajuće i slatko.

medovača mi je baš super. Pivo nije slatko ali baš ga pijem, prosto pivo je pivo. Kad ljudi ne znaju šta će onda uzmu pivo. Recimo bila sam na nekoliko 18ih, i pila sam koktele. I nije mi to zanimljivo jer je malo 'situacija'." (M. devojka, 17. godina)

„Ja inače pijem vodku. Najjeftinija je. Đus vodka. I ponekad viski. Na rođendanima. Pivo ne mogu da pijem jer mi se naduje stomak. Volim i badel, ali više vodku. Mogu lepo da je pomešam sa sokom i da se ne oseća alkohol. Jer vodka je čist alkohol i nije baš prijatno. Devojke isto piju vodku, nekad tekilu. Pijemo i vinjak ponekada. Ja mislim da ću do 20 i neke da se zezam i da se uozbiljim. Neću više toliko da izlazim, šta će mi to posle 25. godine, treba a mislim na porodicu i život, a ne da se provodim. Druga stvar je ako je neko kasno počeo da pije. A ja imam 17, meni je već sad dosadno i idem radi reda. Marketing? Može da utiče. Ja ne bih pio ništa sem vodke i viskija. Ali to često kod mlađih izaziva mešanje pića pa se ubiju i ispovraćaju. Inače pijem vodku, pa onda viski, i tako sam navikao, i znam kako će da me odradi. A kad sam imao 15, pio sam i vino, i belo i roze i crno i vodku i sve, i ubio sam se ko zvečka. Dva puta sam se tako napio, oba puta od vina. Popio sam litar na brzinu, kao ajde da pravim društvo. Posle kad me stiglo... piješ, špricer ide kao ništa, a posle kad te stigne... Kod mene u društvu niko ne pije rakiju. Neki su se opijali kod rakije, i taj jedan drugar kad gucne, odmah trči na šolju. Niko ne gotivi rakiju jer je tradicionalno piće.“ (M. momak, 17 godina)

„Tanka je granica između toga da budeš cirke i još 1-2 pića da pređeš tu granicu... kada je neko kome je pijenje sport, postoji šablon po kojem se pije, prvo kreneš od laganijih stvari, kao pivo. Što je piće tamnije, mamurluk je gori, a sa vinom je problem što hvata tek posle pola sata. Tek tad će da te saleti i pukne i to ne preporučujem, mora da postoji šablon, znači pivo, pa jače i jače i onda rakiju gasiš pivom. Viski-vinjak, viski-vinjak pa posle ne znaš šta je šta a rakija ti postane kao voda. A vinjak... s njim ne možeš da se zezneš, što bi rekli prostodušni ljudi, znaš kakav je i ne postoji više vrsta. Vinjak je dobar zato što nije tako ljut kao rakija i ima dozu slatkoće, a jači je od rakije, tako da će ljudi pre izabrati vinjak nego rakiju. Šta sve možeš sa vinjakom? I da mešaš? Vinjakolada, red-bull-vodka, vodka se oduvek mešala, „svinjak“ – kad je neko uroljan

od svinjaka... rakiještina, radža, pivo je bomba od dve litre, „Zaječarac“, zidarsko pivo kao žargon za jeftina piva... Momci će uvek da izaberu pivo a devojke uvek *Somersby* ili *Smirnoff ice* ili vodku sa energetske pićem, ali to je sve stvar ličnog ukusa, bleja u parkiću i na zidiću je ono što je dostupno, sigurno ne viski nego u skladu sa mogućnostima... ne eksperimentišemo sa vinima nego uzmemo „Sangriu“ jer je slatka, uzmemo ono za šta smo sigurni da ne bacamo pare uzalud, i da nam bude odvratno i da nam bude žao para. (D. momak, 17 godina)

Takmičenja i „pijačke igre“ zauzimaju mali udeo u praksama pijenja, ali iz opisa ovih praksi dobijamo važne podatke o tome kako mladi osmišljavaju zabavljanje putem pijenja. Naime, od 70 ispitanika i ispitanica, samo 20 navodi da su se nekada takmičili u ispijanju alkohola, ili igrali igre koje za cilj imaju napijanje. Mnogi ispitanici i ispitanice smatraju da je takmičenje u napijanju „opasno“, „to rade oni koji su nezreli“, „u našem društvu to ne radimo“, a da su „pijačke igre za klince“ ili „besmislene“. S druge strane, nešto manje od trećine ispitanika i ispitanica kao pijačke igre navodi beer pong, razne igre sa kartama (kao „cugopol“), „da li si ikad“, „istina ili izazov“. Igre su različite ali svi ispitanici i ispitanice navode da je poenta univerzalna, a to je napijanje; igre se po pravilu igraju na kućnim žurkama (mada postoje i lokali koji organizuju takmičenja u beer pong-u), gde se kroz igru kao participativnu aktivnost mladi bolje upoznaju, zbližavaju kroz deljenje (neretko intimnih i/ili sramotnih) detalja, i zabavljaju. Bez izuzetka, informanti smatraju da ovakve igre služe intenziviranju bliskih veza ili upoznavanju novih prijatelja, kao i da bi se naknadno prepričavale priče i smešni događaji koji su se desili tokom igranja.

U upitnicima su bila ponuđena dva pitanja koja se odnose na razlike u pijenju muškaraca i žena: da li smatraju da žene piju manje od muškaraca ili ne, da li piju manje jer se brže napiju i da li je takva situacija bila nekada, ali sada više nije tako. Drugo pitanje odnosilo se na njihovu percepciju društvene osude u pogledu „ženskog pijenja“, odnosno, da li smatraju da okruženje sa odobravanjem ili neodobravanjem gleda na žene koje piju. Ispitanici većinom smatraju da žene ne piju manje od muškaraca (15), zatim da piju manje (8), da piju manje jer se brže napiju (5) i naposljetku, da su nekada

pile manje ali sada više ne (3). Ispitanice, s druge strane, najviše smatraju da žene ne piju manje od muškaraca (18), zatim da su nekada pile manje ali sada više ne (16), te da piju manje jer se brže napiju (6), i naposljetku, samo dve ispitanice smatraju da žene u globalu piju manje od muškaraca. Interesantne podatke dobijamo iz dodatnih opisa ispitanika i ispitanica koji su detaljnije objasnili svoj odgovor, i ovde su se najviše izjašnjavale ispitanice: „nekada žene znaju da popiju i mnogo više“, „kako vreme ide, sve se menja, tako i žene piju više i ne poštuju sebe“, „žene ne treba da se opijaju, nego treba da budu dame i piju u umerenim količinama“, „lično, ja mislim da ženi ne treba dozvoljavati opijanje“. Dva ispitanika izjasnila su se po ovom pitanju i to tako što smatraju da je to individualna stvar i da „zavisi od osobe“, i „katastrofa su, gore od muškaraca“.

„Devojke u mom društvu piju više nego muškarci, bar izgledaju gore kad se napiju, verovatno popiju manje ali utiče dosta više na njih... nekad je rakija bila za muškarce ali sad i to piju devojke, i pivo i vinjak, u društvu svi piju, idemo najčešće u kafanu i splav, kafana „Druga kuća“, to je za mlade, tu najviše idemo. Sve je drveno i ima stolnjake, i sve izgleda kao da je kafana, ali to nije sigurno prava kafana. Kao da se pretvorilo u splav, nije klasična obična kafana.“

„Devojke koje se ne oleše uglavnom piju belo vino, ima i onih što piju rakiju i pivo... ali najviše vino. One koje se baš napiju, ljube i grle ljude, vesele su, a dečaci su više agresivni... takav sam i ja bio prvih par puta, baš sam pravio situacije, radilo me na agresiju, nisam mogao da iskontrolišem. Mirnije su od nas, duplo veselije i ponekad naporne.“ (I. momak, 16 godina)

„Nevezano za to da li je leto ili zima, najviše volim *Keglevich*. To volim sa jagodom, jako, i pinakoladu. Uglavnom neke koktele, a kad idem u kafiće, normalno pivo. Nemaju svi kafići koktele i pinakoladu. Kad sam išla na krštenje, naravno nije bilo koktela. Ima aperitiv da se uzme, mama je rekla da se uzme recimo pelinkovac, koji ja ne podnosim. Jer je gorak. A ja volim slatko. Naravno da devojke češće biraju slatka piva nego muškarci. Pravo da ti kažem ne znam zašto. Mislim da devojke više vole

slatko, moji drugovi čak ne piju ni kafu nego piju je gorku. Možda se njima to stvarno i sviđa ali im je glupo nekako da uzmu, imaju predrasude šta su muška a šta ženska pića. Na primer, imala sam vodku sa mentom i ponela sam je kad smo išli na ekskurziju pa smo se zezali daj mi vodu. Jer nismo smeli da kažemo... e to na primer smo mogli i mi i oni da pijemo jer je to negde na sredini, na pola puta. A ta pića sa ukusima... iako jako puno njih kad dođe kući povraća.“ (M. devojka, 17 godina)

„Ima jedna caka za koju ne znam kako... kod devojaka je to tako. I kod ostalih. Iz svog iskustva znam da sam se smuvala sa četvoro ljudi. Šta se desilo od upoznavanja do tog procesa smuvavanja... ne sećam se. Dok se dečaci ne sećaju ništa osim toga. Mom dečku sam rekla, mi smo se tako smuvali, ničeg se ne sećam od trenutka kad smo počeli da pričamo, dotle. A on se seća samo toga.“ (M. devojka, 17 godina)

Na interesantan način srednjoškolci opisuju kako zamišljaju granice između stanja pripitosti i pijanog stanja, kao i kako zamišljaju da se prakse pijenja transformišu tokom perioda sazrevanja i ulaska u svet odraslih ljudi:

„Starijim ljudima dosadi cirkanje, izgurali su fazon i više ih ne privlači toliko, piju ali ne u tolikoj meri da im postaje sport kao što je to kod mladih. Mladi su mnogo luđi i ne osećaju obavezu ni prema kome, ni prema roditeljima, ne osećaju potrebu da nekome odgovaraju. A kod starijih je veća ta odgovornost, imaju je i prema sebi i drugima a kod mladih to nije slučaj. Rekli su mi mama ili tata da ne pijem – ma boli me uvo, do kuće ću da se otreznim, ujutru niko neće ni znati. Moja prva čaša alkohola bila je u kući. Smatram da je svaki vid zabrane loš nego treba pokazati dobre i loše strane alkohola, s njime se surećeš svaki dan, legalan je i društveno prihvaćen. Ako to mladoj osobi braniš, kod njih se stvori bunt, i onda samo može da doživi trovanje od alkohola. I šta si uradio. U ovom mentalitetu, cenim ja sve te zapadnjačke metode odvikavanja i sprečavanja, jeste suština da ti ne treba alkohol za dobar provod, ali u ovoj sredini gde je sve dostupno i dozvoljeno, teško. Što ja ne bih pio kad mi je dozvoljeno i svi to rade. Zašto bi neko odstupao od drugih ljudi... Da je to bolest ili alkoholizam, naši roditelji bi odavno bili alkoholičari. To su bili hipici, metalci, pankeri. Heroin i svakakve stvari.

Sve se delilo kao bombone u Jugoslaviji. Smatram da može da preraste u alkoholizam ali to su ekstremi. Ali, da mladi piju. To je faza, kao što nas loži u pubertetu neka muzika, posle se to preraste, osoba sazri, kao što moj deda kaže, sve treba probati sem droge, samo da se uveriš da kao čovek možeš da se nosiš s time, ako ne možeš, onda potražiš pomoć. Ne može neko ko je strejt edž⁶¹ da ti kaže da je nešto loše ako nije probao. Postoje ljudi koji ne vole alkohol tj ukus. Ili što si pio ako ne znaš, što si se prepio? Drugarica se tako jednom oduzela. Koji su bili simptomi? Ja sam znala da je to sledeće: vrtoglavica, otkazivanje nogu, tada treba prestati, ali ljudi ne znaju zašto ne prestanu tada. Ona se ispovala po celom wcu i uhvatila ju je panika i sramota da su je svi videli. Tanka je granica između toga da budeš cirke i još jednog do dva pića da pređeš tu granicu... Kada je neko kome je pijenje sport, postoji šablon po kojem se pije, prvo kreneš od laganijih stvari, kao pivo. Što je piće tamnije, mamurluk je gori, a sa vinom je problem što vata tek posle pola sata. Tek tad će da te saleti i pukne i to ne preporučujem, mora da postoji šablon, znači pivo, pa ače i jače i onda rakiju gasiš pivom. Viski-vinjak, viski-vinjak pa posle ne znaš šta je šta a rakija ti postane kao voda. A vinjak... S njim ne možeš da se zezneš što bi rekli prostodušni ljudi, znaš kakav je i ne postoji više vrsta. Vinjak je dobar zato što nije tako ljut kao rakija i ima dozu slatkoće, a jači je od rakije, tako da će ljudi pre izabrati vinjak nego rakiju.“ (D. devojka, 17 godina)

„Ne pijem jer volim ukus alkohola nego zato što ako odem na rođendan ili negde i ne popijem ništa, dosadno mi je. Onda uzmem rakiju da bi što pre završio posao, nekad i pivo, ali uglavnom rakiju. Prvi put sam se napio u nedelju uveče, u kafiću kao što je ovaj. Igrali smo neku klinačku igru, papir kamen makaze, i ko izgubi, taj pije. Sva trojica smo se napili i to je bio strašan blam, a pio sam ko lud jer sam mislio da ne mogu da se napijem, jer gledajući druge kad se bacakaju pijani mislio sam da se foliraju. Onda sam dosta popio i to za kratko vreme i baš sam se ubio. Posle toga sam se napijao još više. Dva puta sam se napio da se ne sećam ničega, jednom kod drugarice na praznoj gajbi, tu su me kupali... i još jednom kad sam operisao koleno, na leto, celo leto sam

⁶¹ *Straight edge* – neko ko ne konzumira nikakve opojne supstance, ni duvan, ni alkoholna pića.

sedeo i koristio štake, na kraju mi daju da izađem s društvom mama i tata, i posle tri meseca sam izašao malo uveče u pab, i tad sam se olešio, mogu za sebe da kažem da sam bio baš glup. E da i još jednom, bila je proslava maturanata, nešto mi se pilo, i ja malo po malo... i to je to. I to mi nije trebalo jer je bilo u školi a to nije mesto za to... Kasnije to prestaje, 25-30, više obaveza, obavezan posao, ženidba... Nemaš ni želju više. Što je bilo, bilo je.“ (I. momak, 17 godina)

„Kad osetiš kad treba da prestaneš? Ti kad shvatiš da si malo pijan, ako ne staneš tada, sigurno ćeš da povraćaš. To je tako, jer kad malo popiješ, ako nastaviš, pijanstvo je sve veće i veće. Ako ti se vrti u glavi ili recimo ja znam neke situacije kad recimo uzmem i u onom trenutku kad je tako sednem, ne znam tačno šta se desilo... Prisećam se. I onda shvatim da sam malo preterala. Ima nekih ljudi koji namerno pređu preko toga. Koji stvarno tako, ali nije fora da vidiš koliko možeš i da se ispovraćaš, nego da se ne ispovraćaš.“ (M. devojka, 17 godina)

„Ako je neko slavlje i rođendan, okej je da piješ. Prvi maj. Ali i tu treba da postoji granica, a ne da padneš i slomiješ glavu. Izlazimo u kafe-barove. A u Majdanpeku po rođendanima. Ili na splav. Sad u petak sam bio na rođendanu. Otišli smo oko pola 11. Pili, zezali se. Baš je dobro bilo, kad svi piju i kad nema nikoga ko mrači. Kad dođe neko ko mrači i stalno gleda, to nije prijatno. Ima onih koji ne piju pa se zezaju ali ima i onih koji mrače, pa ti drže predavanje... Meni je to bolesno. U mojoj ekipi svi piju. Ima tih koji dođu pa sedne i mrače, ali niko ih ne tera da piju... Našli smo se na Zelenom vencu, otišli u klub, u 'Night Style', na zelenom, kod Brankovog mosta. U klubu pevamo... Pijemo. Družimo se. Komuniciramo i sa drugim ljudima, koje ne znamo i koje znamo. Na žurkama je to inače tako... Kad su ljudi pijani, povezuju se. Stariji ljudi mogu bolje da podnesu alkohol jer se više kontrolišu. Imaju više kontrole nad sobom.“ (M. momak, 16 godina)

„Pijenje je vezano za jedan period odrastanja. I neće niko da postane alkoholičar. Osim ako neko ne pije sam kod kuće svaki dan, pa još u društvu. Ima ovih što sede isped prodavnice i piju po ceo dan. Ali to su alkoholičari... Verovatno ih je život tako

naterao, imali su probleme, i tražili utehu u alkoholu. Po meni, to što si raskinuo s devojkom, nije isto kao ovo... Jedan dan ćeš da razmišljaš o tome, napiješ se i onda bilo pa prošlo. Situacije u kojima nije okej da se pije... Kada si negde sa roditeljima, tad je sramota. Kad si sa društvom, onda je uvek u redu. Osim ako nismo napimer otišli da pomognemo nešto nekome, cepamo drva, pa se sad napijemo, a treba da radimo. Ako je slava, i ako smo svi zajedno, i stariji piju, onda je u redu. Kad se skupimo (društvo iz Majdanpeka), prepričavamo kako nam je bilo u nekom izlasku, redovno. Ovde sam opušteniji kad izlazim jer me niko ne zna, tamo lako može da stigne i do roditelja neka priča, i nije mi svejedno... Kad preteram i puno se napijem, onda me smaraju. Na tom nekom rođendanu kad smo bili zajedno, i napio sam se od vina, tad su me mnogo smarali. Sutradan, kad sam se otreznio, su mi se smejali i zezali me.“ (M. momak, 16 godina)

„Ja mislim da ću do 20 i neke da se zezam i da se uozbiljim. Neću više toliko da izlazim, šta će mi to posle 25. godine, treba a mislim na porodicu i život, a ne da se provodim. Druga stvar je ako je neko kasno počeo da pije. A ja imam 17, meni je već sad dosadno i idem radi reda.“ (M. momak, 17 godina)

Rezultati upitnika sprovedenih među populacijom starijih adolescenata. Među „starijim mladima“ sprovedeno je ukupno 30 upitnika. Ispitanici i ispitanice bili su uzrasta 23-34 godine. Upitnik je popunilo 17 ispitanika i 13 ispitanica.

Na pitanje da li su ikada probali alkohol, svi ispitanici i ispitanice odgovorili su potvrdno. Svoje prvo piće jedna ispitanica je probala sa 3 godine, jedna sa 12 godina, četiri ispitanice su probale sa 13 godina, dve sa 14 godina, dve sa 15, i dve sa 16 godina. Dva ispitanika su takođe probala piće sa 3 godine, tri ispitanika su probala piće sa 5 godina, jedan ispitanik sa 7, jedan sa 9 godina, dvojica sa 12, dvojica sa 13 a trojica sa 14 godina, i po jedan ispitanik sa 17 i 18 godina.

Kao prilike u kojima su prvi put probali alkoholna pića ponovo se, kao i među mlađim ispitanicima, ponavljaju socijalni parametri, odnosno društvene prilike u kojima

je konzumacija pića „normalna“ pojava: rođendani, Nove godine, porodična okupljanja, slave, letovanje, žurke, izlasci. Zanimljiv podatak jeste da je njih osmoro probalo svoje prvo piće u okviru porodice, što je, u odnosu na ispitivanu grupu srednjoškolaca daleko veći broj, s obzirom na prikupljeni uzorak. Ispitanici i ispitanice to opisuju na sledeći način:

„Imala sam manje od 12 godina kada mi je deda dao pivo, klasična srpska priča.“

„Sa tri godine, sipavao mi tata pivo u čašicu.“

„Popio sam pivo koje je stajalo na niskom stočiću dok je moj otac sa kumom gledao film. Nisu obraćali pažnju a ja sam im ispijao čaše, i samo sam se sručio na pod.“

„Ćale mi dao čašu piva, rekavši da je ukus 'kao čokolada'.“

„Dobio sam da probam za treći rođendan.“

„Ćale bi davao bevandu na moru, i tu i tamo po pola čaše piva tokom čitavog detinjstva.“

„Kad mi je baba pružila flajku piva da podelimo.“

„Ćale me vodio u neku kafančugu ispod Bajlonijeve pijace i dao mi da gucnem malo rakije, ja se oprljio i nisam hteo više...“

Pozitivne asocijacije na konzumaciju alkohola, pijenje i pijanstvo ima 25 od 30 informanata, i to su sledeće: društvo, izlazak, pijanstvo⁶², provod, ekskurzije/putovanja, vikendi, „kafana, pesma, merak“, „opuštenost“, radost, uživanje, gušt; njih četvoro povezuje navedene pozitivne asocijacije i pijenje sa negativnim, poput problema, povraćanja, mamurluka, bolesti, a samo jedan ispitanik ima isključivo negativnu asocijaciju – samoća. U vezi granica i količine popijenog pića i ponašanja, 13

⁶² Informanti koji navode pijanstvo kao asocijaciju navode je isključivo u pozitivnom kontekstu u subjektivnom maniru: „pijem jer volim da pijem“, „volim ukus i dejstvo alkohola i pijem zbog pijanstva“, „zezanje je“, „pijem u provodu i zbog raspoloženja“; ali i upoređujući alkohol sa ostalim pićima koja, po njihovom mišljenju, mogu biti isto štetna (ili čak i više) po zdravlje: „alkohol je bolji od sokova koji su puni aditiva i šećera“, zatim „alkohol mi sredi misli i opusti jezik“ – su odgovori na pitanje „razlozi zbog kojih pijem alkohol su...“

informanata smatra da alkohol nije štetan, ali samo u određenim granicama (do nekoliko pića); 11 informanata smatra da je alkohol štetan, dvoje da nije štetan, a ostali informanti navode opisna objašnjenja:

„Smatram da mi najviše odgovara da alkoholna pića pijem u trenucima dobrog raspoloženja, u situacijama kada nisam preopterećena obavezama i satnicama, da je umerenost ključna kako narednog dana ne bih osećala posledice mamurluka. Volim osećaj blage opijenosti, ali ne i pijanstva. Meni lično čak i osećaj blage opijenosti narušava dnevne aktivnosti i zato uvek biram da konzumiram alkohol u situaciji kada sam sigurna da moje obaveze neće zbog toga trpeti. Biram pića koja mogu da pijem polako i u čijem ukusu mogu da uživam. Najčešće je u pitanju pivo, zbog niskog procenta alkohola i zbog toga što je pristupačan veći broj različitih ukusa . Ponekad pijem crno vino, a žestinu izbegavam. Trenutno generalno retko konzumiram alkohol, najčešće u večernjim izlascima, i to ne u svakom. Ponekad je to nekoliko puta u toku jedne nedelje, a ponekad je razmak i po nekoliko meseci. Ne postoji neka razvijena rutina, ne volim da pijem ni jednu vrstu alkohola uz hranu, već je pijenje rezervisano za samo pijenje i druženje.“ (T. devojka, 29 godina)

Alkoholna pića se generalno retko konzumiraju u meri u kojoj ne izazivaju pijanstvo, pa je zbog toga moje mišljenje da nisu sve situacije prikladne da se u njima pije. Rođendani, slavlja, izlasci, vikendi spadaju u situacije kada je ok piti, jer sve one spadaju u vreme koje je rezervisano za zabavu, opuštanje i odmor od svakodnevice pa su posledice pijanstva zanemarljive. Smatram da neumereno i svakodnevno konzumiranje alkohola utiče negativno na sposobnost da se obavljaju određene radnje i da je prekomerno konzumiranje alkohola loše po opšte psiho-fizičko zdravlje.“ (T. devojka, 29 godina)

„Po pitanju alkoholnih pića sam jako probirljiva. Nisam pristalica pijenja radi pijenja, već pijenja radi uživanja, opuštanja i sl. Zbog toga i nemam neki određen raspored konzumiranja alkohola. Alkohol konzumiram najmanje jednom do dva puta nedeljno, u manjim količinama (u poslednje vreme najčešće pivo). Zbog privatnih

razloga i iskustva, ne podržavam konstantno opijanje, niti opijanje bez ikakve granice, pogotovo kod ljudi koji loše reaguju na alkohol.

Ne mogu da izdvojim situaciju u kojoj pijenje nije opravdano. Da li je uopšte potrebno opravdanje za pijenje? Smatram da nije. Pored svih navedenih, i u svakodnevnoj situaciji (druženje sa prijateljima, uz ručak i sl.), nezavisno od vremena i prostora, može doći do konzumiranja alkohola.“ (A. devojka, 26 godina)

„Moj odnos prema konzumiranju alkoholnih pića je isti kao i prema konzumiranju bezalkoholnih pića ili hrane, u redu je konzumirati radi potrebe ili uživanja. Konzumiram alkohol, kada osetim potrebu.

Moje mišljenje je da ne postoje mesta i vreme kada nije u redu piti alkoholna pića. Smatram da postoje mesta na kojima nije primereno konzumiranje alkohola kao škole, bolnice i slično.“ (M. momak, 29 godina)

„Mislim da je štetan ako se pije redovno, u preteranim količinama, i ako se to čini kao beg od realnosti, naročito ako osoba ima dispoziciju da razvije zavisnost od alkohola.“

„Konkretno nemam neko formirano mišljenje na tu temu, u smislu da sam moralna gromada, odnosno militantni protivnik alkohola. Po meni je u redu da se 'nazdravi' ili popije na nekim bitnijim događajima, proslavama, slavama, rođendanima, proslavama rođenja i sve na tu temu. Ljudi će svakako uvek pronaći izgovor da konzumiraju alkohol, jer im alkohol utiče na raspoloženje, i tera ljude da se na neki način povežu, uprkos svojim različitostima. U tu grupu možemo klasifikovati opravdano pijenje. Neopravdano pijenje bi u tom slučaju obuhvatalo sve ostale situacije koje ne zadaju povod da se popije, kao što je u mom slučaju, serija depresivnih faza.“ (A. momak, 31 godina), „Zavisni prvo od količine popijenog alkohola, a zatim i od pojedinca.“

„I med je štetan ako ga pojedeš 8 kilograma.“

Na pitanje na kojim mestima najčešće piju, informanti su se odlučivali za više ponuđenih odgovora, ali, za razliku od ispitanika i ispitanica srednjoškolskog uzrasta, primetna je razlika u proporciji odabira javnih i privatnih mesta: svi informanti, izuzev jedne ispitanice, naveli su svoju ili tuđu kuću kao mesto izbora za pijenje (uz kafanu, klub i kafić). Izdvojiću nekoliko deskripcija koje ilustruju zašto se informanti odlučuju za mesta koje su naveli:

„Kafanu biram zbog opuštene atmosfere i priče, kafić često zbog muzike i opet priče, tuđu kuću zbog društva i sasvim opuštene atmosfere, a svoju zato što diktiram tempo u svakom pogledu.“

„U ovom slučaju je najlakše da opišem zašto ne pijem u svojoj kući. Ne pijem jer ne pijem sam, a u svojoj kući sam najviše sam, a kada se nađu dve ili više osoba tu, onda pijem i tu! Drugim rečima volim da pijem svuda gde ima mogućnosti da se pije!“ „Stvar je samo u ponudi koju određeno mesto ima, odnosno u tome da u zavisnosti od toga šta mi se pije, idem na mesto koje to nudi. Nema mi smisla da pijem špricer na nekom fensi mestu i za to služe mesta poput 'Rojala', dok sa druge strane neću otići u običan kafić ako mi se pije pivo već na mesto koje nudi kvalitetan izbor...“

„Najčešće pijem u parku i tuđim kućama zato što sam nezaposlen i nemam uslova da se opijam po ugostiteljskim objektima. Takođe, lepše mi je na otvorenom i među omladinom, dok god dozvoljavaju vremenski uslovi.“

„Gde me posade i gde dođem u kontakt sa alkoholom, tu pijem, ne postoji neki razlog zasto baš bih ili ne bih pila na nekom mestu.“

„U nečijoj ili svojoj kući jer je ili nekome rođendan ili je tzv. *pre-drinking*⁶³.”

„Kafana je pravo mesto za opijanje, tamo se cela stvar podiže na ritualni nivo i sve dobija malo drugačiji smisao koji nije lako objašnjiv rečima (kao kada bi pitao zašto pališ sveću samo u crkvi), međutim pravih kafana je sve manje, a duh kafane koji današnja Skadarlija recimo imitira, se može i dalje sresti po kućama kada se nađe dobro društvo i zapevaju ili puste dobre pesme.“

„Zbog finansijske situacije park je prednjačio u srednjoškolskim danima. Iz istog razloga sada su to kafana i moja/nečija kuća.”

„Pa generalno sva mesta gde se toči alkohol asociraju na pijenje. Od običnog kafića ili restorana do kafane i noćnog kluba. Možda ipak kafana i noćni klub najviše bude asocijaciju na veliki broj opijenih ljudi na istom mestu. Rekla bih da je osnovno obeležje takvih mesta glasna muzika i smanjena mogućnost za verbalnu komunikaciju kod ionako većinski inhibiranih pojedinaca, što dalje rezultira pijenjem i raznim oblicima neverbalnih gestova. Igranje po stolu, lomljenje čaša, kafanske tuče, veze na jedno veče i slično, nekako su najjača asocijacija na kafanu ili noćni klub. Sa druge strane, postoji i pijenje u parkovima, kao budžetska verzija noćnog provoda, ili kućne žurke gde svako donosi svoje piće. Bez toliko ekscesa u ponašanju, ali sa više verbalnih okršaja, iz prostog razloga što tu ljudi sede i pričaju. U takvim situacijama dolazi do potezanja različitih tema, poput političkih, do neke žustrije razmene stavova, a nekad prosto i do zanimljivih razgovora.“ (T. devojka, 29 godina)

Na pitanje koja pića piju i zašto ih najčešće biraju, informanti iz ove kategorije davali su daleko razrađenije odgovore od ispitanika i ispitanica srednjoškolskog uzrasta. Među pićima izbora koja preovlađuju su na prvom mestu pivo (kao i zanatska, craft

⁶³ *Pre-drinking* ili „zagrevanje” za grad/izlazak je, u bukvalnom smislu, napijanje „do pola“. Društvo se sakuplja kod nekoga kući, gde se (uglavnom uz muziku, oblačenje i spremanje za izlazak) pije i „podiže atmosfera“

piva⁶⁴), zatim belo i crno vino, rakija, vinjak, kokteli, likeri. Za njih, alkoholna pića i pijeње predstavljaju: a) vrstu hedonizma i element životnog stila („pivo - isključivo zanatsko, craft, zbog ukusa, hrane sa kojom se uklapa, crno vino – zbog ukusa, mirisa i hrane sa kojom se uklapa“, „rakiju, jer je aperitiv dobar i pogodna za nazdravljanje jer je jako piće, 'razbuđuje' organizam“, „viski i jeger – kvalitet, laka prepoznatljivost kopija, nemogućnost kopiranja... cena mi ne predstavlja stavku“) ali i b) kontrolisanu i naučenu praksu:

„Omiljeno piće mi je špricer, zbog proporcionalne količine belog vina i vode, koji mi omogućavaju da me sutradan ne boli glava od mamurluka. Pivo mi ne prija, jer je loše. Muka mi je od piva, i stomak mi čudno reaguje. Žestina mi je povremeno ok, ali nikako da preteram. Marketing u mom slučaju nema, niti je imao uticaj bilo kakve vrste, kada se radi o alkoholu. Nisam sebe nikada doživljavao kao lika koji pije Jack Daniels, jer je to tako 'metal'. Takođe, volim i koktele jer sam fan šećera.“ (A. momak, 31 godina)

„Pivo, zato što mi najviše prija da ga pijem (ali najmanje da se napijem) i zato što dolazi u raznim varijantama, ukusima, bojama i raznih jačina. Od kraćeg preferiram rakiju, ali samo ako mi se sviđi, ako klizne, nipošto šljivu i parfemisane. Vinjak pijem u specijalnim prilikama i uvijek peglam. Jedno vrijeme sam stalno pio špricer i mislim da je to najbolje piće za mamurluk jer se stalno rehidriraš uz njega. Crno vino rijetko

⁶⁴ *Craft* piva, ili zanatska piva, su proizvodi malih, samostalnih pivara. Samostalne pivare su pojava novijeg datuma širom Evrope (pa i Srbije), a ideja je proizvesti ograničenu količinu kvalitetnog domaćeg piva koje je izrađeno po unikatnom receptu, osmišljenom od strane „majstora“. Ova piva često su nefiltrirana ili imaju dodatak ječma i slada (tzv. „mutna piva“) čime se dobija na bogatstvu ukusa, ali i procentu alkohola. Osim toga, recepti za ova piva često su „majstorska tajna“ i uključuju neuobičajene sastojke kojih nema u običnim lager-pivima, poput začina (raznih vrsta bibera, anisa, kardamoma, aromatične kore nekog voća/drвета, cvetova pojedinih biljaka, zatim voćnih nota poput citrusa, te banane, kaka, ruže...). Male količine limitiranih „serija“ čine ova piva interesantnim određenom auditorijumu koji podržava samostalne zanatske pivare namesto velikih „korporacijskih“ i istovremeno „neguje“ istančaniji ukus.

pijem, ne podnosi mi želudac. Tekilu pijem jednom godišnje i uvijek nastradam. Vodku ne volim. Štok sam jednom pio u vozu i završio u tuđem kupeu. Trendove pića ne pratim ali mi se dopada što se u Beogradu može naći sve više raznih vrsta piva.“

„Roze-špricer kada radim jer nije naročito jako a osvežava i gasi žeđ. Kada izlazim uglavnom koktele ili žestoka alkoholna pića (*Jim Beam*, vinjak, rakije...) zbog ukusa i dejstva (najbolje 'me rade', na pozitivno raspoloženje, pričljivost, druželjubivost, itd). Kada se okupljamo kod kuće uglavnom sangriu ili belo vino jer je obično tu i neka hrana i pije se laganije i manje nego kada izlazimo.“

„Najviše volim da pijem belo vino, odnosno špricer. Prija mi ukus, mogu lako da kontrolišem količinu koja mi treba ako hoću da se napijem, a lako i samo pijanstvo podnosim. U poslednje vreme pivo, ali to baš i nije tako povoljno jer su ta piva koje pijem skuplja, pa se to više svodi na pivo-dva a ne na dva litra belog.“

„Omiljeno piće je definitivno tamno pivo i to od mnogih proizvođača (stranih i domaćih), od vina isključivo kupinovo, u poslednje vreme pre ručka popijemo po čašicu viskija. Za osveženje – *Somersby* lubenica. Marketing nema nikakav ili ima mali uticaj na piće koje ću probati, ali ne i na to koje ću piti ili koje će mi se svideti.“ (A. devojka, 26 godina)

„Omiljena pića su mi pivo i vino jer mi omogućavaju da ih dugo pijem i da lakše kontrolišem nivo opijenosti. Marketing najverovatnije nema velikog uticaja, osim kada su u pitanju craft piva gde nekad obraćam pažnju na naziv piva i izgled etikete, pa jedno otpišem kao glupo ili pretenciozno ili se odlučim za drugo jer deluje originalnije. Ali suštinski je presudna stvar za to koje ću konkretno piće redovnije piti sam ukus pića kao i, naravno, pristupačnost cene. Kada je vino u pitanju, najviše se oslanjam na preporuku prijatelja i poznanika, a kod eksperimentisanja se opredeljujem za skuplja i uvozna vina, ukoliko sam finansijski u mogućnosti. Na kraju je uvek presudan ukus vina, a marketing i neki klišeji oko toga odakle su najbolja vina, kao i kod piva, igraju ulogu samo u toj nekoj početnoj fazi otkrivanja. U mlađim danima mislim da nisam toliko imala omiljeno

piće koliko potrebu da ga popijem mnogo, pa sam se najčešće opredeljivala za jeftinija piva, ili prosto pila šta svi u mom okruženju u datoj situaciji piju. Recimo da sam možda ranije bila sklonija da pijem 'kratka' pića, ali se to promenilo iz razloga što sam se od njih previše i prebrzo napijala. Pretpostavljam da se izbor omiljenog pića menja i u skladu sa opštim okolnostima života i pijenja. Na primer, veća je šansa da nekome ko pije po parkovima omiljeno piće bude pivo, dok će neko ko češće pije uz obroke i u restoranima radije izabrati vino ili nešto što se generalno smatra sofisticiranijim pićem.“ (T. devojka, 29 godina)

Takmičenja i „pijačke igre“ su takođe prisutniji u odgovorima ove grupe ispitanika i ispitanica. Od 30 informanata, njih 12 je igralo igre koje su osmislili sami ili one koje već postoje: „Cugopol“, beer pong, „pijane kocke“, barbut, „100 čašica – 100 minuta“, „da li si ikad“, rusko „lupanje šamara“. Iako smatraju da su takmičenja u pijenju, ispijanju pića „na eks“ ili bilo koja vrsta nadmetanja – barem definisana tim terminima – besmislena i „klinačka“, informanti „priznaju“ da rade nešto slično tome, ili su barem nekada prisustvovali i/ili učestvovali. Nadmetanja se, na primer, ogledaju u „obrtanju rundi“. „Runda“ predstavlja turu pića koju ispijaju dva ili više prijatelja (ponekada i ceo sto, ukoliko se deli sa drugim ljudima⁶⁵, koji nisu deo društva, a neretko

⁶⁵ „Deljeni“ stolovi su pojava novijeg datuma u beogradskim mestima za pijenje (kafanama, klabanama, klubovima, pabovima i kaficima) i predstavljaju neku vrstu *crossover*-a zapadnjačkih formi pabova. Recimo, u Velikoj Britaniji i Severnoj Americi, pa i širom centralne Evrope, „komšijski“ pabovi su neformalna mesta (često posećenija od strane muške klijentele) sa većim brojem dugačkih stolova za kojima se sedi na klupama, ili foteljama, a manjim brojem *single* stolova, odnosno stolova za dvoje, ili stolova za 4-8 ljudi (v. Hall 2005, 70, u: Wilson 2005). Sasvim je normalna pojava da za jednim „deljenim“ stolom sedi više različitih društava ili grupa prijatelja, koji, nezavisno jedni od drugih, uživaju u svojim pićima i razgovoru, a neretko se i razgovori susretu oko zajedničkih tema, te se, uz piće, ostvaruju nove veze i poznanstva. Ovakvi oblici društvenosti su novost u beogradskim mestima pijenja; beogradski kafici i pabovi su mesta koja tradicionalno imaju stolove za dvoje ili nekoliko ljudi (u zavisnosti od broja ljudi u društvu), i nepisano je pravilo da svako društvo sedi za svojim stolom (u klabanama i na splavovima su to separei čija rezervacija košta više i ekskluzivniji su od barskih stolova), a da se, ukoliko tok večeri poprimi takve dimenzije, društva upoznaju ili zbliže. Nije retka ni pojava da se

tura „pogodi“ i više stolova, pa i sve pristune u nekom objektu. „Obrtanje runde“ je forma čašćavanja i onaj koji naručuje turu pića, naručuje je za sve prisutne (za stolom, u objektu, i sl.) koji su u obavezi da ispiju piće (najčešće je u početku večeri to tura piva, a kasnije nekog žestokog pića koje se ispija odjednom, ili „na eks“). Naručioци tura se smenjuju tokom večeri, po principu recipročnosti – „ovu turu plaćam ja/ova tura je moja, sledeću ćeš ti“, ali dešava se i da jedna osoba plati više tura, pa i ceo ceh (ovo se posebno dešava u specijalnim prilikama kao što su proslave rođenja deteta ili neko drugo veliko slavlje – 18. rođendan tj. punoletstvo, diplomiranje, i sl.). Tu je takođe i „dolivanje pića“, kada (domaćin, ili neko ko preuzme inicijativu) nutka i indirektno podstiče ispijanje što većih količina alkohola kod ostatka društva radi bolje zabave. „Eksiranje“ ili „šotiranje“ jeste ispijanje kratkog pića (jedne „jedinice“ žestokog pića) odjednom i do kraja, i to su najčešće rakija, tekila, jeger (ili gorke list), a cilj je popiti što više „šotova“ (informanti često navode da je problem kod eksiranja to što te pijanstvo sustigne tj. „pokosi“, jer vreme ispijanja šotova nije proporcionalno vremenu „odaziva“ na unetu količinu, tj. telesne reakcije na količinu alkohola, pa se dešava da te „stigne odjednom“, za razliku od laganog ispijanja neke veće količine pića sa manjim procentom alkohola, poput piva ili špricera).

Pitanje koje se odnosi na razlike u pijenju muškaraca i žena, kao i na njihovu percepciju društvene osude „ženskog pijenja“ informanti su videli na sledeći način: 11 ispitanica smatra da se, u određenoj meri, na pijanu ženu (ili ženu koja pije ekscesivno, ili pak vrstu pića koja nije tipično „ženska“ – poput piva) gleda sa osudom; jedna ispitanica smatra da „danas devojke piju podjednako kao i muškarci pa se na oba pola gleda sa neodobravanjem“, i jedna ispitanica smatra da je osuda stvar prošlosti i starijih generacija (posebno u ruralnim sredinama), te da je danas situacija „izjednačena“. Ispitanici imaju nešto drugačiji stav: 8 ispitanika smatra da se na žensko pijenje ili

između podeljenih stolova i separea stvori i tenzija koja rezultira svađom ili tučom. „Deljene“ stolove ne treba brkati sa dugačkim kafanskim stolovima, za kojima, opet, sedi jedna porodica i/ili društvo. Oni se najčešće mogu videti na tzv. „hipsterskim“ mestima poput Cetinjske i Savamale, ili u nekim klabanama (o Cetinjskoj ulici i Savamali i ugostiteljskim objektima u ovim kvartovima biće više reči u narednom poglavlju o mestima pijenja).

pijane žene ne gleda sa osudom, 6 smatra da društvo ipak osuđuje ovakvo ponašanje (nekada, kao i sada), a trojica smatraju da je ovo stvar prošlosti, te da je u nekom stepenu postignuta izvesna emancipacija. RODNI ASPEKT

Može se zaključiti da je alkohol prisutan u životu mladih (i u srpskom društvu generalno) od ranog detinjstva i tokom perioda odrastanja kao neizostavan deo svakodnevice; izuzev jedne ispitanice svi informanti su probali alkohol, većina njih tokom osnovne škole, i to gotovo uvek u okviru društva ili porodice, odnosno, u onim okruženjima ili prilikama u kojima je pijenje alkohola normativna društvena praksa. Alkoholno piće je, može se reći slobodno, integralni deo društvenog života, bilo da je označitelj tranzicije tj. prelaska u okvirima dnevne rutine iz perioda rada u period dokolice („nakon posla“, „nakon škole“, „vikendi“), ili je podrazumevani element rekurentnih događaja životnog ciklusa (slave, Nove godine, rođendani, punoletstva, svadbe, „proslavljanje uspešnog završenog velikog posla/projekta“ i sl.). Kako navodi Meri Duglas, alkoholna pića su medij društvenog života i stvarnog sveta, stvarna i opipljiva koliko i cigle i beton; zajedno sa drugim artefaktima i praksama, ona konstruišu svet onakvim kakav on jeste (Douglas 1987, 8). Informanti su, dakle, neizbežno dolazili u neposredan kontakt sa alkoholnim pićima kao delom sveta koji ih okružuje, ne percipirajući ga kao opasnost ili nešto što treba izbeći. Kako navodi Hit, iako je čovek kao vrsta razvio zadivljujuće tehnologije i elaborirane filozofske koncepcije, kao i mogućnost apstraktnih zamišljanja, većina stvari koje sprovodimo na svakodnevnom nivou jesu upravo pitanja habitualnosti (Heath 2000, 5); u tom smislu, habitus se ogleda i u repetitivnim radnjama, „imitativnim“ obrascima ponašanja na osnovu onoga što vidimo da drugi rade (ono što „stariji“ preporučuju, opravdavaju ili brane), te je u tom smislu „suživot“ sa alkoholom deo procesa enkulturacije, kojom se objašnjava kako mladi postaju neizdiferencirane i funkcionalne pojedinci u društvu. Prikupljanje informacija i generisanje znanja o alkoholu kao (ne)štetnom i učenje normativnih ponašanja odvija se upravo kroz svakodnevne procese enkulturacije.

Kroz pomenute procese enkulturacije i svakodnevnih habitualnosti, mladi su izgradili i vrednosne, etičke i moralne stavove prema pojedincu kao odgovornoj

individui. Na ovaj način dolazimo do njihovih predstava o granicama i kontroli kao sazdažnim elementima pojedinca, odnosno ličnosti. Diskurs o umerenoj i odgovornoj ličnosti⁶⁶ bazira se na individualnim odgovornostima građanina kao funkcionalne „jedinke“ neke zajednice. Primetno je da, iako mladi smatraju da društvo nameće izvesne okvire ponašanja (koje oni neretko i krše putem praksi opijanja), postoji snažna motivacija da se odgovornost za postupke (pa time i pijenje i/ili pijana ponašanja) preusmeri na pojedinca kao individuu vođenu raciom.

Mesta (i nemesta) koja su informanti opisali kao prikladna (i neprikladna) za pijenje ću nazvati mestima konvivijalnosti. Da bi neko mesto postalo mesto konvivijalnosti, mora obuhvatiti spektar kvalitativnih (ali i fizičkih) odlika koje, zajedno, čine to mesto, u nekom trenutku, pogodnim za pijenje: prijatna atmosfera, društvenost, rasterećenost od socijalnih normi (u izvesnim granicama), osećaj dobrodošlice, osećaj opuštenosti, apriprijacija mesta (ogleda se u osećaju kontrole, prisvajanja tog mesta kao da je u našem posedu), „ventiliranje“. Zašto „neko“ mesto i u „nekom“ trenutku? Za razliku od institucionalizovanih prostora za pijenje (poput kafana i klabana), parkovi, školska dvorišta i komšijske radnje, na primer, ne predstavljaju sami po sebi prostore u kojima vlada liminalnost i nisu kulturološki oblikovana tako da je na njima pijenje i opijanje „normalna stvar“. Radije, ova mesta bivaju pretvorena u mesta pijenja u određeno doba dana (parkovi uveče ili vikendima, školska dvorišta nakon časova...) ili posredstvom participanata tj. učesnika koji ih (pre)oblikuju („cirkanje ispred prodavnice“).

Nezaobilazna funkcija alkohola i pijenja koju informanti ističu jeste integrativna funkcija. Međutim, za razliku od antropoloških paradigmi sredinom 20. veka, koje su pijenje posmatrale (isključivo) kao način za iskazivanje i potvrdu kolektivnog identiteta, integrativne funkcija pijenja posmatram u relaciji sa participativnim aktivnostima poput navedenih igara i takmičenja/nadmetanja, koje podstiču koheziju neke grupe ili

⁶⁶ Koji je opisan detaljno u potpoglavlju o konstrukciji pijenja kao društvenog problema.

stvaranje novih poznanstava putem osećaja rasterećenosti, začikivanja, flertovanja, ali isto tako mogu biti i modaliteti ekskluzije – onih koji odbijaju da piju, zatim žena u izvesnim situacijama i sl.

U vezi sa ekskluzijom žena iz nekih aktivnosti ili stava da izvesna pića nisu „ženska“, izdvojio se i rodni aspekt pijenja. On se ogleda u percepcijama društvenih osuda o ženskom pijenju, kao i podele na „muška“ i „ženska“ pića, i nosi snažne vrednosne orijentacije. Rečena vrednosna merila se odnose na podelu rodnih uloga u društvu, proističu iz znanja o zdravstvenim i drugim rizicima i štetnosti koje alkohol ostavlja kao posledice posebno ženskoj populaciji, odnosno, proizvod su svakodnevnog diskursa o alkoholu (o kojem je bilo reči u poglavlju o konstrukciji alkohola kao društvenog problema) koji se u društvu promoviše. Crpeći informacije iz medija, statističkih podataka institucija javnog zdravlja, preko novinskih članaka i popularne literature, ali i istorijsko-društvenih okolnosti i iz socioloških studija, ova znanja postala su integralni deo etnoeksplikacija. Na primer, istraživanja koje je sprovedla Svetska zdravstvena organizacija (WHO – World Health Organization) u poslednje tri decenije tvrde da nekontrolisana upotreba ili, pravilnijim medicinskim terminom, zloupotreba alkohola, ima posebno loš uticaj na ženski pol (Obot i Room 2005)⁶⁷. Prva strategija

⁶⁷ Vidi navedenu publikaciju (Obot i Room, *Alcohol, gender and drinking problems*; dostupno na: https://www.who.int/substance_abuse/publications/alcohol_gender_drinking_problems.pdf). Iako se autori fokusiraju na povezanost konzumacije alkoholnih pića i kulturno-društvenog bekgraunda koji se na poseban način ogledaju i u rodnim aspektima ovog problema, oni navode dve velike „grupe“ razloga za „rastući problem“ ženske konzumacije alkohola: biološke i kulturološke. Prva grupa podrazumeva žensku „nekompatibilnost“ sa ekscesivnom konzumacijom alkohola, koja počiva na zaključcima studija da žene jednostavno ne poseduju dovoljno enzima za razgradnju konzumiranog alkohola, manji procenat vode u organizmu, slabiji metabolizam ili telesnu težinu (Obot i Room 2005, 13). Druga grupa se fokusira na izopštenost žena iz javne sfere ili razne simboličke vidove rodnih nejednakosti koji se ogledaju i u zabranama konzumacije (nekih, ili svih) alkoholnih pića. Opšta hipoteza jeste da je u poslednje tri decenije primetno saobražavanje i izjednačavanje muških i ženskih obrazaca pijenja na globalnom planu, što je povezano sa rušenjem tradicionalnih rodnih uloga. Pa ipak, i na jedan i na drugi način, ovde se o konzumaciji alkohola govori kao o patološkom problemu pojedinca/društva, čime se ponovo zaobilazi

koja je imala za cilj da ukaže i reguliše problem zloupotrebe alkohola kod žena, Problemi povezani sa alkoholom kod visokorizičnih grupacija, objavljena je 1990. godine. U dvadesetom veku jasno se može pratiti oživljavanje i zamiranje pažnje javnosti koje je usmereno na pijenje kod žena. Neupitno je da je ovaj problem tj. fenomen stalno bio prisutan, iako se o njemu nije stalno (i javno) govorilo. Dok je dvadesetih godina prošlog veka predstava žene sa čašom viskija i cigarom u ruci mogla predstavljati indikator emancipacije urbanih žena, pa i poželjnu sliku femininosti, takve slike su skoro u potpunosti iščezavaju tokom pedesetih i šezdesetih godina. Kako ne postoji direktno uzročno-posledično objašnjenje za promenu statusa žena koje piju od nevidljive ili relativno neproblematične grupe do visokorizične grupe kakvom se smatraju danas⁶⁸, odgovor treba tražiti u istorijskoj rekonstrukciji položaja žena u društvu. Posebno u poslednje tri decenije, istraživanja koja sprovode institucije javnog zdravlja ističu da žene, načelno, mogu biti u većoj opasnosti od razvitka bolesti uzrokovanih preteranom konzumacijom alkohola nego muškarci (Obot i Room 2005). Takođe, sve više i otvorenije se govori o fetalnom alkoholnom sindromu – visokorizičnim i štetnim posledicama po fizičko i mentalno zdravlje fetusa tj. novorođenčeta usled konzumacije alkohola tokom trudnoće. S obzirom na to da su rezultati upitnika pokazali da devojke češće od momaka prvi put probaju alkohol sa

značaj kulturnih i socijalnih dimenzija normativnog (ponekad i ekscesivnog i društveno dozvoljenog) pijenja, kao i značenja koje muškarci i/ili žene pridaju pijenju.

⁶⁸ Situacija se nije promenila do danas. Na sajtu WHO (World Health Organization) postoji odeljak koji se bavi prevencijom bolesti, gde se nalaze i publikacije o upotrebi alkohola. Posebno se apeluje na mlade ljude i žene parolom „less is better“, a dostupan je i dijagram koji pokazuje zbog čega sve (čak i umerena) konzumacija alkohola nosi mnogo veći rizik za (mlade) žene nego muškarce (vidi: http://www.euro.who.int/__data/assets/image/0007/250747/infographic-alcohol-women-affects-600.png)

društvom⁶⁹, tj. kao sastavni deo eksperimentisanja u okviru svoje vršnjačke grupe „isprobavanje“ alkohola je svojstvenije devojčama, dok su mladići češće ohrabrivani da probaju piće u okviru porodice, možemo zaključiti da su dečaci stavljeni pod nešto veći pritisak da usvoje takvo ponašanje od devojčica, što je kasnije primetno u principu maskulnosti, odnosno izdržljivosti koliko alkohola muškarac može da „podnese“.

Džozef Gasfield Gercov pojam kulturnih obrazaca i upotrebu pojma „kultura“ i njeno „utiskivanje“ u artefakte poput hrane i pića pokušava da objasni iz značenjske perspektive. Ovakvo stanovište podrazumeva da je kultura simbolički sistem, uz čiju se pomoć organizuje/uređuje život i svakodnevnica, tako da čine razumljivi set praksi i događaja (Gusfield 1987, 75). Koristeći prethodna istraživanja koja su uglavnom bila fokusirana na hranu (Burdije, Salins, Levi-Stros, Daglas), Gasfield razvija relacionu vezu između alkohola i prelaza iz jednog „sveta“ pravilnosti u drugi. Ti svetovi su zapravo deo svakodnevnog života, nedelje, godine – vreme provedeno na poslu i slobodno vreme (dokolica), radni dani i vikendi, radni deo godine i odmori. Ovaj prelaz shvata se kao tekst, iskaz koji prenosi poruku. Da bi poruka bila razumljiva, mora biti shvaćena u specifičnom kontekstu neke kulture – istorijskom, društvenom, ekonomskom, političkom. Simbolični način na koji alkoholna pića konstruišu tranziciju od radnog vremena ka vremenu dokolice i zabave čini da se pijeње posmatra određenom vrstom socijalnog ponašanja, koje se uvek odigrava pod određenim uslovima i pritiskom društvenih normi; samim time, piće i pijeње mora biti odvojeno od posla i doma, gde mu nije mesto. Ono je snažan marker za granice inkluzije i ekskluzije određenih društvenih grupa, među kojima su i žene. Rodne uloge, promenjene vremenom, smenom političkih, ekonomskih i društvenih sistema, čine promenu diskursa društvenih vrednosti: žene danas piju više, drugačije. Takođe, naglasak je i na integrativnoj funkciji

⁶⁹ Vidi takođe i istraživanje: *Odnos mladih prema alkoholu i presek stanja u programima omladinskog rada*, 15. Istraživanje je sprovedeno u okviru Centra za omladinski rad u Novom Sadu 2014. godine, a obuhvatilo je 461 ispitanika i ispitanicu starosne dobi 15-30 godina, pokazalo je slične rezultate istraživanja kao upitnici sprovedeni za potrebe ove disertacije, a to je da čak 58,44% ima pozitivne asocijacije na alkohol (izlazak, druženje, zabava, provod, opuštanje, slavlje).

koju omogućuju alkoholna pića: ona se posmatraju kao prijatan propratni činilac društvenih događaja, i jedan su od neizbežnih elemenata društvene osobe. Ako se određeni socijalni čin i situacija ne mogu posmatrati/zamisliti bez neke supstance, to znači da ona ima jake implikacije na isti. Samu supstancu to ne čini specifičnom u odnosu na neke druge, već joj pridodata značenja, proistekla iz okruženja, omogućavaju određeni status. Razlika između alkoholnih pića i drugih supstanci jeste u načinu potrošnje: količina mora biti nadgledana i kontrolisana, jer je alkoholno piće supstanca koja izaziva fiziološke promene u našim telima. Kao takva, potrebno je društveno sankcionisanje u smislu preterivanja i dopuštenih mera. Različitim društvenim grupama, u zavisnosti od njihovog statusa, različita je i dozvoljena i očekivana konzumacija. Konzumacija alkoholnih pića ovisi o pravilima toga ko, koliko, kada i sa kime sme da popije određenu količinu nečega; ovakva pravila često u sebe uključuju jake emotivne odnose i sankcije.

IV 2. Mesta, nemesta i prilike pijenja

Već je na prvi pogled evidentno da ljudi širom zemaljske kugle, u različitim kulturama, imaju veoma izdiferencirane predstave o koncepcijama vremena i prostora, kao i ponašanja koje odgovara istima. U tom smislu, pijenje ne predstavlja nikakav izuzetak i, promatranje alkoholnog pića kao artefakta koji je čovek proizveo za sopstvene potrebe i koristi ga na najrazličitije načine, nas upućuje na to da je jedan od naših zadataka i da obratimo pažnju na to gde se (ili gde se ne) pije. Jednostavno rečeno, jedno konkretno mesto na kojem ljudi piju, u izvesnom trenutku može biti pogodno za pijenje, ali već u sledećem, takvo ponašanje će se smatrati neprikladnim⁷⁰. Vreme (ne u smislu protoka vremena već u smislu podele na rad i dokolicu, kao i određenu priliku – vikend, slavlje, tuga...) I prostor su dva ključna parametra koji, interagujući, oblikuju prakse pijenja. Drugim rečima, pijenje je čin koji poprima veoma različita značenja i konotacije u zavisnosti do toga gde se i kada se odigrava. Ono što ljudi osećaju i iskazuju kao stav povodom neke vrste pića, ili povodom prosuđivanja sopstvenog i/ili tuđeg pijanja i iz njega proisteklog izmenjenog ponašanja, zavisi umnogome od mesta (setinga, okruženja) i evaluacije istog.

U ovom potpoglavlju pozabavićemo se pitanjima mesta, konteksta i setinga (tzv. prilike pijenja), ukrštajući interpretaciju i analizu intervjua, kao i posmatranja i posmatranja sa učestvovanjem.

Kao što je već napomenuto, mesta pijenja podrazumevaju mesta i „nemesta“ na kojima se pije. „Mesto“ se posmatra kao prostor socijalnog delovanja u kojem se odvija društveni čin (pijenje). Mesta pijenja su kulturološki oblikovana tako da predstavljaju

⁷⁰ Uzmimo za primer pijenje kod kuće; kada bismo se, tokom prepodneva ili podneva, „latili“ da pijemo ili se opijemo sami u svojoj ili tuđoj kući, velika je verovatnoća da bismo osećali neku vrstu nelagode, ili bili stigmatizovani od strane nekog prijatelja ili člana porodice; s druge strane, ukoliko bismo, nakon završenog radnog vremena, napravili večeru ili okupljanje za prijatelje i sa njima podelili flašu-dve vina ili kakvog drugog pića, praktično da ne bi bilo govora o nekoj vrsti nedoličnog ponašanja.

liminalne prostore. „Nemesta“, s druge strane, mogu nastati bilo gde, u bilo kom trenutku, i nisu kulturološki predodređena za pijenje (parkovi, zatim kuće kao deo privatne sfere⁷¹). I jedna i druga predstavljaju etnografske arene, tj. identitetske forume i mesta konvivijalnosti.

Kako navode Čapo i Gulin Zrnić, u antropologiji, čije je ključno „polje delovanja“ (od samih početaka discipline), ali i „metodološki i epistemološki koncept bila lokalna kultura, prostor nije bio eksplicitna analitička interpretativna vizura sve do devedesetih godina 20. veka“ (Čapo i Gulin Zrnić 2001, 13). Morgan, Dirken i Mos su se u svojim radovima implicitno dotakli odnosa kulture i fizičkog okruženja, ali prva sveobuhvatnija analiza ljudske percepcije i upotrebe prostora te prostornog ponašanja ljudi (i to posebno u sferi profanog prostora) dolazi od antropologa Edvarda Hologa šezdesetih godina 20. veka, koji je polje istraživanja nazvao „proksemijom“ (Čapo i Gulin Zrnić 2011, 13). Feministkinje su se posebno posvetile analizi dihotomije javno:privatno kao podele prostora na sferu „domaćeg“, koji je po pravilu pripadao ženama, i sferu „kulture“, odnosno javnog, koji su okupirali muškarci. Prostornu perspektivu detaljnije je razradio Burdijer studijama prostorno-simboličke organizacije berberske kuće u kojima strukturalistički pristup nadopunjuje teorijom prakse (1977) (Čapo i Gulin Zrnić 2011, 14). I, naposljetku, analitičko promatranje prostora eksplicitnije ulazi u analitički vidokrug krajem osamdesetih godina 20. veka, čineći tu i naredne decenije „bogatim u smislu proliferacije naslova koji su vezani uz propitivanje kulture i prostora/mesta u fenomenološkoj dimenziji“ (Čapo i Gulin Zrnić 2011, 14).

⁷¹ Kućne žurke, pijenje i opijanje u prostoru doma mogu se posmatrati kao prakse koja se nalaze između mesta i nemesta; prostor doma jeste fizički ograničen i u tom smislu predstavlja tip „skloništa“, kao i kafane ili druga mesta fizički omeđena od javne sfere. Međutim, kuća ili dom postaju „društveno pogodni“ za pijenje u onim situacijama koje konotiraju slavlje ili neki specifičan događaj (bilo da je u pitanju večera sa društvom, slava, rođendan ili kućna žurka bez posebnog povoda). Na individualno pijenje kod kuće informanti (uglavnom) gledaju sa zadržkom, smatrajući da takva praksa već zalazi u domen patologije ili stanja koje preta da postane patološko (čitaj: alkoholizam).

Mark Ože primećuje da, ukoliko mesto može biti definisano putem pojmova kao što su „relaciono“, „istorijsko“ i ono koje se „tiče“ identiteta, to bi značilo da prostor koji se ne može definisati kao relacioni, istorijski, odnosno onaj koji se ne „tiče“ identiteta pripada kategoriji „nemesta“ (Auge 1995, 77-78). On postavlja hipotezu da supramodernost proizvodi nemesta, odnosno prostore koji sami po sebi nisu antropološka mesta u klasičnom smislu tog termina, već su izdignuta na status „mesta sećanja“. Distinkcija između mesta i nemesta rađa se iz opozicije mesto:prostor. Naime, pretpostavka je da mesto i prostor ne stoje nužno jedno nasuprot drugog kao nesamerljivi pojmovi, već je prostor zapravo „frekventno mesto“, „intersekcija tela u pokretu“; na primer, to mogu biti pešaci koji transformišu ulicu svojim telesnim radnjama i gestovima u prostor koji ima jasna simbolička značenja za sve involvirane, i u kojem se svi akteri snalaze tako da dodatna pojašnjenja nisu neophodna (Auge 1995, 81). Termin „prostor“ je takođe apstraktniji od mesta, koje referira na događaj (mesto događaja), priču/mit/narativ (nešto se dogodilo na tom mestu) i istoriju (neko mesto je društveno, politički, istorijski važno mesto). Ože zaključuje da koncept nemesta određuju dve komplementarne, ali i osobito odvojene realnosti: prostori koji su formirani u relaciji između dve „tačke“ (transport, tranzit, promet, dokolica) i u relaciji koju pojedinci „imaju“ sa tim prostorom. Ove dve realnosti su komplementarne i preklapajuće – pojedinci putuju, koriste tranzitna sredstva, provode svoje vreme „dokoličarski“. Ukoliko mesta možemo nazvati antropološkim u tom smislu da su „iskonski“ društvena i predodređena za neku vrstu aktivnosti, onda su nemesta stvorena prećutnim konsenzusom.

Kako primećuje Hit, na najrudimentarnijem nivou, moramo razlikovati pijenje „na otvorenom“ i pijenje u „zatvorenom“, odnosno, u nekom tipu „skloništa“; čak i najprostije omeđen, prostor na taj način može biti ispunjen značenjima do te mere da predstavlja krucijalni graničnik između „prirode“ i kulturološki oblikovanog prostora (Heath 2000, 47) (uzmimo za primer postavljanje šatora u prirodi kao skloništa koji će služiti umesto kuće/doma; u mnogim ruralnim područjima, veliki šatori ili nastrešnice služe kao prostori za svadbe, slave, rođendane, krštenja...). Pitanje „gde ljudi piju“ nije samo pitanje da li se pijenje odigrava u okviru doma, na poslu/nakon posla, na javnom

mestu predodređenom za pijeње (kafana), sa prijateljima... To je pitanje metaforičke društvene kontrole, pitanje inkluzije i ekskluzije određenih grupa ili pojedinaca.

Metodom posmatranja i posmatranja sa učestvovanjem obuhvaćene su sledeće situacije/mesta: dvadeset kafana/klabana, dva parka, četiri kućne žurke i četiri „neformalna“ izlaska u grad, i transkribovano je dvanaest intervju, od toga sedam sa ispitanicima i ispitanicama srednjoškolskog uzrasta i pet sa ispitanicima i ispitanicama iz kategorije „starijih“ mladih. Osim pojedinačnih dubinskih intervju, nakon svakog terena vođene su beleške u kojima su zapisana zapažanja, detaljni opisi mesta i situacija, kao i razgovori sa ljudima tokom samih izlazaka. U ovom delu analize, dakle, naglasak će biti na tome kako je pijeње oblikovano specifičnim javnim i privatnim mestima/prostorima i, u jednoj instanci, i urbanim gradskim „zonama“ koja predstavljaju rečena nemesta (parkovi). O kafanama će biti posebne reči u narednom potpoglavlju, jer zavređuju najviše pažnje.

Pijeње mladih u urbanim, javnim gradskim prostorima predstavlja spornu temu i tačku debate kako u javnim, tako i političkim diskursima (vidi o pokušaju prohibicije u Srbiji u uvodu disertacije). S tim u vezi, remećenje javnog reda i mira i kvantitativni „skok“ javnih nereda povezanih sa opijanjem, kao i pokušaji sankcija (bilo da su u pitanju apeli, akcije vladinih ili nevladinih organizacija ili direktni pokušaji sankcionisanja putem izmena zakona) centralni su problem koji se vrti oko poprišta noćnog života. U Beogradu se mogu izdvojiti nekoliko zona koje su centri noćnog života: Cetinjska ulica, Savamala, Skadarlija, klubovi i splavovi duž keja dvaju reka – Save i Dunava⁷². Kada kažem „zone“, podrazumevam ne fizički izdvojena i omeđena

⁷² Važno je napomenuti da se rečene zone odnose na period istraživanja za potrebe disertacije, dakle period od 2015. do 2019. godine. Urbane infrastrukture Beograda trpele su ogromne promene u procesima tranzicije koji traju od početka devedesetih godina dvadesetog veka, i i dalje su aktuelne; uži centar grada predstavlja zonu koja se neprestano ruši, izgrađuje, doraduje, a zakoni koji se odnose na vreme rada ugostiteljskih objekata su više puta bili predmet javnih debata i izmene i dopune zakona se neprestano usklađuju sa evropskim „standardima“.

mesta poput kafana, već prostrana urbana područja čije se granice uglavnom podudaraju sa nekim geografskim/fizičkim objektom (to može biti ulica koja preseca tu zonu, trg, spomenik, kraj keja i početak saobraćajne zone, i sl.). Karakteristično za ove zone jeste „zbijenost“, gustina tj. veliki broj ugostiteljskih objekata (pabova, splavova, kafana, kafića) na jednom (relativno) malom prostoru. Tako se u cetinjskoj nalazi preko deset ugostiteljskih objekata („Dvorištance“, „Ljubimac“, „Polet“, „Zaokret“, „Lift“, „Elektropionir“, „Kenozoik“, „Berlin Monroe“, „Showroom“...) od kojih se neki postojeći često zatvaraju, a otvaraju novi; isto važi i za Savamalu, deo grada ispod Brankovog mosta i tik uz keaj, gde se broj barova, klubova i kafića kreće između deset i dvadeset („Industrija bar“, „Gadost“, „Mladost“, „Ludost“, „Hype“, „Monsoon“, „Štrafta“, „Tranzit“, „Ben Akiba“, „Brankow“, „Martinez“, „Shootiranje“, „KC Grad“, „Mikser“, „Mikser House“, „Geozavod“...). Osim što se pije odijava „unutra“, vrlo često se mogu videti grupe mladih koji stoje na samoj ulici ili u delu između dva mesta, i tu ispijaju svoja pića uz druženje i razgovor. „Uspon“ ovih zona kao poprišta noćnog života primetan je u periodu druge decenije 2000-ih, i na njih se najčešće referiše kao na „hipsterska“ mesta i mesta za mlade; osim što su prostori u kojima se odijava zabava (neformalna okupljanja i pije), ovi objekti imaju i široku ponudu kulturnih događaja, poput prezentacija knjiga, stand-up komedijskih večeri, večeri čitanja poezije, radionica, okruglih stolova, časova kuvanja i predstavljanja različitih nacionalnih kuhinja i jela, pa i politički angažovanih manifestacija.

Parkovi. Ispitanici i ispitanice govore o beogradskim parkovima kao o mestima za „bleju“. Kolokvijalni izraz tj. žargonska reč „bleja“ etimološki vuče poreklo od reči *blejati* ili *blenuti*, od kojih prva predstavlja onomatopeju vokalizacije koju proizvode ovce, a druga „zveranje“ u jednu tačku bez reakcije ili razumevanja. U prenesenom značenju, *bleja* je provođenje vremena bez nekog cilja ili svrhe, neobavezno druženje bez posebne akcije i nesvrshodno samo po sebi (u pežorativnoj konotaciji blejanje je dangubljenje, gubljenje vremena, „hvatanje zjala“, „zevanje u prazno“). Međutim, videćemo da je za mlade ovakvo provođenje vremena i više nego svrshodno, budući da parkovi predstavljaju, pre svega, mesta na kojima se mladi grupišu po principu životnih/subkulturnih stilova; tako se, u parku „Palas“, uglavnom okupljaju tzv. hipsteri

i „urbane gradske ekipe“, dok se u parku na Studentskom trgu okupljaju mešovita društva metalaca, rokera i pankera. Mladi se u parkovima najčešće dele u manje ili veće grupe prijatelja koje zauzimaju klupe (jednu, dve ili više). Neretko su ove grupe prijatelja izdvojene po principu subkulturnih grupacija koje se raspoznaju po oblačenju, muzici i sl. Ispitanici i ispitanice često navode da je Studentski park, kako je to objasnila jedna ispitanica, „oduvek bio rezervisan za metalce, rokere i slične“ (M.Š, devojka, 30 godina), a da je „Palas nekako univerzalan“ (ista ispitanica). Parkovi su, dakle, deo javne sfere u kojima ne postoji organizovan noćni život, već se druženja, okupljanja i pijenje dešavaju „spontano“, prećutnim konsenzusom; u tekstu koji sledi biće opisana dva gradska parka koje su ispitanici naveli kao najpoznatije za „bleju“, a to su park kod hotela „Palas“, i park na Studentskom trgu, tzv. Univerzitetski park (popularno nazvan „Studenjak“)⁷³.

Pre nego što pređem na iskaze informanata, ukratko ću opisati oba parka i opisati neformalne izlaske koje sam sprovela tokom posmatranja sa učestvovanjem. Infrastruktura „Palasa“ i „Studenjaka“ ne razlikuje se ni u čemu bitnom. Oba se nalaze u užem centru grada, i sastoje se od zelenih površina kao i stazica koje ih presecaju. Na stazicama se nalaze klupe. Tokom dana, u parkovima se okupljaju ljudi svih starosnih dobi – deca (Studentski park ima igralište za decu), mladi (i u jednom i drugom parku pretežno je dominantna populacija studenata, budući da se oba nalaze u blizini Studentskog trga, gde su, između ostalih zdanja, zgrade Filozofskog, Filološkog, i Prirodno-matematičkog fakulteta), te starija populacija i penzioneri. Predveče i tokom noći, a posebno vikendima – petkom i subotom, oba parka počinje da „osvaja“ pretežno mlađa populacija, i parkovi se transformišu u neformalna mesta pijenja i druženja mladih ljudi. Neretko mi se, u izlascima, odnosno tokom posmatranja sa učestvovanjem

⁷³ Iz razgovora sa ispitanicima i ispitanicama postalo je evidentno da su, osim ova dva parka, vreme provodili i u „parkićima po kraju“; svaki deo grada, svako naselje ima neki „svoj“ park, bilo da je to omanji zeleni prostor između zgrada, ili školsko dvorište osnovne/srednje škole. Kako bilo, ispitanici i ispitanice „bleju“ u ovim komšijskim parkićima ne smatraju izlascima, barem ne u onoj kategoriji u koju spadaju izlasci u Palas i Univerzitetski park, koji mogu biti izlazak sami po sebi, ili pak, *pre-drinking* i priprema za dalji provod. Većina mojih ispitanika i ispitanica dolazila je namenski u ove parkove kako bi se napili i družili.

i tokom razgovora sa informantima, dešavalo da (slušam ili) se nađem u situaciji koja ima sledeću strukturu: u nečijoj kući/stanu počinje okupljanje. Uz (nešto laganije) ispijanje pića i „zagrevanje“ uz muziku, šalu, zabavu i priču, priprema se za izlazak „u grad“⁷⁴ i dogovara se gde će se ići, sa kime bi se sve trebalo naći tokom večeri, šta ćemo piti. Na putu do parka, bilo da se ide peške ili se koristi gradski prevoz, pije se piće koje je poneto od kuće, ili se kupi još dodatnog pića u usputnoj prodavnici. Ovime se „obezbeđuje“ stanje blagog pijanstva dok se ne stigne do određene lokacije (informanti često navode da im je neprijatno ili da se od njih ne očekuje da na neko mesto, pa i u park, stignu trezni). Pred ulazak u park uzima se još pića, prema slobodnim procenama koliko će biti neophodno svakome ko pije, i u dogovoru sa celim društvom (recimo: „prošle nedelje smo pili džin-tonik... Ajde malo da promenimo, možemo da uzmemo da pravimo špricer“; „nema šanse da pijemo vinjak, to možda tek tamo posle ponoći“; „ja sam baš u fazonu pivo, ali smara me što nemam gde da idem u toalet...“). Nakon obavljene nabavke, stiže se u park. Po nepisanom pravilu, jedna „ekipa“ zauzima jednu ili dve klupe; vrlo često postoje klupe koje neka ekipa preferira, pa će oni požuriti da stignu pre drugih, kako bi ih zauzeli. Okupljanje u parkovima počinje obično oko 20 ili 21 časova. Postoji „labava“ ideja da se u parkovima pije do ponoći, ili najdalje do 1 sat iza ponoći, da bi se kasnije išlo na još neko mesto. Obično su to leti žurke koje se odigravaju u nekom od gradskih klubova u centru, ili na splavovima duž savskog keja. Dešava se, često, i da se nakon zabave na splavu ili u klubu ponovo vrati u park, i time završi večer uz poslednju limenku piva.

Oba parka važe za mesta okupljanja „urbane“ populacije mladih, i za „jeftinu bleju“ koja podrazumeva ispijanje pića kupljenog u obližnjim dragstorima i prodavnicama. Navešću nekoliko ilustrativnih primera iz intervjua kao i iz posmatranja

⁷⁴ Primititi kako se termin „u grad“ koristi kako bi se opisao širok „asortiman“ toga šta se sve podrazumeva pod izlaskom; za razliku od engleskog izraza *going out* – ići napolje, ili *go partying* – ići u provod (što najšćeće podrazumeva izlazak u klub), na srpskom „idemo u grad“ može podrazumevati više toga: od proste „bleje“ u parku, do okupljanja kod nekoga kući pa potom odlaska na neko drugo mesto (klub, kafić, koncert...), ili samo odlazak u kafanu, ili samo odlazak u pab...

sa učestvovanjem (tj. beležaka) kako ispitanici i ispitanice vide i govore o ovoj formi okupljanja:

„Momci će uvek da izaberu pivo, a devojke uvek *Somersby* ili *Smirnoff ice* ili vodku sa energetske pićem, ali to je sve stvar ličnog ukusa, za bleju u parkiću i na zidiću je ono što je dostupno, sigurno ne viski nego u skladu sa mogućnostima...“ (M. devojka, 17 godina)

„I zavisi koje ćeš piće da piješ baš od situacije. Kad blejimo u parkovima pijemo *Somersby* i bombe piva.“ (D. devojka, 17 godina)

„Kad smo bili mlađi, mada gotivim to i sada, to su bile bleje po parkovima. Namenski smo išli u parkove... Dakle skupi se nas pet, šest, deset, kupimo nekoliko bombi piva, najjeftinijeg mogućeg... nekad je to bilo i belo vino, ili džin, vinjak, ma bukvalno sve, nismo birali. Šta ko donese, a kupi se u prodavnici ili se čak donese i od kuće. I onda se nalivamo do besvesti u parku. Ili odemo prvo u park, pa onda na neku svirku, tj. dalje u izlazak. To su bila takva upropašćavanja, kako nam je jetra to preživela, ne znam. Ali bilo je jeftino, i bilo je kul, bilo je klošarski, ali mi smo baš to i hteli... Šta drugo i da radiš kad si mlad metalac?“ (D. momak, 33 godine)

„Kad izlazimo u grad... imam ekipu sa glume koji užasno vole da piju, i kad izlazimo imamo baš dobru bleju... skupimo se na klupi, sedimo, pričamo, jedan svira gitaru, igramo 'istina-izazov' ili 'nikad nisam', uzmemo dve bombe, i zablejimo od 5-6 popodne do 11 uveče, i to stvarno bude dobro.“ (M. devojka, 17 godina)

„Pa hajde da kažemo da je u periodu kad se najviše izlazilo izlazak izgledao tako što se društvo okupi i nađe u nekom parku ili kod nekoga kod kuće, gde se počinje sa pijenjem, da bi se dalje nastavilo ka nekim noćnim klubovima. U fazi pre samog stizanja u klub se uz alkohol priča o raznim stvarima, pa često i o tome šta je ko radio dok je bio pijan i te priče se uvek prepričavaju kao avanture, pa i kad su bile neprijatne u neposrednom trenutku kad su se dešavale. U neku ruku se gradi atmosfera da se

napijemo i ponašamo neobično slobodno. Sama poseta klubu je najčešće nastavak pijenja igranja uz neku muziku, sretanja nekih ljudi koje znamo i/ili nastavljanja dalje s njima ka nekom drugom mestu.“ (T. devojka, 29 godina)

„Mi smo celo naše odrastanje proveli po parkovima. Ili se S. i ja pokupimo, sednemo u autobus, vozimo se od prve do poslednje stanice, i tako opet u krug. Posle ćemo ti pričati... Mi smo najbolji ortaci celog života, a jedna takva situacija pijanstva zamalo da nas košta prijateljstva... Čoveče, pa mi smo bežali iz škole da bi to radili. To nam je bilo cilj samo po sebi! Znaš ono, nije nam bilo bitno ni gde idemo, ni šta radimo, nama je to bila duhovna hrana (smeh)... Parkovi, naravno, Palas ili Studenjak, blejali smo i po skejt parkovima. Te ekipe su bile grozne, mislim sada kada pogledam i osvrnem se unazad, to je bio takav raspad... Ali to je mladost, razumeš? Šta smo znali i mogli drugo da radimo tada nego to? Koliko je ta bleja bila grozna, toliko je bila i divna... Evo, sada da me pitaš, da li bih se vratio u to, pa ne bih, ma možda i bih, ne znam, imam podeljena osećanja oko toga... Sad sam se kultivisao. Mislim, i dalje sam klošar u duši (smeh)... Ali znaš, sad sebi mogu da priuštim da sednem negde, častim društvo, obrnem turu. Nije napijanje ništa drugačije. Drugačiji smo mi. Pijenje je isto... Da li ćeš da se odvališ na klupi u parku i zaspiš u pesku ili ćeš da se napiješ kao guzica u nekom fensi kafiću, ma ne mora ni fensi nego eto, da nije skroz klošarski, to nema nikakve veze. Ali da je bilo tad slatko, bilo je... Takva nam je bila ekipa. Svi smo slušali pank, slušali smo metal, grandž, to su sve bili raspadači, devojke su nekad bile i gore od likova, ali držali smo se zajedno, razumeš? Bilo je lepo... Svi smo imali devojke... Ili ako nismo, bio si zaljubljen, srećno ili ne, ma kao da je bilo važno... Ideš od klupe do klupe. Nekad nema veze ni da li poznaješ ekipu. Ali ja sam takav, ja se infiltriram svuda, posebno kad se napijem, nemam inhibicije. Mogu da pridem kome hoćeš. Ili da movam koga hoćeš (smeh)... Mogu, bre, da skinem gaće i baš me briga (smeh)... Vidiš jednostavno da li je neka ekipa raspoložena za druženje ili nije. Dodeš, поделиš piće s nekim, nazdraviš, pijete svi iz iste flaše, delimo bacile... Ne može od toga ništa da ti bude, to je alkohol, dezinfikuje se (smeh)... ne mogu više ni da izbrojim koliko puta sam tako blejao, i u kraju u parku, i na Palasu i u Studenjaku. Palas je postao institucija... Studenjak je bio do jednog momenta super, onda su ga renovirali, postao je fensi,

mislim, iste ekipe izlaze tamo, ali jednostavno nije više to to, razumeš? Promenio se izgled, znači kad blejiš napolju, izašao si sa tom idejom – da blejiš klošarski, nisam došao da prekrštenih nogu sedim na klupi i kao pijem espresso, nisam blesav... Došao sam da se odvalim od gajbe piva i budem pijan deset sati i više, ako treba.“ (M. momak, 29 godina)

„Ja sam oduvek bio jedan od onih ćutljivijih... To se kod mene nije menjalo mnogo ni kad se napijem, pa evo vidiš i sama. Kao nešto malo đuskam i to je to... Nisam navalentan, nisam napadan. Imao sam samo jednu situaciju kad sam bio agresivan, ali tad me je nešto puklo, ne znam ni ja šta mi je bilo, ustvari znam šta je, duvao sam nakon što sam se napio, a nikada pre toga i nikada posle nisam, i brate, i neću. Neću da radim nešto što ne znam kako me radi. Pivo znam kako me radi, ma koji god alkohol hoćeš, naučio sam jednostavno. Ali sa drogom... Ma dobro, nije trava droga, ali kapiraš šta hoću da kažem... Izmeni ti ponašanje i nisam ja jednostavno za to. Dakle... Parkovi su mi uvek odgovarali zato što je bilo jeftino, pristupačno, i što ne moraš sad nešto mnogo da se sa ljudima natežeš oko komunikacije, nego jednostavno... To se radi po principu – priđeš. Izašao si sa jednom ekipom, seli ste na jednu klupicu, ili dve, ali to bukvalno nema nikakve veze sa kim ćeš da završiš do kraja večeri, ili sutradan, ili na afteru... Bila su to lepa vremena. Sad možda malo više cirkamo po kućama ili zatvorenim mestima, nekako promeni se to sa vremenom ili sa ekipama barem, počneš na primer da izlaziš sa ljudima sa kojima radiš na poslu, i samim time, hop, imaš novu ekipu za bleju. Onda nekad može da bude i malo neozbiljno da te neko sa posla sretne mrtvog pijanog u parku ili u 'KST'-u... Bude nekako neprijatno, znaš... Mislim, nije kao da me je briga, ali bedak ti bude. Kada kažem da je bleja po parkovima bila jeftina, ne mislim samo na to da je bilo klošarski – to sigurno jeste, više mislim da je u tome i bila čar. Kao da si imao osećaj da ništa od svega toga nije važno... Ti baciš 200 dinara, neko 500, neko 300... I skupi se dovoljno da se svi napijete... Nekako je uvek bilo dovoljno svega, razumeš? Koliko god da je bilo, svi smo delili, između sebe, između klupa i ekipa, niko se nije ustezao... E, u tome je bila sva lepota toga. Hajde da te vidim da to uradiš u nekoj kafani ili kafiću, priđeš nekome za sto i kao – hej! Ja bih da pijem vaše piće i vi moje! E pa ne može, matori...“ (S. momak, 29 godina)

„Parkovi oko Filozofskog, 'Palas', 'Manjež' kod SKC-a, ispred KST-a, 'Danguba'. Zašto me asociraju? Rado smo ih posećivali, u nekom tinejdž periodu koje je bilo praćeno raznim fazama kao npr. traženje sebe, traženje položaja radi popularnosti u ekipi, momenti zaljubljenosti, pokušaji impresioniranja devojaka, ekipna prihvaćenost... Ta mesta karakteriše jednostavno sav taj fazon u kom sam bio. Kafančine na Ibarskoj magistrali su takođe bitan faktor... Opet, kada se sve obuhvati, alkohol igra bitan faktor, jer ljudi piju da bi oslobodili emocije koje kriju, samim tim i odvežu jezik, raspoloženje i slično.“ (A. momak, 31 godina)

Iz ovih iskaza mogu se izdvojiti nekoliko parametara: prvo, parkovi kao mesta pijenja pronalaze svoje mesto među nešto mlađom populacijom; stariji ispitanici i ispitanice govore o okupljanju i bleji u parkovima kao o nečemu što se dešavalo u njihovoj prošlosti (koliko god ona vremenski bila bliska sadašnjosti). Dakle, u relaciji sa starosnom varijablom, pijenje u parkovima je po nepisanom pravilu rezervisano za mlade, nezaposlene, studente i srednjoškolce. Unekoliko je tome razlog nedostatak novčanih sredstava, ali isto tako i činjenica da u kasnijim životnim stadijumima, sa zaposlenjem ili nekom drugom životnom prekretnicom, mladi smatraju da može biti „nelagodno“ ili da jednostavno „ne ide“ da budu viđeni (pijani) na tim mestima. S jedne strane, parkovi se mogu posmatrati kao mesta koja karakterišu izvesne kontradikcije: regulativna su jer su javna i time podležu zakonima javnog reda i mira, oni su i mesta deregulacije, tj. atmosfera uživanja, slobode, osećaja zajedništva, izgradnje temporalnog kolektivnog identiteta putem deljenja alkoholnih pića, neformalnog upoznavanja, osećaja rasterećenosti, prijatne uzbuđenosti... Može se reći da su parkovi na dnu hijerarhije mesta pijenja po očekivanim obrascima pijenja, kao i da ih karakteriše najlabavija struktura pravila ponašanja. Takođe, kompleksne relacije inkluzije i ekskluzije vezane su za distribuciju ekonomskog kapitala na svim mestima pijenja, te nisu svi „konzumenti“ svuda „dobrodošli“ – za kafanu ili splav neko može biti previše mlad, nepropisno obučan, ali čini se da su u parkove „dobrodošli“ svi, bez obzira na društveni status, novčane prihode, „pijački stil“. Produkcija parka kao mesta za pijenje –

što svakako nije njegova izvorna funkcija – ih čini više „konstelacijom procesa i praksi nego mestom“ (Massey 2005, 141, prema: Demant i Landolt 2011).

Neformalni izlasci „u grad“. O važnosti upoređivanja različitih prostora i mesta kao spona za razumevanje veze između obrazaca pijenja i tih mesta ne postoji puno radova iz antropološke perspektive; nekoliko studija koje su se bavile ovim problemom fokusiraju se na, na primer, razlike između noćnih klubova i opisuju ne samo različite „profile“ konzumenata opojnih supstanci koje odgovaraju distinktivnim lokalnim „scenama“ dokolice, već stavljaju naglasak i na to kako konzumenti u zavisnosti od mesta/prostora doživljavaju iskustvo pijenja i/ili konzumacije opojnih supstanci. Ova iskustva zavise od sistema i seta pravila i regulacije koje određeno mesto propisuje (Measham i Moore 2009, 457, prema: Demant i Landolt 2011). U ovom delu rada, analiziraću neformalne izlaske u grad, i posmatraču kako se prakse pijenja oblikuju u zavisnosti od specifičnog mesta na kojem se pije. Različite percepcije toga koja je „pravilna“ upotreba nekog mesta govore nam mnogo toga o „upisivanju“ pravila o tome kakav se obrazac ponašanja i pijenja na nekom mestu očekuje kao poželjan (i, sa druge strane, koji bi bio sankcionisan kao nepoželjan). Termin „neformalni“ govori o tome da ovi izlasci nisu vezani za neku posebnu priliku, kao što je to rođendan (punoletstvo), već su neobavezni i predstavljaju neizostavan rekurentni događaj na nedeljnoj/mesečnoj vremenskoj liniji mojih ispitanika i ispitanica.

Od četiri neformalna izlaska u grad koji su bili deo posmatranja sa učestvovanjem, odabrala sam jedan izlazak u kafanu „Korčagin“ (u pitanju je bio četvrtak), jedan izlazak u kafanu „Bristol“ (takođe četvrtak večer), i dva vikend-izlaska. Vikend-izlasci će biti posebno opisani, i pre nego što se posvetim iskazima informanata i informantkinja, ukratko ću opisati prva dva izlaska, od kojih je ovaj u „Bristolu“ ujedno bio i sprovođenje dva intervjua za potrebe snimanja dokumentarnog filma za Školu vizuelne antropologije (ŠVA).

Kafana „Korčagin“ nalazi se na Zvezdari, i otvorena je 2001. godine. Predstavlja jednu od „starijih“ novijih gradskih kafana, i, prema kategorizaciji, spada u kafane koje sam u narednom poglavlju posvećenom isključivo ovom tipu mesta nazvala „nešto između“. Naime, u Beogradu se broj kafana ne zna, a na sajtu kafane „Korčagin“ navodi se podatak da postoji 12.500 kafana samo na teritoriji Beograda⁷⁵. Enterijer „Korčagina“ odiše jugonostalgijom. Idejni zamajac bio je „obnoviti“ onakvu kafanu koja je postojala u vreme komunizma; ljudi i posetioci sami donose svoje stvari koje ostavljaju da upotpune enterijer, a ponešto i ukradu ili odnesu. U „Korčaginu“ se nalaze različiti etno-elementi (spomenice majki palih boraca, slike gardista, brigada sa radnih akcija, mape nekadašnje SR Jugoslavije, slike i portreti Josipa Broza i drugih „komunističkih vođa“, pregršt „srpa i čekića“, petokraka, zastava, grbova...), čineći da ova kafana bude svojevrsan simulakrum bivše Jugoslavije u malom. Muzika u kafani je, pak, sve osim samo „jugoslovenska“, jer bend (tamburaši sa gitarama i sintisajzerom) neretko „oplete“ po savremenijem turbo-folku, kao što je to bio slučaj pomenutog četvrtka. U kafanu se ulazi iz dvorišta između dveju zgrada, i čim se približite ulaznim vratima, primetna je glasna muzika, čuje se pevanje i vika. Kafana je podeljena na dva dela – prvi deo je prostraniji i čine ga dugački deljeni stolovi, dok se „pozadinski“ deo, kod šanka, sastoji od dve prostorije koje imaju nekoliko manjih stolova. U ovim prostorijama nalaze se pomenuti artefakti i na policama, zidovima i po ćoškovima stoji sijaset starih plišanih igračkaka i lutaka iz doba socijalizma, ordenja, a preko stolica i klupa za sedenje prebačene su jambolije i imitacije pirotskih ćilima.

Prijateljica me je pozvala da izađemo te večeri (bio je to septembar 2017. godine). Rekla je da moram da idem sa njom, da je strašno neraspoložena i da bi joj prijalo društvo, kao i to da malo negde „izađemo i popijemo“. Isprva sam kategorički odbila, budući da je bio četvrtak, ali sam pristala nakon što mi je obećala da će sa mnom razgovarati o temi i nakon što je predložila da odemo u „Korčagin“:

⁷⁵ Vidi: <https://kafanapavlekorcagin.rs/kafana-pavle-korcagin-beograd>, septembar 2017. godine

„Znam da je četvrtak, samim time kafana radi do 1-2 iza ponoći i ne duže, bićeš kući do 3, sutradan si funkcionalna, obećavam. Taman možeš tamo da posmatraš i radiš svoje istraživanje, 'Korčagin' ti je dušu dao za to. Kad si poslednji put bila tamo, uostalom?“ (K.Š, devojka, 30).

Tako smo se oko 21 čas zaputile u „Korčagin“, nakon što je K. obavila rezervaciju za četvoro u zadnjem delu kafane, kako bismo mogli da razgovaramo neometano od muzike. Dok smo čekale dvojicu prijatelja da nam se pridruže, razgovarale smo o kafani, ljudima koji su tu, pravile opservacije. U prednjem delu kafane bio je bend – jedan tamburaš, jedan harmonikaš, pevač, i jedan sintisajzer. U momentu kada smo ušle u kafanu, već je bilo neopisivo glasno – za jednim od deljenih stolova neko je slavio devojačko veče (sve devojke bile su isto tj. slično obučene – u roze i belo, buduća mlada bila je u belom i nosila improvizovani veo, i već je stajala na stolici i pevala, dok su njene prijateljice igrale i pevale oko i pored nje). Za susednim stolovima bila su mešana društva – za dva stola bili su samo momci, koji su izgledali oduševljeni činjenicom da se pored njih slavi devojačko veče i „kroz vazduh“ i „na udaljeno“ nazdravljali sa devojka. Pevač i tamburaš su prilazili devojačkom stolu i primali narudžbine pesama, pa su se pesme brzo smenjivale, i svaki put kada bi počela nova, uzbuđenje i ovacije bi porasle, ruke bi se dizale u vis, atmosfera bi postajala sve uzrujanija i veselija. Svi su se fotografisali mobilnim telefonima, praveći „selfije“⁷⁶. U zadnjem delu kafane, gde je bio i naš sto, atmosfera je bila potpuno drugačija – iako je muzika bila glasna i dopirala i do nas, za ostalim stolovima momci i devojke su sedeli i, neometani događajima u prostoriji ispred, pili svoja pića, a neki su i jeli. Naručile smo litar belog vina i litar kisele vode, napravile špricere i počele polako da pijemo i pričamo.

⁷⁶ Nezaobilazan segment izlaska „u grad“ predstavlja dokumentovanje (neretko i celog) izlaska. „Selfiji“ predstavljaju fotografisanje prednjom kamerom mobilnog telefona, što omogućava akterima da se „nameste“ i „ispoziraju“ za sliku. Slike se odmah potom objavljuju na društvenim mrežama – na Facebook-u i Instagram-u, omogućavajući drugim korisnicima da vide šta se trenutno dešava, u realnom vremenu.

„Nije bilo šanse da večeras idem pravo kući sa posla, znaš ono kad ti đavo ne da mira... Ne moram ni da se napijem, mada bih to najradije uradila sad od muke, ali barem malo, da me 'takne'. Evo, da popijemo ovo što smo naručile i nećemo više... Šta je litar belog vina za tebe i mene? Mislim da čovek u ovakvim situacijama mora sebi da da oduška i da izađe. Nekada ti neće biti potrebno da piješ, dovoljno je da si u društvu... Mada, svakako, piće pomaže da se opustiš. Može se i bez, ali, što se kaže – bolje je sa. I onda jednostavno, kroz priču, kroz zezanje, zaboraviš na problem... Okej, znam da će me problem sačekati i sutra, ali barem si ga odložio na neko vreme... Shvatiš da nije baš sve tako crno i zameniš ga nečim drugim, nečim veselijim u tom trenutku. Ne mislim da piće rešava bilo koji problem. Ali eto, barem ja, jednostavno ne umem drugačije. A izgleda ni svi drugi ljudi sa kojima se družim. Pa, koga znaš a da, kad je mu je teško – ma ne samo kad mu je teško, nego i kad je veseo – ne uzme da izađe i da se napije? Što se kaže, pije se od muke, ali pije se i od veselja... Za muku da zaboraviš, za veselje – da ti bude još bolje. I to je tako oduvek bilo, barem u mom slučaju, i biće. E sad jedino što neću da se odvalim od vinjaka u ovakvim situacijama, nego ću da popijem kao čovek...“
(K.Š, devojka, 30 godina)

Ovaj iskaz dobro ilustruje nekoliko koncepcija o umerenom pijenju: prvo, umereno pijenje posmatra se kao poželjno u određenoj situaciji i određenom vremenu (neraspoloženje, radni dan u nedelji). Drugo, pretpostavlja da je društveno prihvatljiva praksa da se „tuga“ odloži ili prenebregne uz društvo i „čašicu“ i na taj način osnaži socijalizaciju i intimne veze između prijatelja; treće, pretpostavlja takođe da je društveno prihvatljivo da se veselje „pojača“ pijenjem tj. proslavljanjem. Pijenje gotovo da funkcioniše kao „nemi jezik“, koji, u mnogim prilikama, ne zahteva nikakve reči ili dodatna pojašnjenja.

Kafana „Bristol“ je zapravo restoran-klub hotela „Bristol“ u Karađorđevoj ulici. Ovaj hotel zatvoren je 2018. godine i potpao je pod projekat „Beograd na vodi“ kojim se uređuje čitav potezni kompleks od železničke stanice, preko savskog keja i Karađorđeve ulice. Mnogi objekti, uključujući i stare gradske kafane u ovom delu grada, porušeni su tokom restauracije postojećih objekata ili su bili deo potpunog

razrušenja. Mnogi od mojih informanata i informantkinja žalili su se kako im je sada nestalo „poslednje uporište“ na kojem su se osećali slobodno, i kao kod sopstvene kuće, koje je bilo „polazna tačka“ za dalji izlazak u grad:

„Nestalo i to poslednje mesto na kojem si mogao da piješ kao čovek, za kafanskim stolom, za pravim kariranim stolnjakom... Nekad je to bio 'Rojal', i on je zatvoren, odnosno renoviran, i sad gde da ti odeš negde, i da ti neka matora konobarica donese vinjak? Zna se, na takvim mestima se pije vinjak. Tu nemaju šta da ti podmetnu... Normalan čovek tu ne naručuje rakiju. Dobro, može i pivo, flaširano, ali nekako je merak da baš na takvom mestu piješ vinjak. U svakom slučaju, za mene je to mesto gde čovek može da 'stavi ruke na sto', kao da je kod svoje kuće. Nema muzike, nema mnogo ljudi, sve je svedeno, enterijer je nikakav, nigde ne vidiš ni slike na zidovima. Interesantno je i posmatrati ljude; vidi se da su to neki vozači kamiona ili autobusa koji su ovde tek usput, svratili da nešto pojedju i popiju i nastavljaju da voze dalje... Ovo je tranzitno mesto na neki način, ali zanimljivo je to posmatrati.“ (S.R, momak, 29 godina)

„Recimo da mi je najveći gušt da pijem u ovako nekoj kafani, recimo... Staroj. Kao što je to bio 'Rojal'! Mada... Volim da pijem i na 'reju', i u parku, i kući sa dobrom ekipom... I u kolima (smeh)... Nekad znamo šta radimo a nekad baš i ne znamo, e, to je najzanimljivije onda i omiljeno, da sutradan zovemo ljude koji se sećaju da nam prepričaju, a to je opet direktno povezano sa alkoholom, jer se zbog istog i ne sećamo šta smo radili. Jer kako kažu, nije nikakvo pijanstvo ako te tri dana posle toga nije sramota! E, to nekad upravo počne na ovakvim mestima, a kao što znaš i sama, završavalo se u 'Rojalu'... Kako bih rekla, ovo su i dobre 'odskočne daske' za grad, a bogami i dobro mesto da na njima završiš izlazak, ako hoćeš da dođeš, popiješ par pića do 11 uveče, i odeš. Neće niko popreko da te gleda. A kući ti se ne ide...“ (K.Š, devojka, 30 godina)

Neformalni izlasci u grad radnim danima imaju „najtvrđu“ strukturu u smislu pravila koja ih okružuju i „ograničavaju“. Količina alkohola se kontroliše, kako bi se predupredila neželjene posledice sutradan (mamurluk), posebno s obzirom na to da ili

treba ići na posao, ili u školu. Informanti i informantkinje govore o ovakvim izlascima kao o naučenim formama ponašanja. Iregularna intoksikacija često je percipirana kao znak tj. naznaka bolesti, patološkog stanja, socijalnog i/ili psihičkog problema, i iako informanti i informantkinje ističu da uživaju u druženju tokom nedelje, kao i neobaveznim izlascima koji ne traju dugo (uglavnom do ponoći ili najkasnije sat-dva iza ponoći), ekscesivno pijenje ostaje marker za podelu radnih dana od vikenda, i rezervisano je isključivo za petak ili subotu.

U tom smislu, posebnu pažnju zavređuju vikend-izlasci. Vikend-izlasci predstavljaju, gotovo po pravilu, vreme kada je kolektivno opijanje i intoksikacija i iz njih proistekla „bahata“ ponašanja, praksu koja se toleriše. Informanti i informantkinje o svojim izlascima i napijanjima vikendima govore sa istim dozama zgražavanja i oduševljenja. U ovom delu analize ću ukratko opisati i analizirati vikende kao „ultimativno“ vreme provoda i opravdane intoksikacije, a bindžovanje kao praksa biće posebno opisano i analizirano u narednom potpoglavlju.

„Pa hajde da kažemo da je u periodu kad se najviše izlazilo izlazak izgledao tako što se društvo okupi i nađe u nekom parku ili kod nekoga kod kuće, gde se počinje sa pijenjem, da bi se dalje nastavilo ka nekim noćnim klubovima. U fazi pre samog stizanja u klub se uz alkohol priča o raznim stvarima, pa često i o tome šta je ko radio dok je bio pijan i te priče se uvek preporučavaju kao avanture, pa i kad su bile neprijatne u neposrednom trenutku kad su se dešavale. U neku ruku se gradi atmosfera da se napijemo i ponašamo neobično slobodno. Sama poseta klubu je najčešće nastavak pijenja igranja uz neku muziku, sretanja nekih ljudi koje znamo ili nastavljanja dalje s njima ka nekom drugom mestu. Verovatno je u mlađim danima za mene osnovna motivacija da pijem alkohol bila neko prevazilaženje inhibicija u društvu, kao i to što je prosto bilo uzbudljivo naći se u izmenjenom stanju svesti u kome se ne nalazim redovno. Trenutno i dalje volim taj osećaj gubitka inhibicija, ali samo u blagoj meri, jer tako doživljavam alkohol kao nešto što mi popravljaja raspoloženje. Svakako su povodi uvek bili grupna druženja vikendom ili na slavljinama. Verovatno je za mladost karakterističan sam proces otkrivanja alkohola, testiranje sopstvenih granica u

podnošenju pijanstva i sama ideja da se pijenjem alkohola mladi identifikuju sa odraslima. Pretpostavljam da je najveća razlika u ponašanju upravo to što odrasla osoba zna, ili bi trebalo da zna, kako alkohol na njega utiče u kojoj situaciji i ume bolje da izbegne ponašanja koja kod sebe doživljava kao negativna tokom pijanstva. To bih bar izdvojila kao neku razliku između načina na koji sam konzumirala alkohol kao srednjoškolac ili student, i sada.“ (T. devojka, 29 godina)

„Ranije bi to bio izlazak u klub, koncert ili park gde bi neretko došlo do opijanja. Dok je danas to uglavnom kućna varijanta sa par prijatelja i par pića.“ (M. momak, 29 godina)

„Ja sam jedna od onih koji piju da bi se napili. Znači, blago onim ljudima koji piju zbog ukusa, ili piju da uživaju. Ja ne uživam u alkoholu. Uživam isključivo u njegovim efektima (smeh)... I to se, po pravilu, po nepisanom pravilu, dešava svakog vikenda. Petak ili subota. Mislim, nekad je to moglo da bude i spojeno, dva dana... Ali posle vinjaka mamurluk je taaako gadan, da bih se radije izbola nožem, nego da popijem nešto kad se probudim, a kamoli ono što sam pila prethodno veče. E, u tome je caka, i razlika između onih koji vole da piju i cirkaju vikendima... Ja sam vikend-pijač (smeh)... A kod ovih, kod ozbiljnih alkoholičara, e oni ustanu ujutru, još nisu ni zube oprali, a već mogu da saliju niz grlo viski ili vinjak. U tome je razlika. Ja sam to mogla samo na nekim ekskurzijama, na putovanjima, kad su baš svi u tom fazonu, pa hajde kao... Mora se, takva je situacija. A ovako, da ustanem u subotu ili nedelju ujutru i kao lečim mamurluk alkoholom? A-a. I mislim da nije problematično takvo pijenje. Ne mislim da čovek iz toga može da postane alkos. Onda smo svi alkosi. I ja, i celo moje društvo, i ceo Beograd, svet! Mislim, ima u društvu onih koji su malčice problematični po tom pitanju, i napijaju se i tokom nedelje. Ja to izbegavam... Zeznula sam se jednom, dva puta... Okej, i sad se nekad zeznem (smeh)... Ali razumeš me. Vikend cirkanje je normalno cirkanje. I za studente, i za zaposlene, to radim i radimo svi od srednje škole pa nadalje... Svakog vikenda. Napiješ se u petak, ili u subotu, i lepo imaš vremena da se fizički i psihički oporaviš do ponedeljka, i onda sve jovo-nanovo... I sad, verovatno da će to nekada prestati, nekad u budućnosti, ali ja ne vidim šta će to tačno da se desi, kako

bih ja ostala kod kuće petkom ili subotom. To rade i zaposleni ljudi. To radi i moja sestra, koja radi po 15 sati dnevno i ima klinca. I ako ostanem kod kuće, mogu da pozovem neku ekipu da cirkamo kod mene. Radila sam to sto puta. Nekad te kućne bleje i ispadnu najbolje..." (K.Š. devojka, 30 godina)

„Takvi izlasci... Tu se rađaju najlepša prijateljstva. I ljubavi. Pa tako smo se i nas četvoro upoznali. Da li bi se to desilo da nije bilo alkohola? Možda, ali sumnjam. Oko alkohola se ljudi okupljaju, on ih zbližava. Pa to mu je funkcija. Neki ljudi se tako jednostavno sretnu, i ostanu prijatelji celog života, jer su podelili to jedno iskustvo, ili kasnije više njih, ili se nikad više ne vide u životu, ili mesecima, ali spojili su se... Svakako, dešavaju se i glupe stvari, teturaš se, baljezgaš, padneš, razbiješ glavu... Ali pijane i bog čuva (smeh)... Uvek neko napravi neko s*anje, ali to se prašta, osim ako naravno nije baš nešto strašno, da nisi nekome ugrozio život... Nekad smo vozili pijani, sad to više ne radimo, naučiš da jednostavno ne radiš neke baš glupe stvari, nego da kao čovek uživaš.“ (B.K. momak, 30 godina)

„Ako se osvrnemo na činjenicu da sada imam 31 godinu, scenario koji je napisan u pitanju koji ću opisati je možda bio legitiman za neki tinejdž period. Sada, 'izlazak' – ako se to uopšte može definisati tako, izgleda dosta drugačije, u smislu da se više ne odlazi na milijardu mesta, ne piju besmisleno velike količine alkohola. Sada se manje više uz znatno manju količinu alkohola koja je uvek prisutna (kakogod da okreneš), diskutuje o nekim budalštinama vezanim ili za posao, ili nesto potpuno nepovezano. Ranije bi se prvo našli kod nekog ili negde da se zagrejemo. Nakon toga, odlazili bi semi-polupani na svirke gde bi se vrlo često usled dodatne konzumacije alkohola i šaćici izlučenih hormona sreće, isprovocirani rečima i pesmom omiljenog benda, zavaravali da se zapravo provodimo, i eventualno složili da bi to trebalo ponavljati svakog vikenda. Mislim da je to u tom period bilo definisano kao sreća. Danas sigurno ne.“ (A. momak, 31 godina)

Kolektivna vikend-pijanstva, dakle, predstavljaju „miks“ uzbuđenosti, raznih tipova nasilja, nesrećnih slučajeva (povreda), sklapanja prijateljstava, početaka ili kraja

ljubavi (veze/romanse ili veze na jedno veče), i, pre svega, dobre zabave i dobrog vremena (bez obzira na mesto i kontekst odigravanja). Informanti i informantkinje često koriste pejorativne termine kako bi opisali vikend-pijanstva: „usvinjiti se“, „odvaliti se“, „uništiti se“, „usmrtiti se“, „prekinuti se“, „razapeti se“, „polupati se“, odnosno termine koji praktično upućuju na destrukciju nečega – tačnije, auto-destrukciju, uz koje obavezno pridodaju epitet dobre zabave. Čini se kao da ovi izlasci egzistiraju na tananoj granici da pređu u nedozvoljeno i završe se nekom nesrećom ili katastrofom jer teška pijanstva vrlo često time i rezultiraju, uz amplificiranu euforiju. Vikend-izlaske, u tom smislu, odlikuje dualitet oprečnih osećanja i kategorija: euforija i frustracija, smeh/zabava i vandalizam, afektivnost (sreća/ljubav) i apatija (depresija). Postavlja se pitanje – ukoliko postoje realni rizici i izgledi za loš ishod u vidu nesreće ili povrede sebe i drugih – zašto mladi nastavljaju da praktikuju ovakva ponašanja? Iako većina njih se ne opija do nivoa intoksikacije koji izaziva smrt, dobar deo iskusi tokom svog odrastanja i „pijačke karijere“ barem jedno ispiranje želuca, nekoliko povraćanja, sramotu, ili upadnu u tuču i/ili svađu, osećaj apatije ili depresije. Nedolična ponašanja čiji ishod nije moguće predvideti su sama po sebi svrha; ispitanici i ispitanice često navode da, kada idu u grad, nikada ne znaju sa kim ili gde će završiti; biti nedoličan ili biti „zločest“ može biti „nagrada“ intoksikacije samo po sebi. Sociolozi, psiholozi pa i antropolozi su ovakve forme ekscesivnog pijenja svrstavali u nepoželjne društvene obrasce, odnosno, visokorizična i devijantna ponašanja, upravo zbog mogućih loših i/ili fatalnih ishoda, ne obraćajući pažnju pritom na priyatnost, zabavu, redukovanje anksioznosti i inhibicija, povećanu društvenost, ushićenje i ostale pozitivne aspekte koje ispitanici i ispitanice ističu kao objašnjenja za sopstvenu ekscesivnu konzumaciju alkohola i intoksikaciju. I zaista, većina mladih upravo ističe ove „kvalitete“ kada govore o pozitivnim aspektima vikend-opijanja; njihovo osvetljavanje neophodno je ukoliko želimo da razumemo ove prakse sa antropološkog stanovišta, jer socijalne i kulturne dimenzije preuzimaju primat u objašnjenjima na pitanje „zašto intoksikacija?“ nad bio-medicinskim procesima, koji se u odigravaju u našim telima. Negativnim aspektima se navigira kao nečim što se može desiti ali ih je isto tako moguće i zaobići, i to putem učenja intoksikovanog ponašanja. Ispitanice i ispitanici neretko ističu empirijska iskustva i kumulaciju istih kao važan deo procesa učenja pijanih ponašanja:

„Kada se govori o opijanjima, jasno je drugačije postavljeno između starijih i mlađih konzumenata. Mladost-ludost se odnosi na to da po nekoj definiciji mlađi konzumenti alkohola više žele da se na neki način dokažu usled konzumiranja, i urade na primer nešto suludo, dok starije doživljavam da to rade na neki odrasli način, bez naglih pokreta.“ (A. momak, 31 godina).

Kućne žurke. Između konzumacije alkohola i formi društvenosti koje ona oblikuje postoji čvrsta, takoreći neraskidiva veza. Ova veza proizilazi iz činjenice da je „sočivo“ kroz koje se alkohol promatra i procenjuje zapravo okvir u kojem istovremeno figuriraju zakoni, stavovi i norme koji uključuju i (relativno) striktno konvencije o tome šta konzumaciju alkohola određuje kao pogodnu u datom kontekstu, i/ili je ograničava. U tom smislu, javna sfera podleže formalizovanijim i ritualizovanijim modalitetima ponašanja koji su vezani za pijenje, dok se, u okviru kuće/doma (tj. privatne sfere) alkohol slobodnije i obilatije troši kao „društveni lubrikant“. Kućne žurke, bez izuzetka, predstavljaju prostore u kojima se ekscesivno pijenje najviše toleriše, te je u tom smislu i najviše poželjno i očekivano ponašanje. Međutim, kako nijedan prostor nije oslobođen društvenih konvencija, tako ni sfera doma nije mesto haosa, već su norme ponašanja usklađene sa drugim merilima.

„Kad pravim kućnu žurku ljudi moraju da mi garantuju za druge da neće napraviti lom i kakvi će da budu. Moram da imam taj vid sigurnosti.“ (D. devojka, 17 godina)

Kao i drugi obrasci konzumacije, pijanstvo koje se „odigrava“ u kućnim uslovima okarakterisano ispitanici i ispitanice vide kao lični izbor, ali istovremeno i kao podsticano od strane vršnjačke grupe koja se nalazi na datom mestu, uz napomenu da se „zauzdava“ konvencijama „pristojnog“ ponašanja u okviru nečijeg doma. Ove konvencije uglavnom propisuje domaćin žurke, ali one su deo šireg diskursa o pristojnom ponašanju u okviru nečijeg doma (obično se od gostiju očekuje da ništa ne polome, ne unište pokućstvo ili inventar/nameštaj/tehniku, ne bacaju đubre ili pikavce/plastične čaše sa terase, ne bacaju cigarete i pikavce u sudoperu, poželjno je da

povraćaju isključivo u toaletu, ne započinju svađe ili kavgu sa drugim gostima, ne dovode nepoznate ljude sa sobom, ne uznemiravaju komšije, ne donose opijate i sl.). Ekscesivno pijenje na kućnim žurkama smatra se normativnim, a žurke se, gotovo po pravilu, odigravaju petkom ili subotom (bez obzira na to da li je, na primer, povod za žurku nečiji rođendan koji ne pada za vikend), čime se još jednom podcrtava granica između radne nedelje i vikenda, rada i dokolice, i dana i noći. Pijenje na kućnim žurkama (kao i na javnim mestima, ali u nešto ritualizovanijoj formi) predstavlja oblik transgresije, ali je istovremeno i medij putem kojeg se određeni obrasci ponašanja kontrolišu i razumeju. Transgresija u ovom slučaju označava dvostruku vrstu „iskoraka“: iskoraka iz rutinskog vremena (u već napomenutoj dihotomiji rad:dokolica, radna nedelja:vikend, dan:noć), kao i transgresiju, transformaciju i iskorak iz identiteta; ispitanici i ispitanice često navode da se pripita/pijana osoba ponaša na način koji je približniji njenom pravom identitetu, nego onome za šta se „izdaje“ kada je trezna, ali da se isto tako može ponašati kao „neprava“ putem nedoličnih ili ekscesivnih ponašanja (svađanje, rasprave, izazivanje tenzije, plakanje, verbalno i fizičko nasilje...). Na taj način, pijenje na neki način može predstavljati istraživanje i „opipavanje“ sopstvenih alternativnih identiteta, kroz izmenjene forme ponašanja. Identitetske prakse koje se mogu uočiti na mestima pijenja zavise upravo od njih: mesta oblikuju identitete, isto koliko se rečeni identiteti uklapaju u mesta, i ova ideja stoji u osnovi mesta/nemesta kao identitetskog foruma.

Opisaću dve kućne žurke koje sam izabrala tokom posmatranja sa učestvovanjem. Obe žurke bile su organizovane povodom rođendana.

Karakteristično za ove dve žurke, ali, uostalom i sve druge kućne žurke koje sam imala prilike da posetim (a od početka srednje škole pa sve do kraja pisanja ove disertacije bilo ih je, a verujem, i biće još mnogo) jeste „raspored“ aktivnosti i zabava koje su raspodeljene po različitim prostorijama u stanu/kući. Konkretno, u oba slučaja, i na jednoj i na drugoj žurci bilo je preko 30 ljudi (što je priličan broj osoba „po kvadratnom metru“, za, u proseku, 60 kvm koliko imaju i jedan i drugi stan). Aktivnosti i zabava u stanu su raspoređene tako da se u jednoj prostoriji, a to je obično dnevna

soba i/ili spavaća soba koja je pripojena dnevnoj, odigrava glavna zabava: tu se nalazi ozvučenje (poželjno je da ozvučenje bude što kvalitetnije i jače), računar sa kojeg se pušta muzika, i najveći broj ljudi u svakom datom momentu tokom večeri. Muzika, odnosno tok i smenjivanje žanrova, nema neku posebnu formu; uglavnom se prepušta domaćinu ili slavljeniku da pravi izbor pesama, a pre same žurke se osmisli i napravi plejlita, ili se pesme jednostavno puštaju sa YouTube kanala⁷⁷. Takođe, ukoliko postoji neka osoba na žurci za čiji se muzički ukus i izbor pesama veruje da je „renomiran“ ili da će „ubosti“ pravu pesmu u pravom trenutku tako da svi uživaju u zvuku – onda se neretko i toj osobi prepušta da bude didžej. Postoje iznimne situacije kada, domaćin, zbog sopstvenih muzičkih preferenci (ili ponekada zbog činjenice da puštanje turbo-folk muzike poprimi euforične i haotične razmere, te posetioci žurke počnu da se deru, pevaju sa prozora ili terase, ili lome čaše i drugi inventar pokućstva, padaju na pod i sl.) ili zbog uznemiravanja komšija napominje, izbegava i „sprečava“ one koji bi želeli da puštaju neprimerene muzičke žanrove – uglavnom se ovde misli na narodnjake i turbo-folk. U glavnoj prostoriji, dakle, koja predstavlja epicentar žurke, vrhunac večeri se uglavnom dešava između 23 časa i 3-4 časa izjutra. Muzika je neprestana, a stvari poput stolova, stolica i fotelja se rasklone tako da sredina prostorije bude „čistac“ koji se transformiše u podijum za ples, čime se, istovremeno, dobija više mesta za sedenje. Oni koji igraju, često odlaze do prijatelja koji sede kada počne neka pesma koja ih podseća na događaj/trenutak koji su podelili sa tom osobom, kako bi ih pozvali da se pridruže, ili se neverbalnom gestikulacijom i „susretom pogleda“ na početku neke pesme ljudi prosto prepoznaju, te oduševljeno započinju sa pevanjem i plesom. Oni koji ne žele da igraju (smatraju da ne umeju, i/ili se osećaju neprijatno) često bivaju okarakterisani kao „smarači“, pa se dešava da osoba u euforiji svoj fokus preusmeri na nekog drugog, ko je u tom momentu raspoložen da podeli oduševljenje sa njom. Neretko se formiraju i grupice od troje, četvoro, petoro ljudi, koji dele neku zajedničku pesmu („Ovo je naša

⁷⁷ Kako ističe Marija Ajduk, slušanje muzike danas je praktično nezamislivo bez ovog kanala; putem njega, ne samo što dolazimo do željenog zvuka, već i „proširujemo naša saznanja virtuelnim putovanjima kroz prostor i vreme“ (više u: Ajduk 2018).

stvar! Pusti mi ovo! Ne prekidaj!“ su rečenice koje sam možda najviše puta imala prilike da čujem u glavnoj prostoriji) i uz nju igraju.

Ostatak prostorija u stanu rezervisan je za nešto drugačije aktivnosti. Nekoliko mojih sagovornika i sagovornica navelo je interesantan podatak, a to je da je „u kuhinji najbolja žurka“:

„U kuhinji je uvek najbolje, jer se tu vode razgovori. A isto se pije kao i tamo gde se pušta muzika. Tu dođeš kad hoćeš malo da iskuliraš od đuskanja i vrištanja... i na kraju i ostaneš (smeh)... uglavnom možeš da pričaš sa svima o čemu god hoćeš, dok tamo (misleći na glavnu prostoriju) ne možeš ni sa kim ni reč da progovoriš jer trešti muzika... tamo je ludnica, ovde je prava stvar...“ (beleške, januar 2019. godine)

„Pa često se žurke završavaju u kuhinji, tu samo najjači opstaju... nekako je prisno, vidiš? I da ne znaš ljude, dođeš da iskuliraš i jednostavno počneš da pričaš sa nekim...“ (beleške, januar 2019. godine)

„Intelektualci su u kuhinji, tamo (misleći na glavnu prostoriju) je seljanija. Eno, B. se već napio kao budala i prosipa piće po drugima a M. se valja po podu (smeh)...“ (beleške, februar 2017. godine)

Ukoliko u stanu postoje izdvojene druge prostorije, uglavnom je jedna spavaća soba rezervisana za ostavljanje stvari (jakne, torbe i sl.) dok se u drugim okupljaju manja društva, u grupicama od troje, četvoro, petoro, šestoro ljudi i neobavezno ćaskaju o različitim temama, ili vode ozbiljnije razgovore o istorijskim, političim, a neretko i filozofskim i društveno aktuelnim temama.

Ne treba posebno napominjati da se sa pijenjem počinje odmah. Čim neko od gostiju pristigne (osim što je pravilo da gosti donesu svoje piće izbora ili neko drugo piće i tako pomognu domaćinu/domaćici da obezbedi dovoljno alkohola za sve prisutne), domaćin/domaćica ili bliski prijatelj domaćina/domaćice (koji pomaže u

organizaciji žurke, pripreme stana za žurku i čišćenja sutradan, bacanja đubreta, zavođenja „reda“, pazi na goste i sl.) upućuju pitanje „šta ćeš da piješ?“ ili „šta ćeš popiti?“. Postoji nepisano pravilo da gost pri samom pristizanju i odmah po ulasku na žurku nazdravi sa domaćinom/domaćicom ili popije baš to piće koje domaćin/domaćica piju („Moraš jedan vinjak da podeliš sa mnom, jedan! Posle pij to tvoje...“ beleške, februar 2017. godine). Obično se pristiglom gostu/gošći natoči jedno piće, gost/gošća ili grupa ljudi se uvedu u stan i eventualno upoznaju sa drugima, i zatim „prepuste“ sami sebi, u druženju, sipanju pića i generalnom „snalaženju“ po žurci i prostorijama u stanu.

Atmosfera kontinuirano raste, i sitni „prekršaji“ društvenih normi polako uzimaju zamaha, kako veće odmiče, sa osećajem slabljenja inhibiranosti i gubitka socijalnih ograničenja: neznanci koji izgledaju nepristupačno mogu odjednom biti umešani u zbijanje šala, „smarači“ će početi da igraju i pevaju, „parti-manijaci“ će na sebe staviti naočari, perike, muškarci će obuti štikle, devojke će se popeti „na krkače“ jedna drugoj ili „dopustiti“ prijatelju i/ili momku da ih podigne u naručje i tako se fotografišu. Parovi koji inače ne bi iskazivali intimnost na javnim mestima i u društvu će to uraditi; flertovanje postaje eksplicitnije. Nepisane dozvole za ovakve „prekršaje“ i ponašanja osnažuju se kroz kolektivno okruženje koje ih dopušta, a putem osećaja zajedništva, nekonvencionalnost u datoj prilici označava se kao bezbednu. Kućne žurke predstavljaju gotovo katarzične „vežbe“ prekoračenja identitetskih granica. Centralno pitanje prekoračenja ovih granica jeste neuređenost i kaos u vidu kolektivne transgresije identiteta. Ovaj gubitak uređenosti i kontrole postiže se putem ekscesivnog pijenja koje upravo za cilj ima invertovanje normalizovanog ponašanja.

IV 3. Stilovi pijenja

Naći „instrument“ kojim bi se mogla tačno izmeriti i ispitati učestalost pijenja i opijanja na uzorku neke starosne grupe bi bilo i više nego pogodno za ustanovljavanje pozitivnih i negativnih ishoda bilo kog oblika ljudskog ponašanja, pa i praksi pijenja. Iako mladi često navode „sramotu“, teturanje, „baljezganje“, „blam“, svađu, povraćanje, mamurluk kao negativne aspekte/ishode pijenja i opijanja, stanje pripitosti i opijenosti istovremeno opisuju kao zabavno, „pakleno“, „haotično dobro“, avanturističko, uzbudljivo, izazovno. Konzumacija alkohola, kao što se do sada može primetiti, predstavlja integralni i neodvojivi deo društvenog života mladih, i ona je najpre smeštena u kontekst zabave, užitka i druženja; smatra se da je „usamljeni pijlač“ neko ko ima tendenciju da prekorači (zamišljenu) granicu normalnosti, time ugrozi sebe (ali i druge, poput prijatelja i porodice), i da takvi „stilovi pijenja“ zalaze u domen patologije. Pa ipak, u poslednje dve decenije, jedna forma ekscesivnog pijenja tj. intoksikacije počinje da zaokupira pažnju kako javnosti, tako i društvenih nauka: *binge drinking*. Ovaj termin nema svoj pandan u srpskom jeziku, i ispitanici i ispitanice koriste transkribovanu pozajmljenicu „bindžovanje“. Reč *binge* odnosi se na kompulsivni unos neke hrane/pića u velikim količinama, za relativno kratak vremenski period, a do stepena (pre)zasićenosti; u slučaju pijenja, ovo znači da se ispijanjem veće količine alkoholnog pića za kratko vreme postiže intoksikacija i stanje (potpunog) pijanstva, i da je upravo ono *samo po sebi cilj* ovakvog pijenja. U istraživanjima se, kao referenca, obično navodi broj od pet pića i više za jedno veče (Videnović 2015, 154). Veliki broj socioloških studija pažnju usmerava ka istraživanju korišćenja alkohola i psihoaktivnih supstanci kao sredstava za postizanje izmenjenog stanja uma (Dragišić-Labaš 2017, 70) koje za cilj imaju da konzumenta „izmeste“ iz realnosti; pretpostavlja se da mladi žele „beg od stvarnosti“, a da je bindžovanje vid bunta protiv umerenosti i samokontrole (Dragišić-Labaš 2017, 70). Međutim, istraživanje koje sam sprovela na uzorku svojih ispitanika i ispitanica, pokazalo je da su svest o rizicima koje bindžovanje nosi, kao i isticanje važnosti samokontrole pojedinca, i više nego izraženi. Ovaj uvid dovodi u pitanje univerzalnu pretpostavku o namernom pijanstvu kao mladalačke reakcije protiv sistema i kontrole (Rolando 2015, 34). Zbog toga ću se, namesto prebrojavanja

pozitivnih ili negativnih konotacija i pokušaja, fokusirati se na dva ključna koncepta koji se preinačuju i „trpe“ transformaciju tokom pijenja (bindžovanja) i procesa intoksikacije, a to su: identitet i sopstvo.

Ispitanici i ispitanice koriste još nekoliko izraza kako bi opisali ovaj proces napijanja: „odvaliti se“, „prekinuti se“, „usvinjiti se“. U engleskom, pandan ovom izrazu bio bi *get wasted*, što u doslovnom prevodu znači biti rasturen, neupotrebljiv; u Velikoj Britaniji žargonski pandan je *get smashed*, što znači – razbiti se, rasturiti se. O prirodi bindžovanja, stepenu i razumevanju toga šta tačno konstituise bindžovanje raspravlja se već više od tri decenije, ali sam termin binge ostaje sporan; Institut za studije alkohola priznaje da se ovaj termin isprva koristio kako bi se, u kliničkom smislu, opisale one osobe koje su označene kao zavisne od alkohola, odnosno, oni koji su tokom produženog vremenskog pijenja pili ekscisivno, sve dok „fizički“ više nisu mogli da nastave sa takvom praksom (Szmigin et al. 2006). S te strane, legitimno je prepoznati da je termin bindžovanje nejasan, kao i da nosi snažne emotivne naboje ali i političku obojenost, kao korišćen u medijima, člancima, statistikama javnog zdravlja, akcijama usmerenim ka regulaciji adolescentskog pijenja. U društveno-humanističkim naukama postoji tendencija da se ovaj termin zameni sintagmama poput „ograničena hedonistička konzumacija“, „racionalizovani hedonizam“, „kalkulisani hedonizam“, „kontrolisani hedonizam“, „namerno napijanje“, „kontrolisani gubitak kontrole“, „epizodna ekscisivna konzumacija“, i slično. Posebno „kontrolisani gubitak kontrole“ dobro opisuje mlade ljude različitih socio-ekonomskih bekgraunda, koji se rukovode motivom „težak rad, jako zabavljanje“ (*work hard play hard*), gde je zabavljanje kompenzacija koja se dešava vikendom, i nadoknađuje i anulira svu onu disciplinu i mukotrpan rad od ponedeljka do petka u korporaciji. Takođe, ispitanici i ispitanice se prema bindžovanju odnose kao prema naučenoj praksi, odnosno, smatraju da od pojedinca zavisi koji stepen kontrole i upravljanja sopstvenim ponašanjem će biti u stanju da postigne i održi kada je intoksikovao.

Praksa bindžovanja kao stil opijanja opisuje se, ukratko, kao pijenje radi opijanja, a brojna istraživanja iz oblasti društvenih nauka ukazuju na činjenicu da su „bindžeri“

najčešće mladi između 18 i 25 godina starosti (Vander Ven 2011). Štaviše, procesi odrastanja i socijalizacije koji su povezani sa alkoholom i pijenjem, istraženi i prezentovani u prethodnim potpoglavljima analize, pokazuju da ne postoji uniformni obrazac koji oblikuje pijenje „od prvog dana“, odnosno, od početka konzumiranja alkohola (bilo da je u pitanju prvo pijanstvo, ili neki drugi oblik konzumacije) do „poslednjeg dana“ (odnosno granice koju mladi zamišljaju i opisuju kao prestanak pijenja/opijanja). Pokazalo se da postoji niz obrazaca, odnosno pijačkih stilova, koji mladi slede ili kombinuju tokom celog perioda adolescencije:

„Kada se govori o opijanjima jasno je drugačije postavljeno između starijih i mlađih konzumenata. Mladost-ludost se odnosi na to da, po nekoj definiciji mlađi konzumenti alkohola više žele da se na neki način dokažu usled konzumiranja, i urade na primer nešto suludo, dok starije doživljam da to rade na neki odrasli način, bez naglih pokreta. Ako se osvrnemo na činjenicu da sada imam 31 godinu, scenario koji sam opisao je možda bio legitiman za neki tinejdž period i fakultet. Sada, 'izlazak', ako se to uopšte može definisati tako, izgleda dosta drugačije, u smislu da se više ne odlazi na milijardu mesta, ne piju besmisleno velike količine alkohola. Sada se manje više uz znatno manju količinu alkohola koja je uvek prisutna kako god da okreneš, diskutuje o nekim budalaštinama vezanim ili za posao, ili nesto potpuno nepovezano. Ranije bi se prvo našli kod nekog ili negde da se zagrejemo. Nakon toga, odlazili bi semi-polupani na svirke gde bi se vrlo često usled dodatne konzumacije alkohola i šačici izlučenih hormona sreće, isprovocirani rečima i pesmom omiljenog benda, zavaravali da se zapravo provodimo, i eventualno složili da bi to trebalo ponavljati svakog vikenda. Mislim da je to u tom period bilo definisano kao sreća. Danas sigurno ne.“ (A. momak, 31 godina)

„Pokušavam da se setim kako je to izgledalo kod moje ekipe. Obično bismo se našli kod K. i tu bi krenuli da cirkamo pivo, petkom, oko 7-8 uveče. I sad tu kreću neke diskusije, bla bla, šta ima na faksu, i bukvalno dok se ne dovedemo na 'radnu temperaturu', znaš ono, da možeš da kreneš da s*reš sve više i više. Tu se ujedno i približava momenat kad treba da krenemo u grad, tu se nađemo sa još nekim ljudima, sa

faksa, pa onda kreće dokazivanje, što je apsolutno praćeno alkoholom, sve vreme. Sad više ne mogu ni da se setim kako je to izgledalo. Kako bismo se kretali ka tom mestu, to bismo više alkohola uzeli, i diskusije na neku filozofsku temu bi bile sve više heavy i heavy. Generalno kao ekipa smo takvi, uvek su se vodile neke tako besmislene diskusije. Ma, to je zajedničko svim ekipama koje bindžuju alkohol, vikend-warrior-i. Svi dolaze do tog momenta.“ (A. momak, 31 godina)

„Završavali bi tada (misli na fakultetske dane) na nekim svirkama, potpuno razvaljeni. Tipa, imali smo epizode, razne... Kada je R. za svoj rođendan se toliko napio da je prebio samog sebe. Udarao je glavom u beton. To je ono... Da ti bude žao. Izademo, i imamo jako malo vremena da poludiš što brže... A sad... Evo molim te... Otišli smo preksinoć u 'Fridu', B. me naterao da popijem neki kiseli koktel... I to sam popio kao, hajde! A on... Je popio šest...! I otišao dalje da roka. Ja sam otišao da spavam.“ (A. momak, 31 godina)

„Sad mi je konkretno K. u glavi jer je on najglasniji lik u ekipi koji najviše voli da koristi argumente u raspravama filozofskog karaktera. Kako veče odmiče, i kako što više cirka, tako kreće sve više da gestikulira rukama, udara rukama o sto, i slično. Nije to bilo pijanstvo da ne zna šta govori, ali taj neki vrhunac je takvo žustrije gestikuliranje... Zavisi da li ću drugačije da reagujem na nekoga koliko će da me trigger-uje ponašanje nekih osoba sa kojima sam u društvu pijan. A ako se osećam prijatno i ako su ljudi prema meni okej – onda okej. Ovo konkretno za vikende kapiram skroz, radimo cele nedelje heavy, i u petak idemo da se 'ispoštujemo', popijemo piće... Nemam samo više te tendencije da se odvaljujem od alkohola...“ (A. momak, 31 godina).

„U mlađim danima mislim da nisam toliko imala omiljeno piće koliko potrebu da ga popijem mnogo, pa sam se najčešće opredeljivala za jeftinija piva, ili prosto pila šta svi u mom okruženju u datoj situaciji piju. Recimo da sam možda ranije bila sklonija da pijem 'kratka' pića, ali se to promenilo iz razloga što sam se od njih previše i prebrzo

napijala. Pretpostavljam da se izbor omiljenog pića menja i u skladu sa opštim okolnostima života i pijenja.“ (T. devojka, 29 godina)

„Verovatno je za mladost karakterističan sam proces otkrivanja alkohola, testiranje sopstvenih granica u podnošenju pijanstva i sama ideja da se pijenjem alkohola mladi identifikuju sa odraslima. Pretpostavljam da je najveća razlika u ponašanju upravo to što odrasla osoba zna, ili bi trebalo da zna, kako alkohol na njega utiče u kojoj situaciji i ume bolje da izbegne ponašanja koja kod sebe doživljava kao negativna tokom pijanstva. To bih bar izdvojila kao neku razliku između načina na koji sam konzumirala alkohol kao srednjoškolac ili student, i sada.“ (T. devojka, 29 godina)

„Verovatno je u mladim danima za mene osnovna motivacija da pijem alkohol bila neko prevazilaženje inhibicija u društvu, kao i to što je prosto bilo uzbudljivo naći se u izmenjenom stanju svesti u kome se ne nalazim redovno. Trenutno i dalje volim taj osećaj gubitka inhibicija, ali samo u blagoj meri, jer tako doživljavam alkohol kao nešto što mi popravlja raspoloženje. Svakako su povodi uvek bili grupna druženja vikendom ili na slavljinama. Moje lično iskustvo sa prekomernim pijenjem i bindžovanjem definitivno povezuje sa problemima odrastanja i izbegavanja odgovornosti. U smislu da su takvi problemi bili uzrok prekomernom opijanju u određenim fazama. A sa druge strane i samo prekomerno pijenje postaje problem u prevazilaženju takvih problema. Poremećena rutina spavanja i dnevnih aktivnosti, mamurluk kao fizički loše stanje sigurno pogoršava funkcionisanje na dnevnom nivou i vodi ka još gorim emotivnim problemima, posebno ukoliko se dešava učestalo. Što se tiče okoline, smatram da niko nije imao faze prekomernog opijanja samo iz razloga što mu se sviđa ukus alkoholnih pića, tako da da, definitivno mislim da je uzrok uvek neka vrsta problema, mada su ti problemi relativno različiti od osobe do osobe. Možda bi se jednim imenom mogli nazvati krizom identiteta.“ (T. devojka, 29 godina)

Obrazac neodgovornog pijenja, ili ono što bi se u sociološkoj i psihološkoj literaturi moglo povezati sa rizičnim/devijantnim ponašanjima sa negativnim posledicama, mladi često povezuju sa jednim određenim periodom u životu. „Križa

identiteta“, „fakultetski dani“, „izbegavanje odgovornosti“, „nemam više te tendencije“ su neke od sintagmi kojima se mladi služe kako bi opisali određenu fazu, period odrastanja, koje je okarakterisano bindžovanjem. Dalje, ostaje ideja da su vikend i neka „normalna konzumacija“ i dalje poželjni oblici socijalizacije („i dalje volim osećaj gubitka inhibicija“, „da 'ispoštujemo' petak“) što spada u okvire „kontrolisanog gubitka kontrole“.

Bindžovanje se, dakle, pozicionira kao opozicija onome što bi se moglo nazvati „normalnom konzumacijom“. Ovaj diskurs koji se formira oko alkohola i stilova pijenja prisutan je u javnom i svakodnevnom diskursu o kojem je bilo reči u delu rada o konstrukciji pijenja kao društvenog problema, kao i u delu rada koji se fokusira na etnoeksplicacije pića i pijenja. Međutim, problem sa ovakvim pozicioniranjem u okviru istraživanja jeste činjenica da podcrtava dihotomiju između problematičnog i neproblematičnog pijenja, kao i činjenicu da većina mladih (barem onih koji piju) u toku adolescencije proživi fazu bindžovanja; takođe, nejasno je šta bi tačno bio graničnik koji bi nekoga ko se kvalifikuje kao bindžer „smestio“ u kategoriju problematičnih pijaca (alkoholičara i/ili patološkog/devijantnog ponašanja), jer se većina ispitanika i ispitanica prema fazi bindžovanja u prošlosti odnose sa rezervom (neretko i gađenjem). Osim toga, koncipiranje noćnog života u Beogradu, relativno niske cene alkoholnih pića kao i ogromna diverzifikacija u poslednjih deset godina u pogledu mogućnosti izbora pića, kao i određeni marketing koji ispoljava poželjne i nepoželjne predstave o femininosti i maskulinosti, čini da bindžovanje deluje kao normalizovana praksa. Mešam i Brejn ovo nazivaju „simultanim procesima ekonomske deregulacije i socijalne regulacije“ (Measham i Brain 2005, prema: Szmigin et al. 2006, 3). Dok ispitanici i ispitanice govore o sopstvenim (i tuđim) iskustvima bindžovanja i pijanstava kao o relaksaciji inhibicija (ili potpunom oslobođenju od istih) i udaljavanju od „normalnog ponašanja“ kroz nedolične ili iritantne postupke, istovremeno, na neočekivan način, ovome pripajaju i istovetnost i jednoobraznost kao i ravnopravnost i konsenzus oko ovakve vrste pijenja u društvu („karakteristično za mladost“, „generalno kao ekipa smo bili takvi“). Može se zaključiti da je stanje pijanstva u bindžovanju ne

samo sopstveno stanje, nego i način interakcije; prepuštanje osećaju zajedništva⁷⁸ bilo bi nezamislivo da se njime ne „upravlja“ u okviru neke grupe ili društva.

Tomas Vander Ven u svojoj knjizi *Getting Wasted* (2011) istražuje eskcesivno pijenje studenata i studentkinja u univerzitetskom kampusu u Atini, u državi Ohajo (SAD). Američki kampusi, bratstva i sestrinstva poznati su po eskcesivnom pijanju i teškim i mnogobrojnim bindžovanjima, od kojih se veliki broj završi nesrećama, povredama, seksualnim zlostavljanjima. Bindžovanje u kampusima ogleda se u vidovima ekstremnog ponašanja kroz hvalisanje, a napijanje je skoro neizostavan deo inicijacije u neku od bratskih/sestrinskih kuća. Vander Ven pažnju usmerava na kolektivnu intoksikaciju kao sredstvo pojačavanja ekspresija, emocija, interakcije i kao način na koji studenti i studentkinje ohrabruju sebe u socijalnim interakcijama. Naglasak je na osećajima transformacije koju ispitanici i ispitanice doživljavaju kao krucijalni „preokret“ kada su pijani. Za doživljaj transformacije, koji se može poistovetiti sa transgresijom opisanom u prethodnom potpoglavlju, od suštinskog značaja su dva pojma: identitet, i sopstvo. Navešću nekoliko iskaza ispitanica i ispitanika koji ilustruju pijane transgresije identiteta (bilo da govore o sebi, ili drugima):

„K. se uvek napije. Znaš i sama. Ja sam joj to ponovila sto puta, posle se sutradan kaje, jer ne zna šta je tačno radila. Da li se smuvala sa ovim, ili sa onim... Sutradan me zove pa kuka. Mislim, ja sve to razumem. Svi smo to nekad radili. Ali nemamo više 22 godine. Ja sam joj rekla da je to zato što pije vinjak. Znači, uzmi pij nešto drugo, ili jednostavno popij malo manje... Drugo, postane agresivna. Mislim, ne agresivna, nego naporna... Nakači se ljudima... Grli ih... Onako, agresivno. Dešavalo nam se i da se posvađamo sto puta, jer tad bude uporna, kao mazga, neće da pusti i ostavi na miru, ne može da iskulira... Otima stvari, ne da ti da ideš kući. Znam ja da ona sve to ne radi

⁷⁸ Garvi ovo naziva „*abandon and gregariousness*“ (Garvey 2005, 102), što u doslovnom prevodu znači „prepuštanje čoporu“.

namerno, nego tako kad se napije...“ (J. devojka, 31 godina; beleške sa terena, mart 2017. godine)

„Ali ja sam takav, ja se infiltriram svuda, posebno kad se napijem, nemam inhibicije. Mogu da priđem kome hoćeš. Ili da muvam koga hoćeš (smeh)... Mogu, bre, da skinem gaće i baš me briga (smeh)...“ (M. momak, 29 godina)

„Pijem vinjak! Zašto? Zato što je najbolji. Radi me na ludilo (smeh). Totalno me... Fijuuu! Najjače piće, nema boljeg. Odlepim! Radim šta hoćeš! I šta nećeš! Ako hoćeš da se provedeš. Nemam za belo... Pa pijem vinjak! (smeh)“ (beleške sa terena, maj 2016. godine)

„Smatram da prekomerno konzumiranje alkohola jeste problem i postaje još veći problem onog trenutka kad ugrozimo sebe i druge. Iz toga proizilazi i neracionalno rasuđivanje, izazivanje tuče, vožnja u alkoholisanom stanju itd. što su primeri direktnog ugrožavanja, najpre drugih.“ (A. devojka, 26 godina)

„Izašla sam tad, iako je bio četvrtak. I popila sam već pet piva, kao htela sam kući, na noćni prevoz, ali naravno, posle pet piva mi se nije išlo. Onda sam se čula sa A. i našla se sa njim u 'Zori'. Tu sam popila još dva piva. Znači, ukupno sedam. To je već... Mnogo. Međutim, oni su posle išli još negde, i ja sam bila u fazonu da im se pridružim. A. je rekao da ide da se nađe sa G. I otišli smo u 'Vrtoglavicu'. Tamo sam pila još piva. I sad više ne znam ni koliko je to bilo. Znam da sam igrala sa G. I da kad je on rekao da idemo kući, rekao je: 'ideš i ti sa nama!'. I ja sam samo rekla 'okej'. Onda smo otišli kod njega, sa I. i tu je bila neka, bože-me-oprosti situacija, njih dvojica su sedeli i pili viski kao neki pravi muškarci... I puštali neku muziku. Ja sam odbila viski, jer sam već bila totalno prepijana. Onda je G. rekao: 'znam... devojke ne piju žestoka pića.' I natočio mi neko crno vino. Ne znam ni što sam ga uzela. Valjda jer mi je ponudio. Popila sam dve čaše. Posle toga se ne sećam...“ (neformalni razgovor sa prijateljicom)

Identitet onoga ko bindžuje se, dakle, neminovno transformiše putem pijenja; ispitanici i ispitanice tada vide i procenjuju sebe i druge drugačijim od onih kakvi jesu kada su trezni. Ako identitet definiše „ono ko smo“, znači da se, putem njega, predstavljamo drugima, te je on deljeno značenje između subjekta i auditorijuma. Na izvestan način, to znači da je identitet javan, i da se deo sopstva dezintegriše, odbacuje ili „otpušta“ tokom transgresije iz treznog u pijani identitet: sopstvo bi, onda, predstavljalo mehanizam samokontrole, onaj racionalni deo identiteta koji nam pomaže da „održimo“ normalno ponašanje, bez obzira na nivo intoksikacije:

„Ja sam oduvek bio jedan od onih ćutljivijih... To se kod mene nije menjalo mnogo ni kad se napijem, pa evo vidiš i sama. Kao nešto malo đuskam i to je to... Nisam navalentan, nisam napadan. Imao sam samo jednu situaciju kad sam bio agresivan, ali tad me je nešto puklo, ne znam ni ja šta mi je bilo, ustvari znam šta je, duvao sam nakon što sam se napio, a nikada pre toga i nikada posle nisam, i brate, i neću. Neću da radim nešto što ne znam kako me radi. Pivo znam kako me radi, ma koji god alkohol hoćeš, naučio sam jednostavno...“ (S. momak, 29 godina)

„Bilo da si tip osobe koja popije jednu časicu dnevno ali na duži vremenski period, to može da te klasifikuje kao alkoholičara. Ograničio bih se da je to opet individualno. Neko će imati mogućnost da samo prestane, neko neće moći, uprkos pokušajima. Neko će paralelnom upotrebom alkohola i droge znatno efikasnije doprineti loše svom psihofizičkom zdravlju, ali sam i dalje nekako uz činjenicu da ako ti kontrolišeš alkohol, ne možeš da naškodiš sebi, koliko možeš ako ne kontrolišeš.“ (A. momak, 31 godina)

„Mislim da svaki čovek treba da zna svoju granicu. Moja je, na beer festu, brojala sam ujutru koliko sam popila... To je bilo osam litara. Pet litara piva, dve litre Somersby-ja i ostalo je bilo mešano. To je bila moja granica ali ja nikad nisam povraćala ili da se ne sećam... Bolela me glava i stomak ali to je to. Znam ljude koji se napiju od jednog piva. Mene samo nervira samo kada se ti koji malo piju uzmu i počnu da pokušavaju da piju kao ja... Ja to imam na tatu. On je bio takav, izdržljiv... Mogu da

izdržim i da se svega sećam i ne pravim nikakve gluposti, a drugarice pokušavaju sve isto što i ja i onda bude strašno.“ (M. devojka, 17 godina)

Iako većina transformacija mojih ispitanika i ispitanica nisu ekstremne ili problematične u smislu ugrožavanja sopstvenog ili tuđeg života i bezbednosti, može se zaključiti da je „intoksikovano sopstvo“ drugačije od treznog i da poseduje svoju autentičnost. Uopšteno uzev, kolektivna intoksikacija u vidu bindžovanja omogućava ljudima da se ponašaju slobodnije (ono što ispitanici i ispitanice nazivaju „smanjenjem inhibicija“). Inhibicije bi, dakle, bile mehanizam koji blokira, ograničava i zauzdava individuu od impulsivnih, nekontrolisanih radnji, želja i žudnji. Manje inhibirano – „pijano sopstvo“ – ne haje mnogo za socijalne norme i kontrolu impulsa:

„Ima jedna caka za koju ne znam kako... Kod devojaka je to tako. I kod ostalih. Iz svog iskustva znam da sam se smuvala sa četvoro ljudi. Šta se desilo od upoznavanja do tog procesa smuvavanja... Ne sećam se. Dok se dečaci ne sećaju ništa osim toga. Mom dečku sam rekla, mi smo se tako smuvali, ničeg se ne sećam od trenutka kad smo počeli da pričamo, dotle. A on se seća samo toga.“ (M. devojka, 17 godina)

„Verovatno je u mlađim danima za mene osnovna motivacija da pijem alkohol bila neko prevazilaženje inhibicija u društvu...“ (T. devojka, 29 godina)

IV 4. „Novi život“ kafane

U ovom potpoglavlju analize uložen je napor da se, pre svega, mapiraju i objasne koncepcije, izvesne promene u koncepcijama i predstave o jednom tipu javnog mesta – kafane, i obrazaca ponašanja u njima⁷⁹. Nadam se da ću u radu ponuditi i teorijski okvir za dalje razmatranje (beogradskih) kafana iz antropološke perspektive, i, uslovno rečeno, „kafanske kulture“ u Beogradu za dalja istraživanja.

Kafane posmatram kao mesta socijalnog delovanja, okupljanja i ljudske interakcije, kao istorijski promenljive kategorije koje pre svega odlikuje polifunkcionalnost i koje, kao javni prostori i poprišta javne sfere, komuniciraju i govore nešto više o stvarnosti koju tvorimo. Smatram da su one svojevrsni vid identitetskih foruma, u kojima dolazi do iskazivanja, ali i pregovaranja ličnih i kolektivnih identiteta. Na ovu složenicu ću se vratiti u daljem tekstu; ona će nam takođe biti važna kao analitički koncept kroz koji ćemo sagledavati savremene beogradske kafane.

Kada je Rej Oldenburg napisao *The Great Good Place*, imao je na umu da opiše sva ona mesta koja prevazilaze granice vremena, prostora, ali i kultura; najopštije ih je odredio kao lokalitete koji služe ljudskoj potrebi za komunitasom, društvenošću i okupljanjem (Oldenburg 1999, 25): kafei, pabovi, knjižare, saloni lepote (frizerski, kozmetički). Taj vanvremenski „dom izvan doma“ (home away from home) Oldenburg je nazvao trećim mestom. Treća mesta predstavljaju distinktivna, prepoznatljiva javna mesta neformalnog karaktera, koja su istovremeno neodvojivi elementi grada i njegove

⁷⁹ Ovo potpoglavlje objavljeno je kao originalni naučni rad pod naslovom *Novi život kafane: disolucija „sajnog trećeg mesta“*, u časopisu *Etnološkoantropološki problemi*, 2018. godine, u izdanju Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Tekst rada je rezultat rada na projektu br. 177035 koji u celosti finansira Ministarstvo nauke, prosvete i tehnološkog razvoja. Tekst je prezentovan na nacionalnom naučnom skupu „Antropologija muzike“, održanom na Filozofskom fakultetu u organizaciji Odeljenja i Instituta za etnologiju i antropologiju 23.03.2018. godine.

urbane „slike“, ali i integralni deo svakodnevice građanina (Oldenburg 1999, 25). Ono što ih čini „sjajnim“ (*great good place*) jesu specifični karakter, namena i funkcije: ova mesta služe zajednici, omogućavaju domaćima i strancima da se osećaju „kod kuće“, a bez njih, urbana područja bi bila orobljena i uskraćena od razvijanja veza i ljudskog kontakta koji čine upravo esenciju jednog grada (Oldenburg 1999, 25).

U domaćem kontekstu, na kafane, taj „dom izvan doma“, neodoljivo podseća i upućuje i toliko ponavljana, dobro poznata rečenica: „kafana je druga kuća“. U radu ću pokušati da dam i odgovor na pitanje da li se i kako fenomen današnjih kafana može uklopiti u koncept sjajnog trećeg mesta. Takođe, iz hipoteze da ne postoji mesto, pa tako ni „treće mesto“, koje je oslobođeno društvenih normi⁸⁰, te da ne postoji (ako je ikada i postojao) jedan univerzalni tip kafanskog prostora, i karakteristike koje određuju kafanski prostor, biće ponuđena tipologizacija, odnosno određivanje tipova tih prostora, onako kako ih vide ispitanice i ispitanici. Imajući to u vidu, pokušaću da objasnim na koji način se preklapaju identiteti konzumenata ovih prostora sa drugim kategorijama neodvojivim od kafanske kulture, odnosno, da objasnim međuzavisnost prostornog ponašanja, kafanske muzike i konzumacije alkohola.

Za početak, treba razjasniti kojim tipom kafana ćemo se baviti u ovom delu rada i objasniti pristup problemu i metodologiju istraživanja. Fokus rada je na gradskim kafanama u Beogradu, glavnom gradu Srbije. Geopolitička dimenzija govori puno toga i sama za sebe, jer bi se o istoriji kafana i promenama u njenim funkcionalnostima, estetskom izgledu, te „duhu“ i enterijeru, kao i njenoj „publici“ u Beogradu, i uopšte na prostorima Srbije i bivše Jugoslavije, a posebno kafanama pre Prvog svetskog rata moglo pisati naširoko; nažalost, takav pristup iziskivao bi prevazilaženje obima i ciljeva ovog rada. Međutim, konkretizovati tip kafana je najpre neophodno kako bi se opis i

⁸⁰ Prema Oldenburgu (Oldenburg 1999, 25) jedna od osnovih karakteristika trećih mesta jeste upravo mogućnost da ono što se tamo desi i bude ispričano tamo i „ostane“, odnosno, treće mesto pruža svojim posetiocima/konzumentima psihološki komfor koji ne postoji u drugim domenima ljudskog života.

analiza ovog fenomena „učvrstili“ vremenski i prostorno, iz čega, neminovno, proizlaze i specifične istorijske, kulturološke i socijalne dimenzije datog fenomena.

Za potrebe istraživanja kafana kombinovana su dva metoda. Prvi metod su polustrukturirani intervjui s ispitanicima i ispitanicama (ukupno pet), a drugi je posmatranje s učestvovanjem. Neformalni, polustrukturirani intervjui sprovedeni su sa pet ispitanika i ispitanica (dve ispitanice – 24 godine i 28 godina, i tri ispitanika – 25 godina, 28 godina i 35 godina) u viščasovnim trajanjima, zabeleženi u audio formi a zatim transkribovani i analizirani. Svi ispitanici i ispitanice ostali su anonimni, a iskazi su iskorišćeni isključivo za potrebe naučno-istraživačkog procesa. Terenski rad odvijao se u periodu od februara 2018. do juna 2018, iako su posete kafanama i neposredno posmatranje s učestvovanjem deo šireg istraživačkog procesa vezanog za ovu doktorsku disertaciju, koji traje od 2014. godine. Sve svoje ispitanice i ispitanike poznavala sam od ranije, neki od njih su bliski prijatelji, dok su drugi poznanici koje sam upoznala upravo na javnim mestima okupljanja. Sa svim ispitanicima i ispitanicama delim mnogobrojne (zaboravljene ali i nezaboravne) trenutke u izlascima, u kafanama, klubovima, sa kućnih žurki i svakodnevnog druženja. Smatrala sam da bi za potrebe ovog rada bilo najplodonosnije izabrati sagovornike sa kojima mogu otvoreno i neometano da vodim razgovore i, još važnije, sagovornike koje neće biti „sramota“ od onoga što (tek) treba da mi ispričaju, jer smo mnoge „sramotne“ i/ili pripite i pijane momente podelili i zajedno. U tom smislu, oni predstavljaju tzv. *key informants* (ključne ispitanike) prema Bernardu (Bernard 2004, 196). Ključni ispitanici su oni ispitanici sa kojima razgovor „klizi“, oni koji o istraživačkoj temi (odnosno nekom segmentu kulture) mogu govoriti kao „predstavnici“ te teme, koji su spremni i voljni da na pitanja odgovaraju bez zadržki, sa kojima je tokom samog procesa terenskog rada/istraživanja ostvaren blizak kontakt (ili je postojao od ranije), koji su upoznati sa temom rada i analitičkim konceptima; koji su, u neku ruku, etnografi kao i sam istraživač (Bernard 2004, 196-197). Razgovori sa ispitanicima i ispitanicama su vođeni u njihovim domovima (ispitanice M. S. 24 godine, M. Š. 28 godina, i ispitanik S. Đ. 25 godina) i u pabu (ispitanici I. M. 35 godina i M. N. 28 godina). Sa svakim ispitanikom i ispitanicom vođen je pojedinačni razgovor.

Kada je reč o ovakvim tipovima istraživanja, koja se fokusiraju na prostorno ponašanje, odnosno na ritualizovane (ali i naučene) obrasce ponašanja kao što je kafansko ponašanje, smatram da je posmatranje s učestvovanjem važno jer istraživača postavlja na ravnopravnu razinu sa svojim ispitanicima i ispitanicama i omogućava mu/joj da bude u poprištu zbivanja i s ispitanima se saživi i „podeli“ specifičnu kulturološku praksu. Zapravo bih, u tom smislu, mogla slobodno reći da veći deo svog odrastanja i posebno adolescencije, a sada slobodnog vremena provodim(o) u ovakvim situacijama koje su potencijalno antropološki plodne, ukoliko dozvolimo da nam zagolicaju istraživački „živac“. Tokom protekle četiri godine (od 2014), a posebno za potrebe istraživanja ovog rada (od februara 2018. do juna 2018) koje se na kraju pretočilo i u moje slobodno vreme, posetila sam sledeće beogradske kafane: „Ona moja“, klub kafana „Tarapana“, „Stara pesma“, splav-kafana „Uzbuna“, kafanica „Mala maca“, kafane „Korčagin“, „Sipaj, ne pitaj“, „Znak pitanja“, „Tri šešira“, „Velika Skadarlija“, „Dva jelena“, „Zora“, „Rojal“ (zatvorena 2017. godine tokom renoviranja hotela „Rojal“), „Mali Paun“, „Paun“, „Bristol“, „Mornar“.

Kao vremenska odrednica u razgovoru s ispitanicama i ispitanicima uzet je period od proteklih desetak godina, kada počinje da se pomalja jedan nov fenomen – novi „oblici“ kafana. U ovom periodu (počevši od 2010. godine naovamo) broj beogradskih kafana se eksponencijalno uvećava; niko nema odgovor na pitanje koliko kafana tačno u Beogradu postoji i radi (broj se kreće između dvadeset i preko pedeset), a pobrojavanje dodatno otežava činjenica da je upitno šta se pod kafanom podrazumeva, čemu ću se posvetiti detaljnije kasnije u radu.

U ovom potpoglavlju, dakle, nastojaću da povežem i objasnim korelaciju i međuzavisnost prostornog ponašanja, odnosno obrazaca ponašanja, muzike, identiteta i konzumacije alkohola, i još jednom promisli kafanu kao „sjajno treće mesto“. Videćemo da su identiteti ispitanika i ispitanica usko povezani s identitetima čiji su „nosioci“ kafane (odnosno, tip kafane, ponaosob). Svaki od navedenih socio-kulturnih

aspekata biće objašnjen, i na kraju rada će biti ponuđena sintagma identitetskog foruma, kao analitičkog koncepta koji ih povezuje.

Kafane na vremenskoj liniji: „sjajno treće mesto“. Pre nego što pomenuti termini i koncepti budu objašnjeni teoretski a zatim i analizirani kroz građu, treba objasniti šta je to uopšte kafana. Sintagma „kafanska kultura“ olako promiče u svakodnevnom govoru i diskursu, a do skora je nepravedno zapostavljena i u akademskom. Temom kafane i kafanske kulture ili, preciznije, kafanskih kultura bavili su se sociolozi, istoričari, antropolozi, analizirajući kafanu kao javni prostor, kao poprište javne sfere, interesujući se za dijahronijske „smene“ u njenim funkcijama (i identitetu) i obrasce ponašanja u kafanama. U zavisnosti od polaznih teorijskih stanovišta, pristupi su različiti, i istorijatom i razvitkom kafana u 19. i 20. veku na ovim prostorima bi se mogla pozabaviti, u najmanju ruku, jedna opsežna studija, ali kratak presek koji će biti dat je od važnosti za razumevanje onoga što kafana predstavlja danas, kao i za metod istraživanja koji je u radu ponuđen. Napraviti paralelu između onoga što se danas podrazumeva pod kafanom i onoga šta je kafana „nekada bila“ zavisi umnogome od *predstava* o tome šta je to ona *bila*. Te predstave ispitanika i ispitanica biće jedne od ključnih kategorija za razumevanje i tipologizaciju gradskih kafana u Beogradu danas.

Diskutabilno je da li tema kafanske kulture potpada pod okrilje antropologije alkohola⁸¹, i/ili antropologije/sociologije svakodnevice kao širih teorijskih oblasti, ili bi je, pak, trebalo proučavati zasebno. Dragoljub Đorđević smatra da je neophodno „scijentizovati“ kafanu (Đorđević 2013, 82) i oformiti posebnu granu sociologije –

⁸¹ Jedan od ključnih fokusa antropologije alkohola jesu *mesta pijenja*. Iako svaki fizički prostor može biti „korišćen“ za potrebe socijalizacije koja uključuje konzumaciju alkohola, postoje ona koja su kulturološki za to predodređena, poput kafana. Za ovakva mesta jedan od ključnih preduslova jeste da se u njima pijenje posmatra kao normativni društveni čin – ne podleže javnoj osudi, a vrlo često se i ohrabruje.

kafanologiju, a da se sintagma „kultura kafane“ može raščlaniti na dva zasebna pojma – „kulturu u kafani“ i „kafansku kulturu“, gde potonji obuhvata ponašanje u kafani (određenu vrstu ponašanja, gde spadaju i načini ispijanja pića), dok je, recimo, održavanje poetskog matinea kultura u kafani (Đorđević 2016, 11). Iz antropološke perspektive, jako malo radova je problematizovalo fenomen kafane i ritualnih formi i obrazaca ponašanja u njima. Kovačević piše o kafanskom folkloru: dizanje, kucanje i razbijanje čaša analizira kao formalizovane, repetitivne radnje, kao deo rituala svakodnevice koji predstavljaju ekspresivni aspekt ponašanja, a semantičkom analizom kafanskog prostora pokazuje na koji način je on „podeljen“ u smislu religijskog poimanja prostora na zonu božanstva, živih i mrtvih, između kojih se nalaze liminalne zone, te kako to utiskuje značenja u rituale (Kovačević 1984, 79-84).

Dubravka Stojanović kafane smešta u red najvažnijih institucija civilnog društva, evropeizacije i urbanizacije Beograda na prelasku iz 19. u 20. vek, nazivajući ih ustanovama „modernog društva“, „prvim demokratskim prostorima“, prostorima institucionalizacije slobode misli (Stojanović 2017, 265). Treba naglasiti da su, istorijski gledano, prve kafane na Zapadu nastale sredinom 17. veka, dok su na Istoku prve kafane zabeležene u Meki u 15. veku. U njima se kuvala i ispijala kafa, dok se u mehanama točilo piće (Koković 2016, 158). U 16. veku ova institucija se širi kroz Kairo i Siriju i u 17. veku stiže u London, Lajpcig, Beč i druge evropske gradove, uključujući i Beograd, gde se kafane od šezdesetih godina 19. veka „rastaju“ od mehana, karavansaraja, hanova, bečarskih odaja i drugih ugostiteljskih objekata koji su dali osnov i uslov za razvoj kafanskog života tokom Osmanskog carstva na ovim prostorima (Pavlović 1984, prema: Stojanović 2017, 266). Kafane tokom 19. i posebno početkom 20. veka postaju pilari socijalnih i ekonomskih funkcija, istinski „nosioci modernosti“ (Stojanović 2017, 271). Iako su bile tipično „balkanske“ ili istočne, levantske, kafane su u Beograd donele i duh Evrope, pa je njihova uloga bila i emancipatorska: one su bile prvi mjuzik-holovi, u njima su se održavali koncerti ozbiljne muzike, u kafani je odigran prvi bal, pušten prvi film, ali se u kafanama istovremeno obilato trošilo, točilo i ispijalo piće, mezetilo, zaključivali su se poslovi, organizovala su se politička i partijska dešavanja.

Kafana je, dakle, mesto socijalnog delovanja, mesto okupljanja, javlja se u različitim vremenskim i istorijskim periodima i u različitim varijacijama i oblicima – što uvodi problem analize kafane kao trećeg mesta s obzirom na nesvodljivost fenomena, odnosno, „rasute singularnosti i različite kulturne i društvene varijacije“ (Marinković, Ristić i Marinković 2016).

Treća mesta je Rej Oldenburg definisao kao one prostore koji služe i ispunjavaju ljudsku potrebu za komunitasom, društvenošću i okupljanjem. Ona imaju svoje, posebne unutrašnje mehanizme, kao i vrednosne odrednice koje definiše društvo, odnosno one koje dolaze „spolja“ (Oldenburg 1999, 25-27). Postoje pet ključnih kriterijuma koji određuju neki prostor kao treće mesto:

1. Treće mesto nas „ukorenjuje“, uzemljuje; ono je fizički, spacijalni centar u odnosu na koji se organizuju i planiraju odlasci na sva druga mesta; pojedinac ima svoje treće mesto, i ono „ima“ njega.
2. Aproprijacija: ogleda se u osećaju kontrole, odnosno posedovanja kontrole nad mestom i prisvajanja tog mesta kao da je u našem posedu; za razliku od posete nečijem domu, koja će gotovo uvek uključivati komponentu neprijatnosti ili srama, treće mesto nas oslobađa ovih osećaja.
3. Regeneracija duha: treće mesto obezbeđuje opuštanje, „ventiliranje“, iskorak iz svakodnevnih aktivnosti, ono je rezervisano za period dokolice.
4. Saobraženje s okolinom i osećaj rasterećenosti: taj osećaj se u trećim mestima manifestuje putem šale, zadirkivanja, intenzivnih razgovora, prisnih momenata s drugima (poznatima i nepoznatima); liminalnost trećeg mesta daje osnov za rasterećenost.
5. Toplina: najmanje „opipljiv“ od svih kriterijuma, ogleda se u prijateljstvu, podršci, raspoloženju i veselju. Dok dom (domaćinstvo, kuća) može postojati bez ovih osećaja, treće mesto bi se brzo bez njih ugasil.

Oldenburg zaključuje da treće mesto postoji upravo kako bi služilo svojim posetiocima/konzumentima da se izdignu na nivo socijalne jednakosti, onaj nivo na kojem se sve razlike i neravnopravnosti brišu i nestaju. Karakter trećeg mesta upravo određuju njegovi posetioci, a vreme posete trećem mestu „iskače“ iz regularnog društvenog vremena: za takvo vreme, provedeno na trećem mestu, ne važe pravila i socijalne norme koje nameću druge, formalne društvene institucije. Karakter koji je radikalno drugačiji od atmosfere doma jer „dozvoljava sve“, i dozvoljava da stvari i priče ostanu tamo gde su ispričane i gde su se dogodile, u trećem mestu, pružaju svojevrsni psihološki komfor koji ne postoji u drugim domenima ljudskog života (Oldenburg 1999, 27).

Može se zaključiti da su kafane mesta koja su neizbežan deo svakodnevice i dinamike društvenog života, i da dele ravnopravno mesto, kao i istraživački značaj i potencijal s drugim društvenim institucijama, iako, na prvi pogled, one spadaju u „obična“ mesta. Ali, ako smo nešto naučili od Fukoa to je da upravo posmatranjem i analizom takvih mesta, analizom kulturno marginalizovanih svetova osvetljavamo naizgled nevidljivu mrežu, onu koja predstavlja mehanizam i poluge moći društva u jednom određenom istorijskom trenutku. Međutim, šta se dešava kada jedno treće mesto doživi „rastakanje“ na više varijeteta, kada singularnost postane pluralitet u okviru jedne, kako se činilo, uređene forme? Kako činjenica, da sada postoje različiti tipovi kafana i da se neki od tih tipova možda ne mogu ni smatrati kafanom u „tradicionalnom“ određenju tog pojma, utiče na izostanak, odnosno brisanje društvenih normi koje važe za kafanski prostor? Ako su kafanski prostori „oslobođeni“ tih normi, da li je moguće da onda postoje različiti tipovi kafana, i kako se, onda, razlikuje ponašanje u kafićima i kafanama? Da li ovo govori u prilog tezi da važeće norme postoje, i zapravo zavise od konteksta, a ne da one neminovno ne postoje?

Disolucija kafane kao sjajnog trećeg mesta: „klabane“ i ostali milenijumski frankeštajni. Istraživanje koje je sprovedeno proisteklo je, pre svega, iz lične zainteresovanosti za kulturne dimenzije konzumacije alkohola i, logičnim sledom, kafane (i druge javne prostore) kao predmet antropološkog istraživanja. Kao što je već

rečeno, može se postaviti pitanje da li bi kafane trebalo proučavati u okvirima antropologije alkohola, urbane antropologije ili antropologije svakodnevice, ali takvu teorijsko-metodološku zavrzlamu valja ostaviti za neko naredno promišljanje. Kako bilo, osnovna postavka od koje polazim jeste da ni konzumacija alkohola, ni samo „slušanje“ muzike, ni boravak te ponašanje u nekom prostoru/mestu⁸² (odnosno kafani) nisu oslobođeni svojih značenjskih „okova“. Kroz ove procese, potvrđuju se i/ili dekonstruišu postojeći identiteti, stvaraju mreže interakcija i značenja.

Kao što je u uvodu potpoglavlja rečeno, za potrebe istraživanja kafana kombinovana su dva metoda. Prvi metod su polustrukturirani intervjui s ispitanicima i ispitanicama (ukupno pet), a drugi jeste posmatranje s učestvovanjem. U razgovorima sam želela da što veću slobodu dam svojim ispitanicima i ispitanicama, pa je prvo pitanje bilo – „šta je za vas kafana?“. Ostatak razgovora je usmeravan tako da se dotakne sledećih pitanja: po čemu je specifično ponašanje u kafani u odnosu na druga mesta? Na koji način alkoholno piće igra ulogu u kafanskom provodu? Kakva je to „kafanska muzika“?

Svi ispitanici i ispitanice se slažu oko dve ključne stvari: a) kafane nisu ono što su nekada bile i b) muzika i alkoholno piće su nužni „sadržaj“ i kafanski repertoar koji je odvajava od drugih, sličnih mesta za okupljanje/provod/izlazak.

Interesantan iskaz da „kafane nisu ono što su bile“ podrazumeva nekoliko stvari i značenja, a proistekao je iz odgovora ispitanica i ispitanika na prvo pitanje „šta je za tebe kafana?“. Dajući uopšten odgovor na to šta kafana jeste – mesto za izlazak/zabavu/proslavu, mesto za pijeње i opijanje, mesto za ručak/večeru sa porodicom i/ili prijateljima, nametnuo se i razgovor o tome šta kafana treba da bude. Svako od ispitanica i ispitanika pokušao je da definiše svoju „idealnu“ kafanu, koja nije

⁸² U daljem tekstu biće objašnjena razlika između antropološke percepcije mesta i prostora kao spacijalnih „teritorija“ društvenosti i interakcija.

bila nijedna od onih koje su posetili (ili često posećuju), već zamišljeni brikolaž odlika postojećih i nepostojećih kafana. Pri ovom opisu, ispitanice i ispitanici su preispitali i kafanu kao istorijsku instituciju, kao nešto svojstveno „našim prostorima“, te dolazili do zaključka da današnje kafane nemaju puno „veze“ sa kafanama „nekada“. Tako su neki ispitanici smatrali da su „klabane“ seljačke, „stecište nekulture“, ali isto tako pogodne za „odvaljivanje od alkohola“. Drugi tipovi kafana koje su ispitanici i ispitanice pobrojali su, pak, preuzeli druga svojstva, epitete i funkcije. Iz ove konstatacije svih ispitanika i ispitanica nametnulo se i jedno od osnovnih istraživačkih pitanja, a to je određenje različitih tipova kafana i njihovih funkcija i namena.

Tipologizacija kafana. Ispitanici i ispitanice se slažu da je nemoguće odrediti jedan tip kafane:

„Sve zavisi od toga kako se osećaš. Ako hoćeš da se odvališ, sa drugaricama, sa društvom, i da te boli uvo – ideš u klabanu, slušaš Janu i Rastu i Cecu. Kao, ako se isповраćaš ispod stola, nikog nije briga. Likovi bleje u košuljicama, obavezno se pre toga ode u teretanu da se nabudži biceps, a posle kad se vraćaš kući, pojma nemaš ni gde si bio. To je ono kad hoćeš sebi da daš oduška. Zna se da je to za*ebancija. Niko živ normalan ne sluša tu muziku ozbiljno. E, a ako hoćeš kao čovek da izadeš i provedeš se kulturica, ako nećeš već u pozorište, onda ideš u 'Dva jelena' i sviraju ti tamburaši na uvce, ili ne moraju ni da sviraju. Popiješ i pojedješ i to je to, bude ti lepo.“ (M.S, 24 godine)

„Te klabane su stecište nekulture, ja sam to video sto puta, to su novčanice, rasipanje, neke glupe priče, seljačka muzika. Nije to kao kafana u nekom drugom manjem gradu.“ (S.Đ, 25 godina)

„Kafana? Pa kafana, za početak, mora da ima alkohol. Stolove. I muziku. Sve ostalo je manje važno.“ (M.Š, 28 godina)

Iz intervjua s ispitanicima i ispitanicima, neformalnih razgovora s prijateljima i poznanicima, kao i opservacije i promišljanja beogradskih kafana, nametnula se i određena tipologizacija. Treba reći da se neki tipovi kafana preklapaju, a da tipologizaciju dodatno otežava činjenica da su sadašnje „kafane-klabane“ fenomen u nastajanju, dok su, s druge strane, „stare“ kafane fenomen u nestajanju. Pod „starim kafanama“ ispitanici i ispitanice podrazumevaju kafane u Skadarliji i samom centru grada (Knez Mihailovoj ulici, Kosančićevom vencu, Terazijama, delu Dorćola i Starog grada), odnosno, sve one koje predstavljaju deo „beogradske istorije i modernizacije s početka 20. veka“ (M. Š, 28). Ispitanici i ispitanice smatraju da su ove „stare“ kafane pretvorene u turističke objekte (kafane u Skadarskoj ulici kao i „Znak pitanja“), te da nemaju puno veze sa svojim istorijskim, prvobitnim funkcijama, ali da istovremeno čine neodvojivi deo gradske arhitekture kao i da igraju ulogu u reprezentaciji grada.

Neke od ovih „starih“ kafana jesu pretvorene u javne prostore drugih namena ili svrhe (poput „Kasine“ i „Ruskog cara“), ali ovo ne znači da je evolucija kafane jednolinijska⁸³ i da se kreće ka nestanku „starih“ kafana i uspostavljanju jednog konačnog tipa – „klabane“. Radije, ova tipologizacija služi kao identitetska odrednica, kao smernica za posmatranje praksi pijenja i obrazaca ponašanja koji se, na specifičan način, preklapaju i s muzičkim kafanskim „repertoarom“, te značenjima koja on crpi iz prostora, ali ih, istovremeno, i utiskuje u njih.

„Prave“ kafane. U iskazima da kafana „nije ono što je bila“ ne podrazumevaju se nikakve promene u urbanističkim formama kafana kao objekata iako je, naravno, takva promena samopodrazumevajuća kada govorimo o nekom dužem vremenskom intervalu

⁸³ Dragoljub Đorđević u svojoj interesantnoj i iscrpnoj studiji o periferijskoj kafani „Džerimi“ govori o „protivnicima“ kafane, koji je „napadaju sa svih strana i svakojakim oružjem“: televizija, restoran brze hrane, kladionica i kafić. Upućuje nas da je sociološki diskutabilno da li ijedna društvena institucija može da prenebregne dijalektiku prošlost-sadašnjost-budućnost, te logično, da „živi zauvek“ (Đorđević 2012, 48-49); međutim, promenom u koncepcijama toga šta je *zapravo* kafana, te koje kafane su „prave“ a koje predstavljaju „milenijumska čudovišta“, nameće se fragmentarnost i nesamerljivost vrednosnih kategorija koje bi ijedan od tih tipova postavili na vrh kafanske liste.

i promenama gradske arhitekture i infrastrukture, već čitav značenjski spektar vrednosnih odrednica u odnosu na koje ispitanici i ispitanice promatraju i vide današnje kafane. Stare, „prave“ kafane koje su, kako kažu, „postojale nekada“, danas se vide u obrisima tradicionalnih gradskih kafana u Skadarliji ili u centru grada (poznatijem kao „krugu dvojke“), i to su kafane poput „Znaka pitanja“ ili „Kasine“, zatim „Dva jelena“, „Tri šešira“ i ostale skadarlijske kafane. One su zadržale autentični enterijer i atmosferu starih gradskih kafana, ali su, prema mišljenju ispitanika i ispitanica, pretvorene u turističke centre. Ove kafane imaju jasnu funkciju, kao i dojam „nacionalnog“, koji se ogleda u izboru jela, alkoholnog pića (posebno rakije), muzike („pristojne“, „zaista narodne“ – misli se na tamburaše). Posetom ovih kafana stranci se „uče“ srpskoj kulturi, pijući rakiju i jedući nacionalna jela saobražavaju se sa okolinom, a istovremeno dolazi do „brisanja“ nacionalnih identitetskih razlika. U najvećem broju slučajeva hrana je važan aspekt ovih kafana, a muzika je, po pravilu „tiša“ i „nenametljiva“ tokom dana, a predveče „življa“, poput tamburaša. Analizom iskaza dolazi se do zaključka da je primarna funkcija ovih kafana neka vrsta „neutralnog“ turističkog poligona kroz koji se grad „nudi“ i predstavlja posetiocima iz drugih zemalja.

„**Nešto između**“. Drugi tip kafana ispitanici i ispitanice opisuju kao „kafane koje nisu ni tamo ni ovamo“: one levitiraju u neodređenom prostoru (nalaze se svuda po gradu, nisu vezane ni za jedan određeni gradski deo) i vremenu (iako se za neke od njih zna kada su tačno osnovane, tj. kada su nastale, ta vremenska odrednica, za razliku od „pravih“ kafana, ne igra ključnu ulogu u pridavanju značenja) i nemaju gotovo nikakav zajednički imenitelj, izuzev ekscesivne konzumacije alkoholnih pića, odnosno obaveznog opijanja. To su: „Rojal“, „Bristol“, „Mornar“, „Zlatno burence“, sada već porušene kafane u delu Savamale ispod Brankovog mosta, male i skrovite kafane po obroncima grada poput „Malog Mirijeve“ ili „Floride“, tzv. komšijske, udaljene od centra i rezervisane za stalnu i dobro poznatu „klijentelu“ (*to su seljačke i klošarske kafane ali u njih svejedno ideš jer se osećaš kao kod kuće* – S.Đ, 25 godina). Ove kafane odlikuje prepoznatljivi enterijer, koji se nije menjao godinama (pa i decenijama), i ni u jednom aspektu ne podseća na „prave“ kafane – ovakav tip kafana ne pretenduje da privuče klijentelu, već gosti poznaju osoblje, a poželjno je da bude i obratno kako bi

ugodaj „domaće“ atmosfere bio potpun. Muzička podloga u ovim kafanama nije od suštinske važnosti, jer ispijanje alkoholnih pića i prisni razgovori sa društvom ili ostatkom gostiju preuzimaju primat nad muzikom (čak je i poželjno da se razgovori vode neometano).

„Klabane“. Relativno „svež“ format kafana koji se javlja u poslednjih nekoliko godina do deceniju, izaziva najviše antagonističkih, ali i kontradiktornih komentara ispitanika i ispitanica. Klabane teže da, na izvestan način, postanu ono što su splavovi bili devedesetih godina. Ne zna im se tačan broj (za koji se čini da se neprestano povećava), a smeštene su u svim delovima grada. Neretko se leti „sele“ upravo na splavove, te se konceptualno pretapaju s ovim „tranzicijskim pobednicima“ devedesetih. Ovo izaziva pitanje: da li su splavovi postali klabane, ili obrnuto? U tim kafanama, bez izuzetka, prisutna je reprodukcija enterijera starih gradskih kafana koja nema suštinsku „svrhu“ osim da podseti pijanog gosta da se nalazi u objektu koji na kafanu liči: karirani stolnjaci, drvene stolice i stolovi, stara pegla na paru na polici, reprodukcija pokoje slike, miljei ili fotografija seljaka koji tera ovce. Muzika je, po nepisanom pravilu, glasna, „cepaju se narodnjaci, turbo-folk, ex-yu muzika i t-rep“⁸⁴, tu izlaze „isfolirani seljaci“ i „nafurane fensi ribe“, a status se pokazuje kroz bahato ponašanje, bacanje novčanica i salveta, penjanje na sto i stolice. Bez muzike ovaj scenario je nezamisliv, te muzika čini klabanu time što ona jeste – „frankeštajnom“ kafane i kluba. Pića su znatno skuplja nego u drugim tipovima kafana i kupovinom skupih flaša pića, poput viskija i vodke (nekada je neophodno kupiti flašu pića ukoliko želite da rezervišete sto), poželjno je pokazati status.

Fragmentarnost i poigravanje identitetima. Kao što su ispitanici i ispitanice naveli, muzika predstavlja važan i neodvojiv aspekt kafanskog prostora. Izuzev što se može deliti žanrovski i na taj način biti identitetsko obeležje nekog društvenog pokreta, supkulturne i/ili generacijske grupe, muzika ima „moć“ da „proizvodi“ kako fizička

⁸⁴ T-rep je mešavina domaćeg turbo-folka, hausa i autotjuna.

tako i simbolička mesta, tj. koncepte i simbole koji utiskuju značenje u te prostore putem svakodnevnih društvenih interakcija i praksi (Ajduk 2014, 7). Ona učestvuje u konstruisanju identiteta tog prostora, kao i identiteta njegovih konzumenata; odnos između muzike i nekog mesta predstavlja dvosmernu putanju, odnosno kulturni proces koji oblikuje identitete kako muzike, tako i mesta (Ajduk 2014, 5). Pomenute društvene interakcije i prakse koje tvore identitete ovih prostora i njihovih konzumenata, konstruišu se, takođe, kroz konzumaciju alkoholnih pića: iako u svakodnevnom diskursu konzumacija alkohola može biti percipirana kao prihvatljivo ili neprihvatljivo društveno ponašanje, u kafanama je ritualizovana, ali i ohrabrivana kao društveni čin (Heath 1987, 31). Iz antropološke perspektive, naš posao jeste da iščitamo značenja koja se pridaju praksama pijenja, jer je neka supstanca sama po sebi isprazna značenjem, ali joj upravo situiranje u određeno vreme i prostor daje ulogu (Milanović 2016, 99). U tom smislu, kafane bi trebalo posmatrati kao svojevrsan vid *etnografskih arena*, gde se prakse pijenja i „uživanje“, odnosno slušanje muzike i iz „uživanja“ i saobražavanja proisteklo ponašanje, u određenoj vrsti muzike preklapaju i inter reaguju s drugim aspektima kulture, gde se pitanja identiteta i procesi identifikacije neprestano dovode u žižu tih arena. Ispitanici i ispitanice su vrlo svesni uloga koje ispijanje alkohola (ekscesivno i/ili normativno) i vrste muzike igraju u procesima identifikacijskih konstrukcija: iskustveno i naučeno, srpska „kultura pijenja“ za njih predstavlja distinktivni marker identiteta kafana, ali i njihovih sopstvenih identiteta koji se, u zavisnosti od tipova kafana, *pregovaraju*. Prakse pijenja, u sadejstvu s određenim tipom muzike, mogu imati različite ciljeve i ishode: opuštanje i relaksaciju (u „pravim kafanama“), ventiliranje uz naboj emocija i ekscesivnih vidova ponašanja (u „klabanama“), ili potpuno „odomaćenje“ (u kafanama koje su komšijske, „ni-tamo-ni-ovamo“).

Kafane, kao i druga mesta i prostore okupljanja i društvenih interakcija, u svetlu postmodernog vremena u kojem živimo, valjalo bi rekontekstualizovati. Čini se da su granice i odrednice, u smislu omladinske i/ili supkulturne pripadnosti, postale propusne i rastegljive, te je nemoguće odrediti ko tačno gde „pripada“ (ko izlazi i posećuje „prave“ kafane, a ko „klabane“ ili druge tipove kafana). Upravo, čini se da ovakvo

brisanje granica između identiteta konzumenata kafana (ali i drugih javnih prostora) iziskuje nešto drugačiju analitičku koncepciju u okviru koje bi bilo moguće razmatrati sav pluralitet u nastajanju. Sintagmu *identitetski forum* (ili *identitetsku arenu*) čine dva pojma – *drinking arenas* i *drinking practices*, koji se međusobno preklapaju i utiču jedan na drugi. Ovo znači da su *mesta gde se pije* i *prakse i ponašanje tokom pijenja* tesno povezani, igraju važne uloge u konstrukciji novih ili dekonstrukciji postojećih društvenih identiteta (Wilson 2005; Douglas 1987; Bowser i Jennings 2008). Treba napraviti distinkciju između mesta gde se pije (*place*) i prostora (*space*). Mesta pijenja (poput kafana) su društveno značajn(ij)a i kulturološki te istorijski oblikovan(ij)a, strukturirana i „predodređena“ za pijenje i druge interakcijske odnose; prostori, s druge strane, predstavljaju pomenuti identitetski forum koji može nastati svuda i u bilo kom trenutku, dok *mesto* karakteriše istančanije i detaljnije elaborirana fizička struktura nekog prostora (Hunt and Satterlee 1986, prema: Wilson 2005, 14). Oldenburg je treća mesta odredio kao prostore u kojima vlada liminalnost: unutrašnja kohezija koja karakteriše grupu ljudi (u odnosu na „spoljašnje“ društvo) ima za cilj da izbriše sve društvene nejednakosti, i, makar na kratko, uspostavi osećaj pripadnosti i apsolutne ravnopravnosti među svim članovima te grupe, kao i mogućnost da događaji koji se dese u okviru ovog vremena, tu i ostanu (Oldenburg 1999, 27). Ovakva liminalnost predstavlja onaj komunitas koji podrazumeva brisanje nejednakosti, uspostavljanje vremena ne-pravila, vremena u jednom izdvojenom prostoru u kojem je sve dozvoljeno. Međutim, iako je važno razumeti i dati značaj fizičkoj, kulturološkoj i spacijalnoj „odvojenosti“ svemu što se u kafani kao „trećem mestu“ dešava, ovakvo razmatranje je analitički nepotpuno. S obzirom na to da su ispitanici i ispitanice svesni diverzifikacije koja se u nekom momentu dogodila i nastavila da se razvija, postajući identitetski graničnik, koji ne sprečava posetioca da bude konzument svakog od pojedinačnih mesta, nameće se zaključak da značaj kafana, kao identitetskih arena, transcendiraju svoj identitet i izvan fizičkih granica svog prostora. Isto tako, širi društveni kontekst, važeće vrednosti i norme ponašanja utiču na oblikovanje „pravila“ ponašanja, prakse, rituale i socijalna grupisanja unutar granica ovih prostora. Stoga, kafansku kulturu bi trebalo razumeti kao stvarnopostojeću „unutar zidova“ nekog prostora, sa svojim karakterističnim pravilima i praksama ponašanja, ali istovremeno je *ne izdvajati* kao

izolovan entitet, već shvatiti kao entitet neodvojiv od šireg, društvenog – spoljašnjeg konteksta.

U ovom delu rada je ponuđena rekonceptualizacija beogradskih kafana, s obzirom na pluralitet tipova kafana koje se javljaju u poslednjih deset do petnaest godina. Okidač za ovakvo istraživanje bila je pojava atipičnih formi kafana, takozvanih „klabana“, koje se ne daju ukalupiti ni u jednu do sada poznatu formu. S tim u vezi, metodom posmatranja s učestvovanjem i metodom intervjua, istražene su i prakse i obrasci ponašanja, kao i stavovi i vrednosne odrednice koje bi mogle ponuditi novu tipologizaciju beogradskih kafana. Izdvojena su tri „tipa“, koji nisu nužno odvojeni formalnim i/ili krutim graničnim kriterijumima, već služe kao identitetski markeri konzumenata ovih prostora: „prave“ kafane, „nešto između“, i pomenute „klabane“. Diverzifikacija ovih javnih prostora iziskuje nešto drugačiji analitički pristup, jer kafane kao takve spadaju u temelje i nosioce društvenog života jednog grada, i povezane su sa dinamikom i transformacijama na (g)lokalnom nivou. Kako je nemoguće ustanoviti jednu društvenu stratifikaciju koja bi bila jasan pokazatelj nekakve „univerzalne“ kafanske kulture i s tim u vezi jednog, univerzalnog, „istinskog“ kafanskog identiteta, na osnovu preinačavanja i stalnog nadograđivanja značenja koje ispitanici i ispitanice sami upisuju u te tipove javnih prostora, potvrđuje se teza da je identitet poput velikog tržišta, a da njegove manifestacije – kafanske, muzičke, pijačke – dolaze do izražaja upravo u ovim identitetskim forumima (identitetskim arenama). Kao takve, ove manifestacije identiteta ne predstavljaju nikakve nepromenljive obrasce ponašanja, već se menjaju, prilagođavaju i pregovaraju, u zavisnosti od promena svakodnevnih društvenih delatnosti.

V Zaključak

Čini se, na kraju, da antropološka perspektiva, koliko daje uvid u konstrukciju pića kao artefakta bogatog upisanim značenjima i pijenja kao identitetske prakse mladih, i dekonstrukciju normalizovanih i osporavanih obrazaca pijenja, toliko otvara i mogućnosti za dalja istraživanja – folklornih formi vezanih za pijenje i opijanje, digitalni „svet“ pijenja – praćenje izlazaka i napijanja na društvenim mrežama, zatim pomenutih narativa o opijanju. Privodeći pisanje kraju, nametnulo se pitanje društvenog doprinosa; smatram da bi ovakav doprinos istraživanoj tematici mogao biti pre svega u suspendovanju sociomedicinskog diskursa koji pijenje vidi kao patološko i devijantno ponašanje, a promoviše se kroz institucije javnog zdravlja, te bi eventualne mere prevencije mogle biti zasnovane upravo na osmišljavanjima akcija koje prakse pijenja posmatraju kotekstualizovano – kao deo kulture pijenja u našem društvu.

Od konzumacije alkohola do socijalnih i kulturnih konceptualizacija došli smo analizom pijenja kao konstrukcije društvenog problema. Prateći istorijsku (re)konstrukciju ideje o (ekscesivnom) pijenju kao vidu zloupotrebe neke supstance (alkohola), razuđen je pojam opijanja kao *bolesti* i devijantnog ponašanja i napravljen je iskorak iz dualizma okvira „normalnog“ i ekscesivnog pijenja. Piće kao artefakt, i pijenje kao društveni čin, podležu sankcijama i regulativama, koje su u sprezi sa normativnim načelima ponašanja i vrednostima koje se u društvu promovišu, ali to ne znači da se razlikuju od drugih elemenata kulture. Ovo podrazumeva da je stanovište o pijenju i opijanju, kao socijalno devijantnim ili patološkim ponašanjima, na koje se najčešće referiše kao na problem inherentan nečijoj strukturi ličnosti, napušteno. Umesto ovakvog stanovišta, fokus je bio na pijenju i opijanju kao društvenim praksama i alkoholnog pića kao neodvojivog elementa kulture i procesa identifikacije. Posmatrali smo, dakle, kako se koncipiraju forme normativnog ponašanja i forme društveno nepoželjnih ponašanja, ne dajući vrednosni primat niti jednoj od dve navedene kategorije. Samim time, pokazano je da ne postoji inherentnost u sopstvu pojedinca koja tu osobu čini više, ili manje „podležnom“ jednom ili drugom obrascu. Kako je osnovni

cilj disertacije bio da ispita vezu konzumacije alkoholnih pića i populacije mladih u Beogradu, i to na način koji konzumaciju posmatra kao društveni čin, a ne metabolički proces ili patološku pojavu, fokus je tokom terenskog rada usmeren na sledeće referentne tačke: percepcije mladih o piću i pijenju, odnosno, generisanje znanja o alkoholu i pijenju; mesta pijenja – prostori socijalnog delovanja u okviru kojih se odigrava pijenje kao pomenuti društveni čin; povodi u kojima se pije, i, u skladu sa njima, stilovi pijenja (bundžovanje i „pijane priče“); i naposljetku, kafane kao identitetski forumi i mesta liminalnosti, u kojima pijenje postaje visoko ritualizovani obrazac ponašanja.

Istraživanje je sprovedeno kao etnografski postupak na tri nivoa, koji su bili organizovani tako da se kreću od jednostavnijeg ka složenijim: od upitnika sa kombinovanim pitanjima otvorenog i zatvorenog tipa, preko polustrukturiranih intervjua sa ispitanicima i ispitanicama, do posmatranje sa učestvovanjem. Revidirana je klasična sociološka pretpostavka da su mladi monolitna, homogena grupa, sa manje ili više sličnim, deljenim karakteristikama i kolektivnim identitetom. Tokom istraživanja uočene su diskrepance između starosnih kategorija: iskazi i rezultati analiza upitnika i intervjua, kao i posmatranja sa učestvovanjem srednjoškolaca i srednjoškolki bitno se razlikuju od onih koji su dobijeni istim postupcima na uzorku „starijih“ mladih, odnosno starosne grupe ispitanika i ispitanica iznad 18. godina. Pre svega, nametnuo se zaključak da je pijenje praksa koja se *uči*, te da su ponašanja tokom pijenja, kao vidovi komunikacijskih činova i performativnosti identiteta, nešto što je podložno *kontroli* i zavisi od pojedinca kako će njima ovladati. Obrazac „bindžovanja“ pokazao se kao svojstvena praksa ispitanika i ispitanica uzrasta 18-25 godina (koji se može poistovetiti sa periodom pohađanja fakulteta) i predstavlja „najekstremniju“ formu pijenja, ali i onu koja je ujedno najformalizovanija i u koju se mora investirati najviše napora da bi se njome ovladalo.

Prakse pijenja ne izgrađuju se samo na osnovu neposrednog okruženja (škole, fakulteta ili grupe prijatelja/društava) u kojem se pojedinac kreće, ili na osnovu „usađenih vrednosti“ koje je stekao tokom porodičnog vaspitanja, već se formiraju u

delokrugu (g)lokalnih konteksta i trendova. Ovo uključuje: koncepcije javnog zdravlja i, s njima u skladu, obrasce poželjnih ponašanja koji se u društvu promoviraju; marketing i predstave o femininosti i maskulinitetu; političko-ekonomski kontekst; „promociju“ i apropijaciju različitih vrsta pića kao trenda i anti-trenda, koji postaju dinstiktivna za individualnu/kolektivnu identifikaciju. U svemu ovome, mladi nisu pasivni „primaoci“ društvenih normi, već proaktivno učestvuju u korišćenju „alkoholnog kapitala“ kako bi sopstvene identitete potvrdili (ili osporili); ovi identiteti „ispunjeni“ su dimenzijama poput uzrasta, rodnih uloga, društvenog statusa.

U okvirima identitetskih foruma (etnografskih arena) integracija vladajuće ideologije i prostora pretvaraju mesta pijenja u svojevrstne prostore dokolice i mesta konvivijalnosti. Ovi prostori nude mogućnost za kulturalnu remisiju – strukturalno i temporalno slabljenje i suspendovanje „društveno normativnog“, kao i socijalne kontrole; upravo alkohol omogućava, a kroz prakse pijenja otelovljujemo ritualizovano „otpuštanje“ od društvenih normi i transgresiju individualnih i kolektivnih identiteta. Na taj način, izvedba prekoračenja ličnog/zajedničkog identiteta, ali i drugih pravila i kontrole koja se povezuju sa poželjnim obrascima ponašanja, ustupaju mesto nešto drugačije struktuiranim interakcijama i vezama. Može se zaključiti da su mesta pijenja istovremeno i *mesta otpora* vladajućoj hegemoniji, društvenom poretku i konformizmu, ali i artikulacija invertovanih pravila jedne druge vrste kontrole. „Poigravanje uređenim kaosom“ bi možda bila najbolja metaforička sintagma koja opisuje procese koji uzimaju mesta u identitetskim forumima. Time smo pokazali kako manifestacije i uprizorenja identiteta ne predstavljaju nepromenljive obrasce ponašanja, ili inherentnu odliku pojedinca i grupe, već se menjaju, preinačuju i pregovaraju u zavisnosti od mesta, konteksta i prilike.

Literatura

Ajduk, Marija. 2014. *Beograd na "novom talasu" : muzika kao element konstrukcije lokalnog identiteta*. Beograd: Srpski genealoški centar/Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.

Ajduk, Marija. "Razumevanje, stvaranje i slušanje muzike na internet sajtu YouTube: slučaj hora Viva Vox." *Etnoantropološki problemi* 13, no. 2 (2018). 395–413.

Alasuutari, Pertti. 1992. *Desire and Craving; A Cultural Theory of Alcoholism*. State University of New York Press.

Appadurai, Arjun, ed. 1986. *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.

Arnett, Jeffrey Jensen. 2004. *Emerging Adulthood. The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*. Oxford: University Press.

Anderson, Peter, and Bamberg, Ben. 2006. *Alcohol in Europe: a Public Health Perspective*. Luxembourg: European Commission (OIL)

Auge, Marc. 1995. *Non-places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, Verso: London/New York.

Belaj, Melanija. 2018. *Vino, rakija, a može i limončelo: etnografija obiteljske proizvodnje i konzumacije alkoholnih pića*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Bennett, A. Linda. 2013. „Alcohol Studies and Anthropology: Broadening the Venture“, *Reviews in Anthropology*, 42: 179-201, Taylor and Francis Group LLC.

Ber, Vivijen. 2001. *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Beograd: Zepter Book World.

Berger, Peter i Luckman, Thomas. *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, 1966. Penguin Books.

Bernard, H. Russell. 2006. *Research Methods in Anthropology: qualitative and quantitative approaches*. Lanham: Altamira Press.

Black, Rachel, ed. 2010. *Alcohol in Popular Culture. An Encyclopedia*, Santa Barbara, Denver, Oxford: Greenwood.

Bremer, J. Francis. 2012. *First Founders: American Puritans and Puritanism in the Anthlantic World*, New Hampshire.

Bowser, Brenda and Justin Jennings (ed.). 2008. *Drink, Power and Society in the Andes*, University Press of Florida.

Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge: Harvard University Press.

Bowser, Brenda and Jennings, Justin, ed. 2008., *Drink, Power and Society in the Andes*, University Press of Florida.

Bucholtz, Mary. 2002. „Youth and cultural practice“, *Annual Review of Anthropology* 31: 525-552.

Burdije, Pjer. 2004. „Habitus i prostor stilova života“, *Kultura svaštojeda* 109/112, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd: 131-170.

Burr, Vivien. 2003. *Social Constructionism*, Taylor & Francis: Routledge.

Cavan, Sherri. 1966. *Liquor Licence: An Ethnography of Bar Behavior*, Aldine Publishing: Chicago.

Conrad, Peter, Joseph W. Schneider, i Joseph R. Gusfield. *Deviance and Medicalization: From Badness to Sickness*. Temple University Press, 1992.

Čapo, Jasna i Gulin Zrnić, (ur). 2011. Valentina. *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, Zagreb: Biblioteka Etnografija.

Ćuković, Jelena. 2019. *Nematerijalno kulturno nasleđe iz antropološke perspektive: reprezentativnost, selektivnost i instrumenzalizacija*, Studio Dosije/Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta/Centar za antropologiju nauke i obrazovanja.

Dietler, Michael. 2006. „Alcohol: Anthropological/Archaeological Perspectives“, *Annual Review of Anthropology* (35): 229-249.

De Certeau, Michel. 1984. *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press.

Dietler, Michael, and Hayden, Brian. 2001. *Feasts: Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics and Power*, Washington DC: Smithsonian

Douglas, Mary, (ed.). 1987. *Constructive Drinking*. Cambridge: Cambridge University Press.

Đorđević, Dragoljub. 2012. *Kazuj krčmo Džerimo. Periferijska kafana i okolo nje*, Niš: Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu / JP Službeni glasnik.

Đorđević, Dragojub. 2013. „Iskričava sociološka kafanologija“. *Sociološka luča* 7(1) : 81-101.

Đorđević, Dragoljub. 2016. „Kafana: to sjajno treće mesto“. *Kultura* 151: 9-13.

Dorđević, Jelena. 2004. „Uvod. Hrana: Interpretacije i inovacije“, *Kultura svaštojeda* 109/112, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd: 11-53.

Dragišić-Labaš, S. 2017. „Nova kultura upotrebe alkohola - binge drinking - konzumacija umesto komunikacije“. *Kultura* (157): 67-84.

Erdeljanović, Jovan (ur). 1908. *Srpska narodna jela i pića*, Srpska kraljevska akademija, Državna štamparija Kraljevine Stbije, Knjižara Slavija: Novi Sad.

Everett, Michael W., Waddell, Jack O., Heath, Dwight B. (eds). 1976. *Cross-Cultural Approaches to the Study of Alcohol. An Interdisciplinary Perspective*, Mouton Publishers: The Hague/Paris.

Fingarette, Herbert. 1988. *Heavy Drinking: The Myth of Alcoholism as a Disease*. University of California Press.

Foucault, Michel. 1982. *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. Routledge Classics: 2001.

Forsyth, Alasdair. 2011. „Book Review: Alcohol, Drinking, Drunkenness: (Dis)Orderly Spaces“, *Social History of Alcohol and Drugs*, 25 (1/2), 182-184. Glasgow Caledonian University.

Fuko, Mišel. 2007. *Poredak diskursa*. Loznica: Karpos.

Furnije, Dominik. 2004. Fermenti kultura, *Kultura svaštojeda* 109/112, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd: 302-311.

Gabrielle Swora, Maria. 2001. „Personhood and disease in Alcoholics Anonymus: a perspective from the anthropology of religious healing“, *Mental Health, Religion and Culture*, Volume 4, Number 1: Taylor and Francis.

Garvey, Pauline. 2005. „Drunk and (Dis)orderly: Norwegian Drinking Parties in the Home“, u: Thomas, Wilson, ed. *Drinking Cultures: Alcohol and Identity*. Oxford, New York: Berg: 87-107.

Gololobov, Ivan, and Garifzyanova, Al’Bina. „Are we punks?! –Yes, we drink! The politics of drink in a youth subculture“, *Punk and Post-punk* 8:1, 39-54.

Gusfield, Joseph. 1966. *Symbolic Crusade; Status Politics And the American Temperance Movement*, Urbana, University of Illinois Press.

Hackley, C., Bengry-Howell, A., Griffin, C., Mistral, W., Szmigin, I. and Tiwsakul, R.A, 2012. (in press). „Young Adults and ‘Binge’ Drinking: A Bakhtinian Analysis“, *Journal of Marketing Management*
(<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0267257X.2012.729074>)

Hagan, John, McCarthy, Bill, and Foster, Holly. 2002. „A Gendered Theory of Delinquency and Despair in the Life Course“, *Acta Sociologica* Vol.45: 37-46.

Hall, Timothy. 2005. Pivo at the Hearth of Europe: Beer drinking and the Czech Identities, *Drinking cultures*, ed. Thomas M. Wilson, Oxford, New York: 65-86.

Henderson, A. Y. 1934. *A New Deal in Liquor; A Plea for Delution*, New York: Doubleday.

Heath, Dwight. 1987. „Anthropology and Alcohol Studies: Current Issues“, *Annual Review of Anthropology* (16): 99-120.

Heath, Dwight. 1995. *International Handbook on Alcohol and Culture*, Greenwood.

Irwin, Charles i Millstein, Susan. 1986. „Risk-Taking Behaviors and Biopsychosocial Development During Adolescence“, *Emotion, cognition, health and development in children and adolescents*, University of Utah: 75-102.

Jugović, Aleksandar. 2005. „(Zlo)upotreba alkohola u omladinskoj populaciji Srbije“, *Socijalna misao: časopis za teoriju i kritiku socijalnih ideja i prakse*, god. 12, br. 2/3(46/47): 67-92.

Kang, Ning. 2006. „Puritanism and Its Impacts upon American Values“, *Review of European Studies*, vol 1, no 2: 148-151.

Keller, M. 1972. „On the Loss-of control Phenomenon in Alcoholism“, *Brit J. Addict* 67: 153-166.

Koković, Dragan. 2016. Kafana kao naša svakodnevnica i obrazac ponašanja. *Kultura* 151: 158-166.

Kovačević, Ivan. 1984. Tri elementa kafanskog folklora: dizanje, kucanje i razbijanje čaša. *Glasnik Etnografskog instituta XXXIII*: 79-84.

Kovačević, Ivan, and Dragana Antonijević. "Dva pripovedanja identiteta." *Etnoantropološki problemi* 13, no. 1 (2018). 41–63.

Knežević, Srebrica. 1978. „Alkoholna pića i obredna praksa“. *Etnološke sveske*. 1(1): 114-122.

Jennings, Justin, Antrobus L. Kathleen, Atencio J. Sam, Glavich, Erin, Johnson, Rebecca, Loffler, German and Luu, Christine. 2005. „Drinking Beer in a Blissfull Mood“, *Current Anthropology* 46 (2): 275-303.

Leizaola, Aitzpea. 2006. „Matching national stereotypes? Eating and drinking in the Basque borderland“, *Anthropological notebooks* 12(1): 79-94.

Levin, Jerome David. 1995. *Introduction to Alcoholism Counseling: A Bio-Psychosocial Approach*. New York: Taylor and Francis.

Levine, Harry. 1978. „The Discovery of Addiction: Changing Conceptions of Habitual Drunkenness in America“, *Journal of Social Studies on Alcohol*, 15: 493-506.

Levine, Harry. 1993. “Temperance Cultures: Alcohol as a Problem in Nordic and English-Speaking Cultures” in: Malcom Lader, Griffith Edwards, and D. Colin Drummon (ed). *The Nature of Alcohol and Drug-Related Problems*, New York: Oxford University Press: 16-36.

Lyons, C. Antonia, McCreanor, Tim, Goodwin, Ian and Barnes Moewaka Helen (eds). 2017. *Youth Drinking Cultures in a Digital World: Alcohol, Social Media and Cultures of Intoxication*, Routledge: London and New York.

Mandelbaum, David G. 1965. „Alcohol and Culture“. *Current Anthropology*. 6(3): 281-288.

McDonald, Maryon (ed). 1994. *Gender, Drink and Drugs*. Oxford, New York: Berg.

Mihailović, Srećko (ur). 2004. *Mladi zagubljeni u tranziciji*, Beograd: Centar za proučavanje alternativa.

Marinković, Dušan, Ristić, Dušan i Marinković, Lada. 2016. „Treća mesta: genealogija jedne heterotopije građanskog društva“. *Kultura* 151: 13-47.

Marjanović-Dušanić, Smilja i Popović, Danica (ur). 2004. *Privatni život u srpskim zemljama srednjeg veka*. Beograd: Clio.

Martin, C. Scott (ed). 2005. *The Sage Encyclopedia of Alcohol. Social, Cultural and Historical Perspectives*. The SAGE Publications, Inc.

Milanović, Nevena. 2016. „O alkoholu i pijenju sa „društvene” strane: od socio-medicinskog pristupa do kulture pijenja“, *Antropologija* 16(1): 89-102.

Milenković, Miloš. 2006. "Šta je (bila) antropološka "refleksivnost"? Metodološka formalizacija." *Etnoantropološki problemi* 1, no. 2 (2006). 157-184.

Milenković, Miloš. 2014. *Antropologija multikulturalizma: Od politike identiteta ka očuvanju kulturnog nasleđa*. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Srpski genealoški centar.

Milanović, Nevena. "Novi život kafane: disolucija „sjajnog trećeg mesta“." *Etnoantropološki problemi* 13, no. 4 (2018). 971–985.

Milosavljević, Ljubica. 2010. "Namćori" iz komšiluka: predstavljanje starosti u domaćoj televizijskoj reklami, *Etnoantropološki problemi* n.s. god. 5, sv 3 (2010), Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Beograd: 75-97.

Milosavljević, Ljubica. 2013. *Konstruisanje starosti kao društvenog problema*, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Mrgić, Jelena. 2017. "Aqua vitae – Beleške o geografiji proizvodnje i potrošnje alkohola na osmanskom Balkanu" *Etnoantropološki problemi* 12, no. 4 (2017). 1309–1328.

Nedeljković, Saša. 2011. *Kultura i nasilje: pojmovi i paradigme*, Baštinik i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Beograd.

Nisbett, Nicholas. 2007. „Friendship, consumption, morality: practising identity, negotiating hierarchy in middle-class Bangalore“, *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.)* 13: 935-950.

Oldenburg, Ray. 1999. *The Great Good Place*. Cambridge: Da Capo Press.

Phillips, Roderick. 2014. *Alcohol. A history*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill

Radović, Srđan. 2009. „Neformalni udžbenici istorije i geografije: savremene politike prostora u izgradnji nacionalnog identiteta“, *Antropologija* y. 9, no 9: 105-116.

Reckwitz, Andreas. 2002. „Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing“, *European Journal of Social Theory* (5), Sage publications: 243-263.

Room, Robin. 1984. „Alcohol and Ethnography: A Case of Problem Deflation?“, *Current Anthropology* 25: 169-178.

Rush, Benjamin. 1772. *Sermons to Gentlemen upon Temperance*, Philadelphia.

Michael Savic, Robin Room, Janette Mugavin, Amy Pennay i Michael Livingston, 2016. “Defining “drinking culture”: A critical review of its meaning and connotation in social research on alcohol problems”, *Drugs: Education, Prevention and Policy*: 1-14. Taylor and Francis:

Shore, Chris and Wright, Susan (eds). 1997. „Policy: a new field of anthropology“, *Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power*: 3-34. London, New York: Routledge.

Stein, H.F. 1985. „Alcoholism as Metaphor in American Culture: Ritual Desecration as Social Integration“. *Ethos* 13:195-235

Stojanović, Dubravka. 2017. *Kaldrma i asfalt. Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, Biblioteka Ideje, 7.

Szmigin, Isabelle, Clarke, David, Griffin, Christine, Bengry-Howell, Andrew, Mistral, Wilm, Weale, Louise, Hackley, Chris, 2006. „Calculated hedonism and young people's drinking practices”, dostupno na: <https://www.researchgate.net/publication/267547351>

Špadijer-Džinić, Jelena. 1988. *Socijalna patologija – sociologija devijantnosti*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Talbot, Deborah. 2007. *Regulating the Night: Race, Culture and Exclusion in the Making of the Night-time Economy*. Ashgate.

Taylor, Vanessa. 2010. Elderly, *Alcohol in Popular Culture: an encyclopedia*, ed. Rachel Black, Greenwood, ABC CLIO, Santa Barbara: 85-86.

Thom, Betsy. 1994. Women and alcohol: the emergence of a risk group, *Gender, drink and drugs*, ed. Maryon McDonald, Oxford, New York: 33-55.

Tlusty, B. Ann. 2001. *Bacchus and Civic Order. The Culture of Drink in Early Modern Germany*. University Press of Virginia.

Trotter, Thomas. *An Essay, Medical, Philosophical, and Chemical on Drunkenness and Its Effects on the Human Body*, Paternoster-Row, London: 1804.

Turner, Victor. 1969. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. New York: Cornell University Press.

Tutenges, Sebastien i Sandberg, Sveinung. 2013. „Intoxicating stories: the characteristics, contexts and implications of drinking stories among Danish youth“, *International Journal of Drug Policy* 24 (2013): 538-544.

Vander Ven, Thomas. 2011. *Getting Wasted. Why College Students Drink Too Much and Party So Hard*. New York and London: New York University Press.

Zaharijević, Adriana. 2014. *Ko je pojedinac? Genealoško propitivanje ideje građanina*. Karpos.

Živković, Gordana. 1988. „Verovanja o narodnom lečenju alkoholizma kod rudara Timočkog regiona“. *Etnološke sveske*. 9(9): 29-33.

Wilson, Thomas. (ed.) 2006. *Food, Drink and Identity in Europe*. Amsterdam, New York.

Wilson, Thomas. (ed.). 2005. *Drinking Cultures: Alcohol and Identity*. Oxford, New York: Berg.

Young, P. Michael. 2002. „Confessional Protest. The Religious Birth of U.S National Social Movements“, *American Sociological Review* 67 (5): 660-688.

Izvori

http://www.folklore.ee/folklore/vol61/youth_culture.pdf

Zakon o trgovini Republike Srbije.

<http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/4597-12Lat.pdf>

Zvanična Internet prezentacija Svetske zdravstvene organizacije (WHO):

<http://www.euro.who.int>

Odnos mladih prema alkoholu i presek stanja u programima omladinskog rada. 2014.

Centar za omladinski rad, Novi Sad.

Izveštaj o alkoholu i pijenju za Evropsku komisiju (2014) <http://ec.europa.eu/health/>

[archive/ph_determinants/life_style/alcohol/documents/alcohol_europe_en.pdf](http://ec.europa.eu/health/archive/ph_determinants/life_style/alcohol/documents/alcohol_europe_en.pdf)

<http://www.williamwhitepapers.com/pr/1813%20Trotter%20On%20Drunkenness.pdf>

<https://wejoy.org/pdf/BenjaminRushInquiry.pdf>

<https://www.digifind-it.com/njhistoricalportal/data/usga/books/misc/Sermons%20To%20Gentlemen%20Upon%20Temperance%20and%20Exercise.pdf>

Biografija autora

Milanović Nevena, MA je asistent na Odeljenju za etnologiju i antropologiju i istraživač saradnik na Institutu za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i angažovana je na istraživačkom projektu *Antropološko proučavanje Srbije - od kulturnog nasleđa do modernog društva (177035)* Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Osnovne i master studije završila je na Odeljenju za etnologiju i antropologiju. Dobitnica je nagrade za najbolji istraživački rad u 2012/2013. akademskoj godini, za master rad *Pravoslavni diskursi o reproduktivnim politikama u Srbiji 1990-2013*. Milanović Nevena učestvovala je na nacionalnim i međunarodnim konferencijama i autor je više naučnih radova objavljenih u relevantnim naučnim časopisima i zbornicima, kao i jedne monografije.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Невена Милановић _____

Број индекса _____ 8E13/0002 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Од конзумирања алкохола до културне концептуализације пијења: антрополошко истраживање на примеру популације младих у Београду

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, јун 2019. године

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Невена Милановић

Број индекса 8E13/0002

Студијски програм Етнологија и антропологија

Наслов рада Од конзумирања алкохола до културне концептуализације пијења:
антрополошко истраживање на примеру популације младих у Београду

Ментор проф. др Лидија Радуловић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, јун 2019. године

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Од конзумирања алкохола до културне концептуализације пијења: антрополошко истраживање на примеру популације младих у Београду

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, јун 2019. године

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољава те умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.